

FRANCÈ KOBLAR

DOMOVINA V DELU KSAVERJA MEŠKA

(Podoba časa in zemlje. Za pisateljevo šestdesetletnico)

Predmet sam se bo v današnjih dneh zdel nesodoben in obrabljen; zveni celó po prigodništvu, kakršnega rad uganja slavnostni domoljub, ko veliča dnevno frazo, da z njo zakriva resnico. Toda kljub ponižanju in zlorabi besede domovina in njene vsebine in kljub temu, da današnji čas preveva vse bolj misel občega človečanstva ali pa brezpogojnega nacionalizma in plemenskega materializma, je ta predmet v svoji veličini neminljiv in se bo vedno ponavljal v človeški osebnosti in skupnosti.

Domovina je osrčje Meškovega pesniškega čuvstvovanja in hotenja, domovini je predvsem posvečena njegova pesniška služba; zato iz njegovega dela na svoj način odseva tudi podoba časa, katerega je skušal dvigniti in ga poboljšati; vse Meškovo delo tja do svetovne vojske in še naprej spremlja bolečina našega narodnega življenja, obtožba naših in tujih grehov, strah za našo usodo in skrb za lepoto in čistost človeške duše. V tej smeri je pregled Meškovega dela tudi dovolj tehtno zgodovinsko vprašanje.

I

Kadarkoli mislimo na slovensko domovino od prejšnjih do današnjih časov, se nam odpira vrsta zgodovinskih sprememb, zakaj do zadnjega nismo nikdar mogli kriti domovine z državo; kulturni in politični zgodovinar bo celo moral ugotoviti, da je pojmovanje domovine najvažnejši vidik v razvoju naše narodne zavesti in kulturne osamosvojitve. Drugače je namreč pojmoval domovino naš fevdalec 18. stoletja, ki jo je raztegnil čez svojo domačijo in deželo tja gori do tujega vladarja in edinega gospoda, drugače svobodni duh 19. stoletja, ki mu je domovina vzniknila iz zavesti ljudske svobode in narodne celotnosti in jo je že gledal v neodvisnem sožitju z drugimi narodi, in drugače jo pojmuje poznejši in današnji nacionalist, ki človečnost nadomešča s silo ekonomskega boja in z manifestacijsko tehniko ustvarja prepričanje uniformiranih množic.

Ako skušamo pojmu domovine seči kolikor je pač mogoče do dna, nam ne zadošča samo misel o zemlji ali kraju prvotnega človeškega bivališča, ampak nam zaživi cela polnost čuvstvenih in umskih predstav. Domovinsko čuvstvo je praljubezen do zemlje in človeka hkrati; zemlja, dom, družina, družba se spajajo v skupnost, ki se dá le z bolečino in s silo raztrgati. Zavest skupne lasti, točno oddeljene od druge, tuje zemlje, budi človeku voljo, da se podreja domači celoti in da brani ne samo to, kar je njegovega, ampak tudi vse, kar je skupnega. To čuvstvo je višji zakon in sega nad pravno zavest osebne lasti;

iz njega vstaja občutek širše, etične lastnine in ljubezen do skupne zemlje, ljubezen človeka do človeka, ljubezen do preteklosti in sedanjosti in volja do skupne bodočnosti. Ker so te vezi že posledica do neke mere dozorele patriarhalne kulture, tedaj zakonito urejene ljudske skupnosti in neodvisnosti, je pojem domovine cel in nedotaknjen samo v prvotni podobi, v zavesti lastne zemlje in države. Tuja oblast, ki vedno skuša preurediti življenje podrejenega naroda po svojih družabnih uredbah in preobrača tudi skupno mišljenje in čuvstvovanje, uničuje prvotni pojem domovine in na njeno mesto postavlja alegorijo moči in sile, v katero se trajno more vživeti le koristolovec in slabotnež. Zato je našo domovino branil in ohranil prav za prav samo kmet, ko je kljub pokrajinski zavesti, kakršno nam jo je vcepil tuji gospodar, obdržal svojo zemljo, jezik, šege in navade in ohranil zavest svoje stanovske in ljudske skupnosti nasproti gospodi in meščanstvu vse dotlej, dokler ni občutek prirodnih človeških pravic začel prodirati v prosvetljeno izobraženstvo in je polagoma zaživel pojem naroda kot zavest obsežnejše človeške enote, ki zajema iz sebe tudi nove moči za obrambo in napredek ljudstva. Prav gotovo je to novo razmerje sprožilo mnogo tragičnih sporov med posameznikom in tradicionalno celoto. V razvoju novih duhovnih in gospodarskih vrednosti nastajajo notranja in zunanja nasprotja v pojmovanju domovine in naroda, zakaj domovina ostane konservativna, na davnino in sedanost se opirajoča misel, narod pa je živa skupnost bojevitih, nepomirljivih sil za posest in pravice vseh, kar je ljudi enega jezika, za njihovo duhovno in gospodarsko prostost in blagostanje, za nov, samosvoj, svoboden in suveren človeški organizem. Ta dva pojma, domovina in narod, si sicer tam, kjer sta bila čista, nista mogla nasprotovati, vsebinsko sta se celo dopolnjevala. Idealist je svojo domovino videl samo tam, kjer je naš narod; domovinska misel je bila čista narodna misel, porojena iz globin romantičnih in prirodnih teženj, brez vsakih fevdalnih primesi. Prešeren je iz odpora proti žalostni sedanjosti in iz vere v boljšo bodočnost postavil za nas večno podobo domovine, mile matere, upajoče, ki je pozneje za Gregorčiča celo vdova tožna, zapuščena. Ta podoba matere je v svojih mnogoterih spremembah ostala osnovna podoba tudi našega narodnega čuvstvovanja. Realizem ni mnogo uporabljal pesniških in čuvstvenih prispodob, ker je s svojim neposrednim delom in bojem segal v živo prirodno prabit in iz nje obrazil narodu podobo za sedanost in prihodnost. Zato mu je bila tudi domovina sama premalo borben, preveč zgodovinski pojem in zato je videl samo v narodu realen in živ sodoben organizem.

Še vedno in do konca pa se je pojma domovine po krivem oprijemal naš večni podložnik, ki je vse svoje blagostanje zidal na tuji oblasti in tradiciji, ker nikakor ni mogel verjeti v svoje lastno življenje. Zaradi lakote slave, blagá je kaj hitro zamenjal svojo domovino s tujo državo in se je uklanjal absolutnemu etatizmu. Pa ni

bilo dolgo, ko je tuja država priklicala na pomoč nacionalizem, in da je še laže razjedala naše narodno telo, po tradiciji razrezano na kronovine, ga je dušila z vso spretnostjo moderne politične tehnike. In kakor sta nekdej v fevdalnih časih absolutni vladar in država pritegnila nase vse izobražence, ki so prišli iz naroda, in jih preustrojila v ponižne služabnike, da so skoraj brez sledu izginili v tujstvu, tako sta v novem času večinski nacionalizem v službi države ali država v službi nacionalizma vzgajala v manjših narodih renegatstvo, gnilobo v sredi naroda. V podobi popolne vdanosti, pokorščine in višje kulturnosti je ta gniloba okuževala narod in nekdanja narodna domovina je postala v resnici manjvredna sirota, njena bodočnost pa smrti zapisana utvara. Bili so časi, ko sta v naši domovini zmagovala tujec in njegov pomočnik narodni odpadnik, in sta pod geslom višje kulturnosti in državne zvestobe brezobzirno zatirala vse naravne pravice ljudstva. V takih dobah se je zdelo, da samo brezobziren boj do skrajnosti more odločiti to neenako nasprotje in da čista misel, nravna sila in pravica niso pravo orožje proti materialističnemu nacionalizmu. In vendarle Slovenci v splošnem nismo poznali drugega orožja kakor čisto človeško misel, ki nam je vodila delo za našo ohranitev in osvobodjenje. To nas je rešilo in to je tudi vsa skrita moč našega narodnega življenja do danes.

Taka je v glavnem perspektiva v razvoju naše domovine in naroda: v pozitivni smeri je to pot od svobodne zemlje do svobodnega naroda in svobodnega človeka, v naši negativni usodi pa tuj etatizem in preobrat v odpadništvo ali absolutni nacionalizem. Dovolj je podob, ki bi jih z otipljivo resničnostjo lahko postavili v naše razmišljanje o domovini in narodu, zakaj vse duhovne napetosti in nesoglasja so vedno izraz resničnih, vsakdanjih razmer, dogodkov in nagibov, čeprav se včasih kažejo samo kot odsev in odmev. Vse izravnavanje sveta in vsa civilizacija pa nikakor ne more izbrisati boja, ki se bije v človeškem srcu za narodnost in domovino; pokaže se v tej ali drugi podobi, s to ali ono silo, zdaj očitno materialistično, zdaj s kozmično, vsečloveško duhovnostjo prežeto; živi v vsakem rodu, v vsakem času in priča, v koliko se človek dviga in pada v razvoju svojih lastnih sil. In ako postavimo Prešerna kot zaključek stare patriarhalne domovine in njeno največje poveličanje, iz katerega prihaja nov čas, lahko za njim jasno vidimo, kako se domovina in narod v podobi očetov in sinov tolikrat ločita v usodnih navzkrižjih. Tako se je zgodilo ob koncu šestdesetih let, tako sredi devetdesetih, in tako se godi tudi danes.

Iz nesoglasij druge dobe, iz njenih teženj in bolečin je izšel tudi Ksaver Meško.

II

Meško je prišel z obrobja našega ozemlja in živel svojo mladost v času, ko so se po prirodnih zakonih odpora in pomladitve začeli nabirati v narodnem organizmu novi sokovi. Življenje je spoznaval

v sožitju nemškega in slovenskega malomeščanstva na Štajerskem, ob premoči nemštva in narodnega odpadništva v mestih in trgih, ob rodoljubju ljudskih delavcev in pomeščanjenju prve čisto slovenske inteligentne generacije. Poskusi realnega narodnega gospodarstva so se odbijali ob moči tujega gospodstva, le kmetiška zemlja je živela še v svoji tradiciji, a tudi po nji je že segal tujec.

Beseda narod je bilo geslo politične in kulturne manifestacije; križanje nasprotnih si življenjskih nazorov je pravkar zašlo v usodno pogrešeno alternativo starejših: ali narodnost ali sveta vera, katera je prva? To geslo je razklalo tudi mladino in jo ločilo na osnovi vernosti in novega realizma. Domovina je bila podoba razsekanega telesa, narod sam pa vrvež duhovnih, družabnih in gospodarskih trenj. Ako bi pregledali besedno statistiko tistih časov, bi z veliko točnostjo našli, da je veljal narod kot vseobsežni zunanji izraz tedanjega življenja in da je bila domovina le konservativna, malo cenjena beseda.

Ko se je Meško 1894 odpravljal na življenjsko in literarno pot, je videl neposredno pred seboj mehkega Gregorčiča, trdega Aškerca in elegantnega Kersnika. Prva dva sta bila izrazita polarna temperamenta narodne misli, zadnji pa estetično obrušen oblikovavec človeka, kakor ga je dala naša zemlja ali vzgajala nova gosposka družba. Toda pred vsemi temi je Meška pritegoval veliki zapadnjaški Rus Turgenjev, nedosežni pesnik ruske zemlje in njenega podeželja. Ta si ga je bil že vsega osvojil. Za Meškovo osebno in pisateljsko razmerje je nad vse značilno, da se je skoraj nagonsko oklenil čuvstvene podobe domovine, tedaj celote in ne samo ene smeri in enega dela. S Turgenjevim v glavi in srcu je snoval svoje prve črtice. Sklepni zvok Turgenjevih Poezij v prozi in Senilij, najtemeljitejše njegove mladostne šole, mu je prevzel vsa čuvstva.

Kakor je Turgenjev zapisal za sklep svojega življenja slavospev ruskemu jeziku: »V dnevih dvomov, v dnevih nadležnih misli o usodi svoje domovine — ti edina mi podpora in tolažba, ti veliki, mogočni, častiti in svobodni jezik ruski! — Ako bi ne bilo tebe — kako ne bi obupal, glede na vse to, kar se vrši doma! — Kako je mogoče verovati, da tak jezik ni bil dan velikemu narodu!« (Senilia, Krajčeva Nar. Biblioteka št. 17, str. 78), tako je Meško skoraj iste besede uporabil ob odločitvi svojega življenja: »V dnevih nesreče in bede, v dnevih, ko mi tare dušo obup, si mi edina podpora, edina tolažba ti, ljubezen do svete naše domovine, ljubezen do rodne grude, ljubezen do onih krajev, kjer sem brezskrben deček igral svoje prve igre s sodrugi svojimi, ljubezen do milega jezika slovenskega, v katerem mi je govorila v dneh mladosti, sreče in brezskrbnosti majka moja... Kam bi že zabredel, ko bi ne bilo tebe, sveta ljubezen domovinska?! Kako bi prenašal življenja pezo, ko me ne bi krepila misel, da človek, da mož ne živi le sebi, radi samega sebe, ampak da živi domovini svoji, narodu svojemu...« (Ljubezen do domovine, Domovina, 15. okt. 1894, št. 29).

Kljub tej vidni odvisnosti od Turgenjeva je Meškovo razmerje do našega tedanjega življenja vendar še mnogo važnejša zadeva. Težnja po celoti, kakršno občuti le rojen idealist, se je že tu dovolj jasno razodela in je določila njegovo pesniško smer. Kljub drobnim realističnim slikam, ki zopet in zopet kažejo poetično odvisnost od Turgenjeva in prikazujejo našo zemljo in človeka v čisto novi podobi, se v njem bolj in bolj oglašča težnja, da zajame celotno podobo našega življenja in odkrije usodo pokolenja, ki stopa v življenje. To se je zgodilo v romanu »Kam plovemo?« (LZ 1897). V tem romanu, ki ga slovstvena zgodovina zaradi erotične snovi in širokih opisnih stilizmov vse preveč postavlja v vrsto naših naturalističnih poizkusov, se glasno in jasno oglašča družabna obtožba in se razkriva mrka usoda domovine, kakor jo je pisatelj gledal kot zastopnik prihajajočega rodu. Obtožba slovenskega izobraženca, ki se je povsod, na meji in v sredini, vezal s tujo meščansko družbo in je v nji izgubljal svoje ideale, to je predvsem zgodba tega romana. Obe glavni moški osebi, zdravnik dr. Zorič in koncipient dr. Pečnik sta človeka iz ljudstva, toda v boju za istim ženskim idealom, za lepim videzom, sta izgubila namen svojega življenja in dosegla popoln poraz. Vsakega je življenje udarilo po svoje: Zorič je izgubil ženo, Pečnik je zapravil življenje. Elegantni uživavci ženske lepote, duhá prazni pustolovci okužujejo našo družbo in zaradi njih propadajo najboljši ljudje. »Tujina jih je uničila,« bi s poznejšo Meškovo beseda lahko rekli: »Domovina jih ni sprejela vase, jih ni priklenila, ker v njih ni prave ljubezni,« razberemo iz pisateljeve osebne izpovedi. Domovina je zapuščena, narod gre v pogubo, mladina se izgublja v dvomih — taka je neizgovorjena obtožba, ko se ponavlja in v razne smeri obrača vprašanje: Kam plovemo?

Kam plove domovina, kam plove narod? Nekaj ni v redu, prav na dnu vseh vprašanj ni vse prav. Tu se je Meško zopet spomnil Turgenjeva in njegovega junaka v »Očetih in sinovih«. V Pečnikovo življenjsko izpoved je vpletel besede umirajočega Bazarova, ki pravi: »Moj oče vam bo rekel, da izgubi domovina z menoj moža, ki bi dovršil še velikanske stvari. Otročarije. Jaz potreben domovini! Kdo ji je potreben?« »Jaz potreben domovini!« ponavlja tudi Pečnik. »Kdo je sploh potreben naši domovini? Kričači so ji potrebni, ki se kakor besni zaganjajo ob vse, kar ni prikrojeno njih seperatističnim nameram in zahtevam, ki kličejo prokletstvo nebes nad vse, ki se protivijo le z besedo njih tesnosrčnim in omejenim vzorom in nazorom.« Navidez nejasno, vse preveč osebno, za svoje lastno delo je Meško občutil nujnost izpovedi, vendar pa je z njo zadel ves starejši rod. »Pri drugih narodih se upoštevajo mlade moči — in čim več jih ima kak narod, tem ponosnejši je. A pri nas se ne smeš javiti, dokler nimaš sivih las, ali vsaj — pleše,« modruje Pečnik. Toda tudi sebe obtožuje; spoznal je, da je delo edina rešitev, da sta nad osebnim idealom še človeštvo in domovina, da je le v delu življenje, le v delu moč; vse življenje pa je odpoved in zatajevanje.

Obtožba na vse strani je bila napisana iz neposrednih nasprotij njegovih bogoslovskih let, v oddaljenosti od resničnega življenja, kjer je divjal neugnan politični boj; Meško ga je sodil s krettnjo zagrenjenega idealista: »Naš narod živi prav zadovoljno — z neko zadovoljnostjo, ki je vsem drugim narodom in plemenom neznana — naš narod živi ob medsebojnem prepiru,« tako je zapisal v svoji duhovni oporoki njegov Pečnik.

Ta roman ni samo zaključek našega meščanskega poetičnega realizma, poraz lepe družabne forme, ampak razodeva že sodobnega, v nov čas hrepenečega duha.

III

Ljudje z mračno dušo, bolnim srcem nimajo pravice do življenja — tako nekako zaključuje Pečnik svoj obračun, preden umrje. Na delo z odpovedjo in zatajevanjem — s tem sklepom je stopil Meško v življenje, v najbolj bolno pokrajino slovenske domovine, na Koroško. Meško se v nji ni ves vtopil, pač pa se je do neke mere spojil z njo. Zato bi bilo preveč racionalistično in enostransko, ko bi skušali potegniti iz njegovega dela samo neposredno razmerje do novega sveta in bi v umetniških podobah iskali dejstev zase. S tem bi povedali, da hočemo duhovno in čustveno pisateljevo delo z golim razumom raztrgati v duhá in snov posebej. Umetnik, ki nujno oblikuje iz svojega časa in sveta, ne ostane ves v sami zunanjosti, on stoji nad časom in svetom; tudi ne more dajati neposrednih, praktičnih odgovorov na gospodarska in narodno politična vprašanja, kakor bi sodobniki večkrat pričakovali, pač pa po svoje odgovarja na vprašanja tako, kakor jih je prebolel sam v sebi. Le v tem zaznavamo tisto globljo, večnostno zvezo, ki jo ima umetnik s svojim časom; ves je prežet od njega in vendar je izven njega, v samem sebi; iz sebe govori svetu in v njem odkriva svet samega sebe. Delo Ivana Cankarja, O. Župančiča in kogarkoli svojega časa ni samo razmerje med snovjo in duhom, ampak razmerje med duhom naroda in duhom tvorca. Le po tej formuli prodiramo v vsebino časa in vidimo, da n. pr. celo iz prefinjene, artistične religiozne pesmi S. Sardenka diha genius tedanje naše nabožne organizacije. Tedaj se tudi Meško ni mogel niti po svoji naravi niti po svojem duhovniškem poklicu tako naravnost spustiti v razmere zemlje in ljudi, kakor bi iz dotedanje njegove realistično psihološke usmerjenosti pričakovali; v njem samem se oglašajo najprej trenja, ki so prav v veliki meri posledica čudnega, nenaravnega sveta, v katerega je stopil, vendar niso še neposredne podobe njegove notranjosti.

Tu bi skoraj morali zbrati kroniko našega narodnega življenja neposredno pred tistim časom in še posebej vsega tistega, kar se je dogajalo v koroški zemlji pozneje, prav do danes.

Dežela, ki je bila zibelka slovenstva in edini spomin naše starodavnosti, je pod pritiskom nemštva umirala. V tej deželi živi izza l. 1894 po uradnem štetju 102.000 Slovencev, neuradno jih štejejo še 120.000, a vsi so omahujoča smrtna straža, prepuščena sama sebi, odrezana od celotnega naroda. V literarnem spominu živi še čas Janežičevega Glasnika, Besednika in kesnejšega Kresa, za kar ve samo zgodovina; v politiki se omenja spomin na Majerja in A. Einspielerja, iz Celovca prihaja leto za letom šestero knjig Družbe sv. Mohorja, kulturne matice vsega sloveskega ljudstva, ki zbira raztreseno slovensko družino iz vsega sveta, a vse to je samo lepa podoba iz daljave. L. 1894 je še kakih 25 občin v slovenskih rokah, toda nemški liberalizem iz mest in trgov se širi v vasi, omahljivost — ki je dedna lastnost — in gospodarska odvisnost sta vedno večja. Posamezni mogočniki z gospodarskim vplivom odločilno izpodkopujejo slovensko ljudsko samozavest. Fužine, tovarne in lastna nevednost so glavni vzroki, da Slovenci niso gospodarji v svojih občinah. »Žitarska občina je vsa slovenska in daleč od nemške meje, malo jih je, ki bi dobro nemško znali, pa vsi se bojijo enega samega človeka in volijo, kakor on hoče,« pravi člankar v značilnem političnem Pregledu naprej (Mir 1894, št. 1).

Od 1882 izhaja v Celovcu trikrat na mesec politični list »Mir« z geslom: Vsakemu svoje — Slovenci, ne vdajte se!, in priobčuje poleg politično vzpodbudnih člankov vso žalostno kroniko narodnega življenja.

Gospodar v vsej deželi, kolikor je je nemške, je liberalizem, ki je kmeta, dekadentno alpsko raso, odtujil cerkvi in ga vrnil njegovi naturi, sam pa se je z vso silo zagnal na slovensko mejo in z videzom gospodarske naprednosti in kulturne premoči napadal verski in slov. narodni značaj v deželi. Dež. zbor je n. pr. 1894 odklonil za novo bolnišnico usmiljene sestre in začel iz Berlina uvajati protestantske dijakonise (Mir 1894, št. 6), dež. zbor pa je s svojo šolsko politiko po načrtu potujčeval mladino. Tako zvana utrakvistična šola z nemškimi učitelji je dosledno izpodkopavala spoštovanje do materinskega jezika kot manj vrednega nekulturnega narečja in vcepljala otrokom zavest, da je samo nemščina izobražen in veljaven jezik. Uradnik, advokat, zdravnik in pisar je Nemec, slovenščina se govori samo doma in v cerkvi. Nemški Bauernbund in Schulverein imata v oblasti vso politično in narodno vzgojo na Koroškem; 1899 je Schulverein razdelil večinoma v samih slovenskih krajih 14.879 K (Mir 1899, št. 36), vse-nemška Südmarka pa je na slovensko ozemlje naseljevala nemške protestante. In ko je bilo še 1861 v slovenskih krajih 28 popolnoma slovenskih in 56 dvojezičnih šol, sta ob začetku novega stoletja na vsem slovenskem ozemlju 2 slovenski šoli — in brez pravice javnosti.

Sporedno s tem pritiskom se oživlja sicer tudi slovenska politična, gospodarska in kulturna zavest, vendar proti sili in moči svojega nasprotnika ne more doseči večjih uspehov. Že od 1892 deluje pod vodstvom Greg. Einspielerja »Katoliško politično in gospodarsko dru-

štvo za Slovence na Koroškem«, ustanovila so se posamezna katoliška delavska društva, več izobraževalnih društev in posojilnic (Erjavec, Zgod. kat. gibanja na Slovenskem, 145), kar za hip povzdigne tudi narodno zavest, toda uspehi niso trajni. L. 1896 si Slovenci pribore v deželni zboru tri mesta; 1897 dobe prvega državnega poslanca, toda 1900 ga že izgube in 1902 rešijo v dež. zboru samo en mandat. Politične razmere nazorno popisuje Mir 1900 v št. 52, ko v članku »V znamenju krvi je zmagala okraja slabša stran« našteva cel register volilnih grehov in nasilij.

Vzroki postajajo bolj in bolj očitni. Edini slov. izobraženec je duhovnik, ki ne more voditi vsega narodnega dela; Slovenci se tudi preveč vežejo s katoliškimi Nemci, premalo se postavljajo na lastne noge in premalo se zanje zmenijo ostali Slovenci. Posvetnega izobraženca skoraj ni, ker se potujči, ali je tako redek, da njegovo delo le malo zaleže. V članku »Skrbimo za dijaški naraščaj!« opozarja Mir (1899, št. 25), da koroški Slovenci dajejo duhovnike celo med Nemce, vse posvetne službe pa pobere tujci in tako narod sam redi svoje največje sovražnike. Konservativno usmerjena politika se naslanja na narodno spravljivost in pričakuje rešitve od narodno obrambnih društev iz središča domovine. L. 1894 si Mohorjeva družba res postavi svoj lastni dom v Celovcu, 1896 se zgradi v št. Rupertu pri Velikovcu Narodna šola, ki jo vodijo šolske sestre, toda ne dobi pravice javnosti in že prva dva dni po blagoslovitvi (25. okt.) so jo napadle nemške tolpe s kamenjem in razbile okna. V Celovcu Slovincem večkrat gospodari ulica, ne da bi policija varovala red, nasprotno, celovška policija složno podpira protislovenske izgrede, tako zlasti 1899 ob odkritju nagrobnika V. Oblaka v Celju. (S 1899, št. 182 in dalje, SN 1899, št. 182—8). Ni bil to boj naroda proti narodu, ampak izbruhi pokvarjenega nacionalizma proti ljudstvu iste zgodovinske kronovine; že tedaj se od Vsenemcev ponavljajo očitki, da slovenski narodnjaki izdajajo deželo panslavizmu in celo pravoslavju. Nacionalizem si je zlasti na Koroškem postavil svojo posebno nedotakljivo deželno domovino, češ, koroško ljudstvo je celota zase, nihče naj se ne vtika v njegove zadeve — kar ni pomenilo nič drugega kot nemštvo in odpadništvo.

Sredstva, s katerimi so se mogli Slovenci braniti, so bila moralna vzgoja; upali so na pravico, ki je zanje ni bilo. Moralna vzgoja je kazala ljudske napake, predvsem narodno propadanje vsled žganja, politična vzgoja je opozarjala na najbolj očitne krivice, ki se gode slovenskemu življu. L. 1900 postane »Mir« tednik; zaveje ostrejši veter. Vrsta člankov z naslovom »Rana na narodnem telesu« poudarja zlasti posledice slabega gospodarstva in alkohola. V 18. št. istega leta beremo pod zaglavjem »Vzdramimo se, bratje Korošci!«, da sta največja nasprotnika slovenskih Korošcev I. šola in učitelj, in sicer zato, ker s tujim duhom vzgajata omahljivce, ki ne ljubijo svojega materinskega jezika, uvajata nemško ljudsko petje in se drzno zanašata na po-

trpežljivost in boječnost, II. nemškutarstvo, ki ljudi pohujšuje, da se sramujejo svojega jezika in obrekuje narodne može, zlasti duhovščino ter jim izpodkopa ugled.

Istega leta je poslanec dr. Gregorec v drž. zboru na Dunaju pokazal na krivice glede šol: »Dočim slovenska večina na Kranjskem 4% nemškega prebivalstva dovoli vsako pravično stvar, odreka nemška večina na Koroškem in Štajerskem nam Slovencem najpotrebnejše stvari, celo ljudske šole (Baron Hackenberg: Saj ljudje sami zahtevajo nemške šole! — Klici: To so izdajalci!). Leta in leta leže prošnje za slovenske šole, a odgovora le ni. Tudi na pritožbe ministrstvo ne odgovarja, da Slovencem tako zapira vrata do upravnega sodišča. Slovenski šoli v Velikovcu niso dali pravice javnosti, a nemški Schulverein sme brez vseh ovir ustanavljati nemške šole na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem. Če kje, je zlasti na Koroškem in Štajerskem treba braniti slovensko manjšino proti silovitosti ponemčevanja.«

Politična vzgoja je klicala od potrpljenja k samozavesti, k zahtevam. In res se je po najhujših preizkušnjah in porazih začelo od 1903 nadalje tudi drugačno politično življenje, da se rešijo zadnje pravice Slovencev, toda nemška vlada je bila izročila deželo pravici v zasmeh, kakor je z zgledi pokazala 1913 knjižica »Aus dem Wilajet Kärnten«.

V tem težkem boju na severni meji so Slovenci v središču malo utegnili misliti na pomoč. Od 1896 vlada v kranjskem dež. zboru zveza slov. naprednjakov in nemško-nacionalnih veleposestnikov, ki 1898 odklonijo celo podporo »Naši straži«, skupni narodni obrambni gospodarski ustanovi, ker je v njej večina konservativna, pač pa vzdržujejo v Ljubljani nemško gledališče. V središču Slovenije se začnja kulturni in gospodarski boj v najbolj brezobzirnem strankarstvu, da se Koroška sama boji pomoči v podobi kulturnobojnih poizkusov. Edino mladina začnja z idealističnim in tudi realnim in podrobnejšim delom bolj prihajati na Koroško. Toda bolečina zapuščenosti se ne da ozdraviti, občutek, da prihaja mrak od vseh strani, lega v srca in duše — čudno lepa zemlja za Karavankami čuti, da je bolna na smrt. Vendar še upa, ker noče umreti.

Kako je to življenje vplivalo na pisatelja, ki je že v romanu »Kam plovemo?«, še bolj pa v »Slikah in povestih« (KK 1898 in 1899) pokazal, da je v vsem svojem bistvu razmišljujoča narava in da z zunanji dogodki prav za prav posega le v čustveni svet? Lirična polnost njegovih opisov, osebno razmerje do predmetov, celó osebni okvir v zgodbah pričajo, da ta čustvenost prihaja iz neke polnosti in čaka utešitve ali vsaj ublažitve. Pisateljevo razmerje do sveta se kaže v navzkrižju med osebno in splošno voljo, v grenkih, odrezanih občutjih in vprašanjih lastnih izpovedi, n. pr: »Kam se vije tvojega življenja pot? — Moja duša je žalostna...« (KK 1899, 69). Ta čustvena narava dojema tudi tuji svet kot delež svojega lastnega življenja; dogodki, ki so sami zase neznatni in nepomembni, postanejo v nje-

govem pogledu važni, in njegovi osebni, notranji boji, spomini in misli ne morejo utihniti in se pomiriti, dokler niso vsemu svetu očitni. V tem subjektivizmu se spajata osebni in tuji svet v nerazdeljivo celoto, ki jo vso prepaja hrepenenje po nekem daljnem cilju; njegova človeška ljubezen je sicer na videz grenka, plaha, a v jedru vse ohranjujoča, zakaj tudi najmanjša bolečina ni premajhna, saj iz nje raste velika ljubezen. Šele preko svoje majhnosti, preko svojega siromaštva se je povzpел do spoznanja, da je zadnja in odrešilna misel v Bogu in človeštvu obenem. Tako se majhnost in neznatnost sporejata enako važni ob največjem in zadnjem, ker sta del velike celote. »In vžgal sem novo večno luč pred oltarjem novega Boga... Ljubezen do Tebe in ljubezen do vsega človeštva, ker ljubezen do Tebe ni mogoča brez ljubezni do trpečih in ubogih, brez ljubezni do tlačanih in trpinčenih...« (KK 1899, 81). Važno je, da se v tej širini spajata celo dva po vsebini skrajno nasprotna elementa: neka estetska posvetnost in asketska strogost, kar so sodobniki najtežje razumeli in se je zdelo samo kot pojav tako imenovane dekadence. Domači svet uhaja v tuji salon, razkrivajo se intimna osebna razmerja, opazujemo preveliko občutljivost za družabno obliko, besedni izraz je skrbno odbran; pisatelj se spušča v svet — iz njega pa se vrača z bridkostjo, vdanostjo in razočaranjem. Toda prav ta motivna širina odkriva bistvo Meškove lirske narave, ki ne more preko trenutkov, se jim voljno predaja in šele preko lepote in hrepenenja išče pomirjenja. To mučenje je s a m e g a s e b e je za Meška nujna pot, da najde tisto zadnje, kar je že od nekdaj dano kot popolna, nespremenljiva dobrot, pa jo človek mora šele spoznati in doživeti v odpovedi. Prav zaradi tega je Meško spočetka daleč od dnevnih dogodkov; zdi se, kakor da jih ne pozna, ali da se ga celo ne tičejo, in da zaradi lepote svoje zemlje in svojih notranjih opravkov ne vidi narodnega trpljenja. Toda njegov osebni in zunanji svet je le ves tako ujet v daljno celoto, v kateri se vse mora urediti po pravici in višji usodi in vse dozori k enoti, da ga dnevni hrup ne moti in ne vznemirja. Nedvomno se v njegovi ljubezni »do trpečih in ubogih, tlačanih in trpinčenih« skriva tudi ljubezen do ljudstva, ki ga vidi okrog sebe, toda določnih podob te ljubezni še ne vidimo. Šele tedaj, ko se dvigne v svojih osebnih izpovedih, zagleda pred seboj domovino v skupnosti vsega svojega življenja, tistega, ki ga je premagal in se ga rešil, in tistega, s katerim je zmagal. Zato mu je prva v molitvi vsa domovina, »da potihne med brati vihar sovraštva, naj neha vserazdevajoči boj. Daj, da zasije na našo domovino solnce sloge, ogrevajoča luč bratoljubja! Naj bi bili vsi eno — ena duša in eno srce. Daj, da postane domovina slovenska tempelj ljubezni; daj, da bo dragoceno svetišče ljubezni do Tebe, naj bode velik dom Tvojemu velikemu imenu«. Zdaj razumemo, da se v to molitev vpleta tudi prošnja za osebe, ki jih je v življenju srečal in še sedaj misli nanje: za Lenico, naj jo Bog ohrani »čisto, sveto, kakor jo je spoznal ob prvem srečanju« in prošnja za — konteso

Nelo, ker je trpel zaradi nje svoj največji nemir, in da moli za vse, za prijatelje in sovražnike, in končno zase: »Daj, da vedno polni in vedno giblje dušo mojo ljubezen do rodne zemlje, ljubezen do teptane domovine moje, velika ljubezen do naroda, ki sem izšel iz njega! Daj, da bodo vse besede moje svetel odsev vseobsežne ljubezni do trpečega človeštva... Daj, da bode resnica moja vedno kakor resnica svetopisemska, brez vse prevare in dvoumnosti... Daj, da bodo besede moje, ki jih zapustim svojemu narodu, kakor besede knjige molitvene, v kateri ni nič nečistega in nesvetega... Le to Te še prosim: daj mi milost, da si odpočijem od življenja težke hoje v slovenski zemlji...« (Iz mojega dnevnika, KK 1900, 41—46). Ta svojevrstna urejenost mnogih skrajnosti, dejali bi navpična gotska enota, ki izvira iz enega samega čuvstva, iz usmerjenosti navkvišku, je zaključek Meškovega subjektivizma, čeprav se ponavlja še pozneje. Iz hrepenenja navzgor, v ureditev in završitev v eno gleda svoje in skupno življenje.

Toda kronika dnevnih dogodkov je bila preglasna, da bi jo mogel samotni duhovni in estetski subjektivist povsem preslišati in zakriti oči pred njo. Treba je bilo prav v sredo življenja. V tem času je Meškov prijatelj Fr. Neubauer celo od daleč pošiljal v Mir pesmi in podlistke, sodil odpadnike in klical k delu. V podlistkih »Vstajenja čakajo« (Mir 1902, št. 15—18) se spominja umrlih narodnih delavcev in jim kliče v grob: »Vstajenja čakate... Ali mi čakamo že dolgo in dolgo drugega vstajenja, in srce nam drhti od strahu, da ga morda ne doživimo. Ali vendar upamo, vedoč, da nas podpirate s svojo molitvijo in zanašajoč se na čile moči našega naroda, ki čaka vstajenja.«

Tedaj je Meško sam posegel v neposredno kroniko koroškega narodnega življenja in pisal dramatično sliko »Na smrt obsojeni?« Nobeno delo v našem slovstvu ni tako premočrtno, tako brez vsake simbolike. Po obliki domoljubna drama v ničemer ne prikriva svojega namena, vse dogajanje je razdeljeno na dve strani, v nemško nacionalistično nasilje in v slovensko trpljenje. Meško je tej dvojnosti dodal samo še svoj idealizem o čistih, dobrih ljudeh in pred seboj imamo igro zlodejev in angelov v človeški podobi. Dramatične napetosti ni bilo treba iskati, življenje samo, čigar posnetek je igra, je skrivalo v sebi toliko bridke dramatičnosti, da se je igra morala razplesti žalostno na obe strani. Šolske, gospodarske in politične in družabne razmere se nam kažejo v kričečih podobah; nasilje, krivica in nemoralnost se vojskujejo z narodno zavednostjo, pravico in nedolžnostjo, nemštvo dela v zavesti svoje moči in v brezobzirni oholosti. Sredi živega ljudskega kolektiva, ki obsega vse vrste značajev in stanov, si stojita nasproti veleposestnik Gelb, koroški kralj na Betajnovi, in mladi narodni voditelj Ivan Seljan. Politične strasti sicer uničijo idealno življenje Ivana Seljana, ki umrje kot žrtev svoje narodne zavednosti in osebne poštenosti, toda tudi nasilnik Gelb prejme svojo kazen; ponižan in razgaljen stoji pred ljudmi. Igra nam z moško neposrednostjo, prav z naturalistično zvestobo kaže moralne

nižine tiste strani, ki je izgubila svoje narodno poštenje, zakaj »odpadništvo predrugači in pokvari vsakogar« (str. 36) — nasproti pa nam zbira nauke o narodni vzgoji in našteva narodne grehe. Prvič zaslišimo: »Mati je domovina« (33); tujina sama sicer ni prijazna, a pravi sovražniki so odpadniki in tisti »tuji ljudje, ne kmetje ne gospoda, ne židje in ne kristjani, ljudje, ki govore sicer naš jezik, a mislijo in čutijo tuje — odtedaj ni več miru božjega v naši vasi. Razpor in sovraštvo so prinesli s seboj in so ga sejali med sosede, v družine, med starše in deco, med može in žene, brate in sestre« (39). Dejanje se sicer konča s slovenskim porazom, kar je dosledno narekovala kronika tistega časa, a na koncu posije upanje, da nasilje in krivica ne bosta obveljala; tudi nauki, ki so se vkresali v pogovorih in bojih, padajo na rodovitna tla. Ljudstvo noče leči v grob, ki so mu ga izkopali nasprotniki. V epilogu odkrijejo narodnemu mučeniku Seljanu spomenik. V slovesnem govoru kaplana Dolinarja slišimo prisego domovinske zvestobe, prisego dela za domovino; konča se z vero v življenje in zmago. Smrti ni več — sama volja do dela in boja.

Drama je celih pet let ležala pri cenzuri in se je močno okrnjena uprizorila šele 21. jan. 1908 v ljubljanskem gledališču; tedaj je tudi izšla pri Mohorjevi družbi v Celovcu, epilog pa isto leto v »Slovanu«.

Prav ob istem času, ko Meško še ni mogel preboleti svoje osebne liričnosti in je v samoti premišljal o sebi, sporejal svoje spomine in jih prenašal v sedanost, mu je v tej togosti in premišljujočem lirskem kolobarjenju stopila pred oči še temnejša podoba domovine. Sporedno z Dolinarjevim govorom v epilogu drame »Na smrt obsojeni?« je v črtici: »Človek, ki stoji ob grobovih in plaka« (DS 1903 in Ob tihih večerih) zapel pesem o grobu domovine. »Narod moj, smrti si zapisan! — Gledam in vidim, kako se stegajo gladne tuje roke po naši zemlji, kako nas premaguje in davi tuja moč. Vidim, kako teče pod krivičnimi in krutimi udarci v potokih tvoja srčna kri, sužnje naše ljudstvo, kako legaš v grob obupano, izmučeno, smrtno ranjeno. Vidim in da ti ne morem pomagati, je moja največja bol. In tako z veliko bolestjo stojim ob tvojem grobu in plakam, kakor plaka ljubeči sin ob odprtem grobu materinem.«

Brez blagoslova se obrne od tega groba in kliče narodu, naj bo v večni nemir svojim morilcem, naj jim bo v prekletstvo zemlja, ki so jo ugrabili in vanjo zagrebli umorjeni narod.

IV

Osnovna poteza Meškovega dela je teženje od neposrednosti k oddaljenosti, od individualnosti k splošnosti. Zato z vsem svojim subjektivizmom stoji nad vsakdanjim življenjem in vsakršnim bojem. Bojevit idealističen duh bi se bil zagnal v eno smer in tam zmagoval in podlegal, samotni razmišljevalec pa se nagiblje sem in tja ter išče, kje bi bolj obsegel in zajel celoto in posluša, odkod se mu oglasi

blagodejen odgovor tistih, ki so ga razumeli. Njegova narava je naravnost občutljiva za vse, kar spominja na kakršnokoli opredeljenost in na ostrino resničnega življenja. Lirsko ubrani artist sam čuti, kako kruto, neumetniško bi se oglasilo v njegovi pesmi vsakdanje življenje, zato potrebuje podob, ki se zlija v enoto z njegovim stilom. Tudi klic njegovih koroških podob je še čakal, zadušen od oblasti, samo njegov jok ob grobovih je šel po domovini. Koroška bolečina je sama zase neozdravljiva, in rešitev bo prišla samo tedaj, če se spreobrne vsa domovina. Prav tedaj, ko se po najgrenkejših izkušnjah začne na Koroškem na vseh straneh podrobno narodno delo, na jasni načelnosti in z ostrino opredeljenega življenjskega in kulturnega prepričanja, prav junaški boj na vsej črti, je Meško svoje težišče prenesel zopet na vso domovino.

V sebi je začutil poslanstvo, da ne govori več sam iz sebe, ampak kot izbran služabnik domovine. »Domovina potrebuje delavcev, potrebuje sejance. Glej, kakor njive so mlada srca širom naše domovine.« (Mir božji, str. 5.) Sejalce, ki jih vidi, sodi po njihovem semenu: eno je lahko in ne pade nikoli v globočino src, drugi imajo polne žitnice in bi lahko sejali zdravo zrno, a sejejo pokvarjeno in snetljivo setev — za njimi stoji dolga vrsta stranke, ki jih hvalijo. »Jaz izrekam dan na dan in danes spet zahvalo Gospodu mojemu Bogu, da stojim daleč strani od strank in od njihove strankarske cenene hvale — ki pojo hvalo njihovim besedam in slavo semenu, ki ga sejejo. A šel sem mimo in sem iskal sadu teh besed, ki bi naj rodile stotero in tisočero, in glej, ni ga bilo. Vse govorjeno v veter, vse sejano ob pot« (na o. m.).

Ta sodba je več kakor samo besedni prehod, da z njim zavrne tiste, ki so se spoteknili ob njegovem dosedanjem delu, ta sodba kaže že novo smer.

Takrat je v Meškov lirizem in subjektivizem moralo že prodreti spoznanje, da sama čuvstvenost in izpoved ljubezni do domovine tudi ne zadostuje več. Naše narodno življenje se je bilo v resnici že premeknilo iz svojih ožin in klicalo na trdo delo. Kljub temu, da ves tisti čas prevladuje neizprosni strankarsko politični boj, kakršnega bi si tudi velik narod težko privoščil, in kljub temu, da so se kulturna nasprotja zlasti v središču kazala v skrajno nečastnih podobah — takrat so bile kulturno-bojne strasti povsod na višku — se kažejo znamenja, da slovenski narod vendarle ne ostane samo ideja meščanskega razreda ali topa ljudska tvar. Narodno delo se usmerja preko same politike v gospodarsko osamosvojitev in izobrazbo širokih ljudskih plasti. Čeprav je to delo vse vezano s politiko in se po svetovnem nazoru loči v krščansko in svobodomiselno, čeprav ni najmanjše možnosti, da bi se nasprotniki našli v narodni slogi, tudi na meji ne več, prinaša ta čas vendarle eno dobroto: votel besedni idealizem se je preživel, gesla ginejo in za zunanjo narodno manifestacijo se vnema samo še meščan. Ustvarjajočemu duhu se odpirajo nove naloge.

Čim bolj se življenje obrača na zunaj, tem bolj je treba gledati na znotraj, v etični problem slovenstva; prihaja čas, ko je treba tehtati moralne sile naroda in presoditi njegovo človečnost. Marsikaj, kar se zdi, da stoji ob strani te naloge, se v svojem jedru dotika celotne usode naroda, njegovih moralnih in eksistenčnih pravic. Finžgar piše o moči zdravega prirodnega ljudstva, povest davnih dedov Pod svobodnim solncem, Župančič v Dumi z bolečino tehta usodo zemlje, ki v »daljo kot seme razsipa svoj plod«, Ivan Cankar s srdito ljubeznijo do resnice trga čednostne krinke ter kaže pregrehe in laži sodobne družbe. Iz vseh teh perspektiv se jasno vidi ena sama težnja, da na tej lepi zemlji, ki jo varujemo in branimo kot svojo domovino, mora živeti le svoboden in čist človek. Beseda domovina je v tem času za ustvarjajočega duha vsebina vseh narodnih in človeških stremeljenj, njihov zadnji etični in moralni priziv.

S takim občutkom je pisal tudi Meško obe svoji najizrazitejši domovinski deli: roman »Na Poljani« (KK 1907) in dramo »Mati« (uprizorjena 1908 v Ljubljani, natisnjena 1914). Ne moremo se dotikati literarno oblikovnih vplivov, ki se jim Meško ni mogel ubraniti, zlasti novi romantičnosti, nikakor pa ne smemo prezreti simbolizma, na katerem sta zgrajeni obe deli. V romanu Na Poljani premika vse dejanje človeško hrepenenje po sreči, toda zgodba se takoj razdeli v nasprotje med domom in tujino. V vsem vaškem kolektivu gledamo, katere sile dom ohranjujejo, katere ga uničujejo. Oholost, zapravljivost, nepoštenost, nemoralnost, alkohol so največji sovražniki in izpodkopljejo temelje najtrdnjšemu domu; čednost, preprostost, čistost, delavnost zmagujejo, najbolj pa ljubezen. Pisatelj nam končno pokaže čudež, kako »Trati, na smrt obsojeni zaradi pomanjkanja ljubezni« (119), samo ljubezen more dati novo življenje. Alegorični simbolizem romana bi bil tudi brez posebnega opozorila očiten. Pisatelj pa je poleg posvetila »Domovini, s sladkostjo in bridkostjo ljubljeni« v slovesnem predgovoru še posebej opozoril, da prinaša luč življenja, ljubezen, ki je »moč svetá«. Ta zavest poslanstva daje romanu posebno slovesno obliko: zgodba se vsa potaplja v pesem in v nji je tako rekoč raztrošen narodno vzgojni aforistični brevir, ki se dotika duhovnih in gospodarskih vprašanj, katera so tedaj terjala odgovora. Življenje posameznega človeka in vseh ljudi je povezal z značilno aforistično trojico: Bog, ljudstvo, domovina ter postavil duhovnika kot ljudskega voditelja. Tako se je Meško odločil v izrazito vzgojno smer. Nič drugače ni storil v drami »Mati«. Po zunanji zgodbi je »Mati« družinska drama, po vsebini pesnikova izpoved o narodno vzgojnih vprašanjih. Mati-vdova izgubi oba sina, enega je pohujšala tujina, da je zatajil domovino in s tem zapravljal svojo srečo in življenje, drugega ubijejo razmere v domovini, da ne strpi več doma in mora v Ameriko; samo hčerka ostane pri nesrečni materi; ljubezen do domovine in vsega, kar je domačega, ji daje moč, da more biti materina zadnja tolažba. Mati-domovina pa je

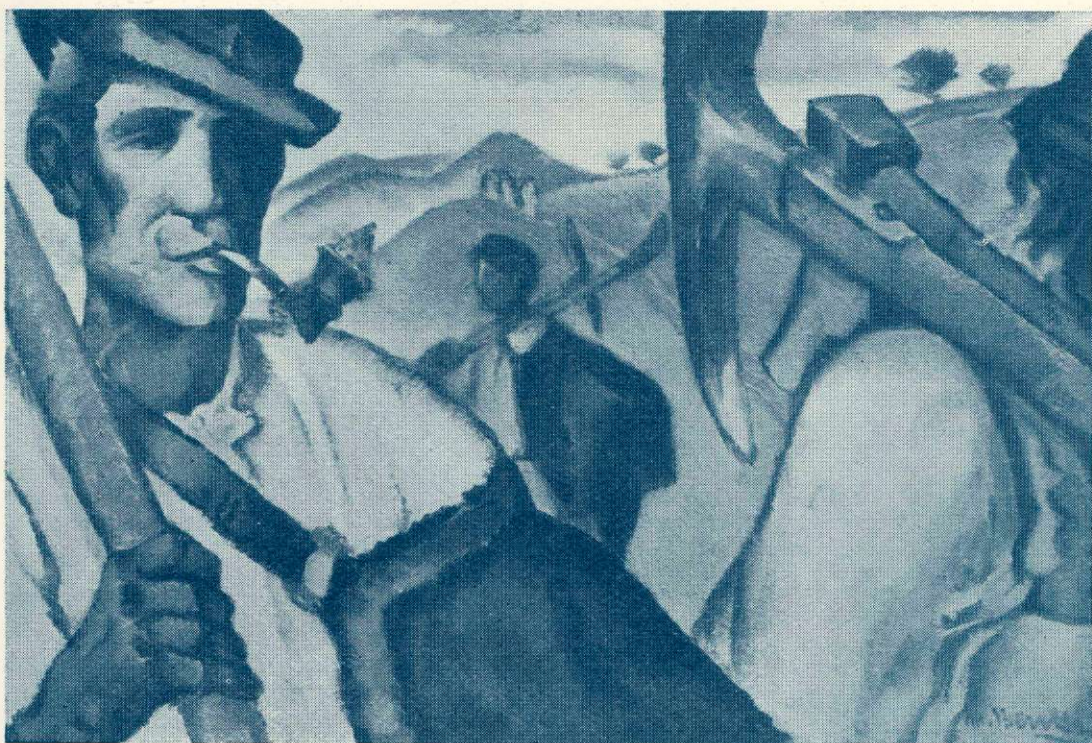
vseodpuščajoča dobrota, zadnja misel nesrečnih in odrešilna tolažba vsem, ki so jo žalili. Konflikti tega dejanja stoje sicer popolnoma izven dramatične nujnosti, vsi pa se razvijejo iz pisateljeve ideje, ker jih je zastavil v etos domovine, v celoto izključno moralnih zakonov med posameznikom in domovino. Zvestoba do domovine, njene sedanjosti in preteklosti je isto kot zvestoba do staršev. Obljuba in kazen četrte zapovedi se tukaj dosledno uporablja ob primeru domovine; kdor zavrže domovino, zavrže tudi starše, je izkoreninjenec in izgubljeni sin, naj se še tako naslanja na mogočno tujino, brez opore tava po svetu in se gotovo izgubi. Marsikaj v tej drami je v celoti nejasnega, simboli niso polni, oziroma dokazujejo, da se ves kompleks narodno etičnih in narodno vzgojnih vprašanj ne da prenesti v alegorijo. Tem jasnejši pa je Meško v posameznostih. Dialogi po vrsti odpirajo vprašanja o domovini in tujini, s pesniškim ognjem dokazujejo, da sta naša zemlja in naš narod vredna ljubezni. Drama se razpleta v samih dokazih in ugovorih. Osrednja učeča oseba je zopet župnik, glasnik pisateljevega osebnega poslanstva.

»Na Poljani« in v »Materi« postavlja Meško simbol celotne domovine, ljudje pa, ki jih prikazuje, njihovo življenje in zemlja bolj kažejo na obmejne razmere. Ti ljudje do neke mere resnično živijo v obmejnih krajih, pisatelj jih pozna, iz njih postavlja za vso domovino veljavna vzgojna in moralna načela. Zategadelj nastaja v teh delih občutna neskladnost med individualno podobo in simbolom, neskladnost med osebno in splošno idejo. Vendar jih je tedanji čas zaradi svoje žgoče narodne problematike sprejemal kot svojo podobo, še bolj pa so mu bili prijetni pesniško vzneseni izreki, za katere je bilo tedaj dovolj razpoloženja.

V zavesti svojega poslanstva se je Meško nazadnje obrnil naravnost na ves narod. Kot eden izmed tistih, ki so pričakovali rešitve na meji samo v okrepitvi vsega slovenstva, je pogledal na življenje naroda od ene meje do druge. Videl je politični boj, ki mu iz svoje perspektive ni mogel najti opravičbe. Obmejni Slovenec se je prav zaradi vsestranskega političnega razkola čutil oropan vsake pomoči, zapuščen in izročen na milo voljo nasprotniku. Tedanja slovenska strankarska politika je bila zares prepustila obmejne, zlasti koroške Slovence samim sebi, ker se jim je zdel njihov spravljeni in elegični značaj neraben, po drugi strani pa sama narodna in domoljubna skupnost, z vsem gospodarskim programom združena, ni bila zaradi tolikih notranjih nasprotij posameznih življenjskih naziranj nič več izvedljiva. Vendar je danes jasno, da je naše narodno obrambeno delo v tistem času prav zaradi politične ozkosrčnosti silno trpelo, ker se je cepilo in ker je bilo premalo realno in vse preveč v tradiciji rodoljubnega čuvstvovanja. Za ta čas je značilna sedmorica Meškovih sonetov »Klic z narodne meje« (LZ 1910). Zastonj išče močnega, gorečega preroka, ki bi »na rodno grudo pal / v bolesti in navdušenosti uri« in bi iz nje »vsrkal ljubav in srd / in moč, da boj započne zoper

Sl. 19. MARTIN BENKA, SLOVAŠKA KRAJINA

Sl. 20. MARTIN BENKA, PO POTI

Sl. 21. JANKO ALEXY, TIHOŽITJE

Sl. 22. M. A. BAZOVSKY, SLOVAŠKI MOTIV

smrt, / ki nas kosi ob Soči, Dravi, Muri«. Taki domovini, ki v divjem sovraštvu trati čas in moči, ni rešitve; nikoli še ni bila slovenska zgodovina tako žalostna, kakor je danes, njen jarem še nikoli tako sramoten. Vstati bo moral nov rod. Ali pride? »Radost in strah tesan srce objemlje...« Takrat je Meško začel tudi z vzgojo pri mladini in mnogo pisal v Mentorja in Zoro: dve osnovni misli ponavlja v vseh tistih drobnih spisih: ljubezen do domovine in vrednost dobrega človeka. Ob njih pa je vendarle zapel svojo najbolj neposredno pesem, brezobzirno narodno obtožbo »Sužnjem« (LZ 1912). Ta pesem je napoved boja, ki je kmalu moral priti. Meško ga je sam občutil med vojsko in kesneje, takó, kakor ga ni pričakoval v najtemnejših slutnjah. Domovino so razdelili po sredi njegovega srca. Ne podobe matere ne neveste danes ni več zanjo. Razparano telo. Komaj ljudski zemljevid ob robu svobodne narodne države.

V

V celoti naših duhovnih in kulturnih teženj je Ksaver Meško izrazit idealističen pojav. V vseh svojih spremembah od naturalistično pobarvanega realizma preko meditativno sproščene refleksivnosti, simbolistično zastrte romantike do nekaterih poizkusov v duhovni realizem živi v njem en sam človek, ki se loči v sodobnem svetu po nekem popolnoma svojem ustroju. Ta človek je duša, nedotaknjena od sveta, vsa ujeta v lepoto in v vsej posvetnosti čista. Ta ideja, ki se je zlila iz estetičnih in moralnih občutij, živi trpeča in sama v sebi zmagujoča v vseh Meškovih podobah, prav posebno pa v njegovih domovinskih delih. Zdaj se pokaže sama na sebi, v svojem nemiru, zdaj v ostrem nasprotju, obložena z grehi, vsa spačena in nesrečna. Ta dualizem, zlasti v domovinski snovi je izveden v skrajnem nasprotju in je glavni Meškov oblikovalni princip. Po tem načelu so prikrojene vse osebe v njegovih najznačilnejših delih: Gelb (Na smrt obsojeni?), Železnik (Na Poljani), Hrast (Pri Hrastovih) so podobe iz iste negativne ideje, prav tako so Kristina (Na smrt obsojeni?), Tinka (Na Poljani), Anica (Pri Hrastovih) in Tinka (Mati) nastale iz misli o čisti mladostni lepoti in veličini trpljenja; iz iste misli so vsi varuhi poštenosti, boljše preteklosti in človeške dobrote: matere, stari dedje in župniki, ki jih Meško postavlja v sredo med obe skrajnosti. Te osebe prihajajo iz nekega čisto svojega ozemlja, kakršnega si najbolje mislimo v koroški nemški latifundiji in panonskem gospodstvu in se šele pod pisateljevo roko bolj in bolj spreminjajo v slovenske obraze. Vse podobe so se rodile iz občutja temnih moči, ki gospodujejo nad nami, iz nasprotja med silo in pravico, krivico in poštenjem; svojo pravično razrešitev dobijo šele v poveličanju čistosti in dobrote.

Ta idealistični dualizem tedaj ni samo Meškovo osebno nagnjenje, nastal je, kakor vidimo, iz neposrednih primerov narodnega boja na

naši severni meji. Zato se je tudi podoba domovine razvila v podoben simbol. Iz značaja otožno trpeče koroške zemlje je domovina dozorela v samo misel o pravici, v podobo žaljene dobrote in v usodo vseh majhnih in trpečih. V razvoju slovenske simbolike ima ta podoba matere-domovine sicer že dovolj zgledov, najdemo jih v političnem in literarnem slovarju prejšnje dobe, toda njena vsebina je sedaj druga. Meško se je otresel vseh programnih in časovnih konkretnosti; domovinske ideje ni vezal niti s konservativnim pojmom: dežela — država — enakopravnost, niti s pojmom prirodnega prava: zemlja — narod — svoboda, temveč mu je domovina najvišja etična skupnost, ideal človeškega sožitja, vseh njegovih čednosti in dobrote. Še pri Gregorčiču ima mati domovina izraziti narodnopolitičen obraz; ta mati je Slovenija, misel tedanjega politika in borilca za prirodne narodne pravice. Pri Mešku ista podoba v enotni vsebini izravnava vsa moralna, družbena in narodna navzkrižja: to je podoba odrešilne domovinske ideje, ki kliče po usmiljenju in opominja k poboljšanju.

Iz tega pojma domovine nam bo jasno tudi Meškovo osebno razmerje do življenja in sveta. Iz samote in duhovniške slovesnosti posega najrajši v splošnost; zgodbo uporablja kot priliko za svojo misel in čuvstvo, ali narobe: iz zgleda v življenju išče misli zase in za druge. Odtod tudi rahlost in občutljivost za vse, kar nasprotuje njegovi tihoti, rahlost za vsak ugovor njegovi čuvstveni neposrednosti. Tako je njegova lirična narava sama razglasila peripetijo »svečenika božjega in svečenika umetnosti«; čeprav je tedanja zgodovina ni nikjer zapisala, je vendar lahko umljivo, da so ga družbene in literarne ožine osebno vznemirjale in kdaj tudi žalile. Spoznanje, da ne razumevajo njegovih osebnih izpovedi kot čiste besede, ga je takoj postavilo ob Gregorčiča (prim. Simonu Gregorčiču, LZ 1907); njim, ki ga hočejo soditi z očitki, celo naravnost odgovarja: »Zato idi mirno mimo onih, ki sami niso zarezali ne še ene brazde v srca človeška in niso še vsejali niti majhnega, skopega perišča semena v čakajoče duše, ki pa stoje z bahato mogočnostjo ob cesti in vržejo kamen v vsakega, ki ni suženjski odmev edino njihovih mnenj, naziranj in besed.« (Mir božji, 7.) Sovražnik je sejalec, »ki stoje v mogočni pozi sredi njive in govore zveneče mogočne in samozavestne besede« in sovražnik »strankarske cenene hvale« (na o. m., 5). Strujno se ne opredeljuje, srečujemo ga povsod, a najrajši se drži vsenarodne, nadstrankarske in v tradiciji utrjene Slov. Matice.

Meškov čuvstveni domovinski idealizem tedanjemu povprečnemu človeku kmalu ni več ustrezal. Čim bolj se je lepote in idealizma željna mladina vdajala njegovim sanjam in mehkim podobam ter je posamezni spravljeni domoljub gledal v njem glasnika narodne skupnosti in domovinske ljubezni, tembolj se je čutilo, da je Meškova veljava predvsem idealna, za temperament tistega časa nevzdržna. Političnemu človeku je bila njegova vsebina nerabna, socialnemu

delavcu premalo konkretna in prenežna, posebno pa je bil z njegovim idealizmom prizadet svetovnonazorno ostro ločeni izobraženec, ki ni več vzdržal neopredeljenosti, spravljalivosti in dogmatičnosti. Tako je pisatelj, ki je bil skoraj nervozno občutljiv za vse, kar bi ga vezalo z dnevnimi dogodki, zlasti s politiko, zadel prav s svojimi idealnimi podobami župnikov na odločen ugovor. Ko sta 1907 izšli pri Slov. Matici »Na Poljani« in »Črna smrt«, je Slov. Narod v dopolnitev književne cene (1908, št. 72-3) priobčil še poseben feljton (št. 77), kjer je v imenu objektivnosti in kulturne enakopravnosti protestiral proti Meškovim spisom. Glede »Poljane« pravi: »Meško pač ni imel namena, spisati klerikalno tendenciozno delo, on sam morda misli, da povest tudi nima take tendence. Toda v resnici je ta povest prepletena s tendencioznim povečevanjem duhovščine in katolicizma tako, da moramo javno ugovarjati. To povečevanje duhovščine in katolicizma pade tembolj v oči, ker je Slov. Matica v svojih letošnjih publikacijah priobčila še drugo Meškovo povest, ki ima tudi svojo tendenco in je naperjena zoper reformacijo 16. stol. ... Med njim in med pripadniki svobodomiselnega naziranja je v tem oziru nepremosten prepad.« Pa to ni edini, ampak najodločnejši glas iz tistega časa. Tudi drugi dogodki tistih dni, ki so v zvezi z obmejnimi Slovenci, dokazujejo, da so bile misli o spravljalivosti načel izgubljen trud, in da je bila beseda o ljubezni povesod ogenj na žerjavico. Čas je zorel v samo jasnost. Čeprav je bil v svojih družabnih oblikah krivičen, poln sovraštva, je bila njegova dobra stran doslednost v vprašanjih kulturnega življenja. Na zunaj sicer to kulturno življenje še ni kazalo lepih podob, a njegove osnove so bile nove, jasne in so že poganjale brstje. Zlasti pa so postale narodno politične osnove čisto druge. Ko se je zdelo, da je moč etatizma v službi tujega nacionalizma največja, se je mlademu narodnemu radikalizmu odprl nov pogled v življenje. Zbudila se je zavest svobodnega človeka in stud proti vsakemu služabništvu. Celo v mladini, ki je bila Mešku najbližja, so se oglašale slutnje o obračunu in zadoščenju. Tedaj bi bile snovno še najbližje in najuspešnejše slike, kot so »Na smrt obsojeni?« In prav s priučeno Meškovo besedo je mladina že razdirala videz lepih tradicij in se začela upirati; ne sicer materi-domovini, ampak njenim očetom.

Prav tu stoji Meško s svojim idealizmom tudi kot izrazito nasprotje Iv. Cankarja. Kljub temu, da se motiva hrepenenja in domovine čudno sporedno lovita pri obeh in da imajo nekatera dela mnogo slučajne in zavestne skupnosti, sta si prav v pojmovanju domovine močno različna. Cankarjevo razmerje do domovine izvira iz osebnega etosa in se dvigne od obtožbe do preizkušene ljubezni. Meško govori iz dane ideje in jo z zgledi utrjuje. Tedaj Meško tudi še ni mogel slutiti, kje se konča pot Iv. Cankarja, ko je oddaleč in morda prav vanj nameril besede o sejalcih, ki »imajo polne žitnice in bi lahko sejali kleno zrno, a glej, sejejo pokvarjeno in snetljivo« (Mir božji, 5). Ni slutil, da bo Iv. Cankar podobno njegovemu trozvoku: »Bog, ljud-

stvo, domovina« kdaj sklenil svoje delo: »Mati, domovina, Bog«. Cankarju in drugim sodobnikom je tujina plodno izgnanstvo, iz nje mu je domovina čistejša in lepša, šele tukaj se prerodi v ljubezni do nje, Meško gleda tujino z narodne meje, pozna jo najbolj kot sovražnico in morilko. Zato je Iv. Cankar prav nasproti Meškovi domovinski ljubezni moral vidno poudariti vse svoje življenje in vse svoje delo kot »knjigo ljubezni«. (Bela krizantema, Zbr. sp. XVI, 148-9.)

Kakor je nekdanji realizem imel svojega čuvstvenega glasnika v Gregorčičevi pesmi, ki je na južnem robu naše zemlje spremljal boj za pravice, gledal omagovanje in vstajenje, tako je novi čas s svojo politično in kulturnobojno srditostjo, s svojim trdim narodnim delom priklical novega čuvstvenega glasnika, ki je v imenu pravice in ljubezni tožil in obupoval, učil in blagoslavljal. Zmagoval ni na zunaj, njegova domovinska pesem se je ustavila v Koroških elegijah (Naše življenje, 1922), zmagoval pa je na znotraj, z besedo lepote in človečnosti. In kakor je v tej besedi napisal našo najlepšo narodno-obrambeno literaturo, tako je z lepoto svetil tudi v posamezno življenje. Z njo je za hip premagal celó nesoglasje svojega časa. Kdo ga more premagati danes? Kje so zarje tiste lepote?

EDVARD KOCBEK

KROGI NAVZNOTER

Ovonj po morski vodi, izpranem skalovju in smolnatih borih! Cvrčki cvrčijo, nenehno žagajo, in če za sam hip prenehajo, takoj zopet z novo močjo nadaljujejo. Velika prostornost svetlo biva in vase vabi. Nad mestom gledajo beli zvoniki, veličastna gorska veriga je v vznožju vijoličasta, med naselji zelena, zgoraj rožnosiva. Krčevita divjina predmetov me navdaja s prijetnim srhom, robovi so jasni in napeti. V prozorno toplem zraku se odpirajo širine, višine in globine. Čim večja preglednost, tem večja tesnoba. Premočna in pregromka je resničnost, oči so mi osramočene in slabe. Sklonil sem se nad izjeden podmol: veter, solnce, dišave, modra globina so krog mene, ne zmorem jih, preveč je, roko pomakam v vodo in brodim v obrežni plitvini. Vse velike darove puščam ob strani, dovolj mi je to pomirjajoče, dobrotno kлокotanje, le ono naj biva z mano naprej, dokler si ne opomore.

Pozneje: Solnce se premika, svet se spreminja neslišno kakor solnčna ura. Bitnost živi kakor pametna žival, dvignil sem se in ji počasi sledim: v daljavi utripajo temni pasovi, izpod dreves prihajajo sence, smola diši, ose se spreletavajo nad svojim satnikom, mravlje gredo svojo pot. Nad menoj je visoko kamenito pokopališče,

ogromen oleander visi s svojo rdečo krošnjo preko zidu. Kaktusi rastejo iz rdečerjave zemlje. Iz zvonika v tretjem zalivu slišim uro biti. Žilavosočne rastline se bohotno drže zemlje, morje je toplo, zemlja je topla, kri je topla, zmedenost je topla. Na drugi strani zaliva sedi na obrežni skali dvoje deklet, eno bere veliko pismo kakor pergament.

Še pozneje: Morje je rdečkastosrebrno, na večerno gorovje so sedli fantastični oblaki. Po cesti nad nami gredo natovorjeni oslički in zvončkljajo, igram se z odlomljenim veslom, ki ga je priplavilo, nato mečem kamenje v morje. Zunaj zaliva vozijo parniki, v vinogradu pojo zategnjeno pesem. Proti zalivu hiti ribiški čoln, pet mož stoji drug za drugim v njem, s hkratnimi sunki prožajo vesla, tihi so, pred znamenjem na rtu se pokrižajo, ko pa pridejo v zaliv, začno ravnotako peti. Zunaj se je prižgal svetilnik, preko planinskega sedla prihaja močna sapa, temna proga razgibanega morja se bliža. Iz zanimivih dimnikov se dviga dim, od nekod je prišel Mate s svojim dekletom. Oba sta bela in stojita na skali, solnce se je skrilo, zdaj šumi morje že pred nami. Pričnemo govoriti.

V ozki ulici je med dvema hišama zidana ograja s kamenitimi velikimi vrati, ki je nad njimi vklesan latinski napis: Dominus custodiat introitum meum et exitum meum MDLXI. Šele, ko stopiš na dvorišče, opaziš majhno enonadstropno hišo, ki se gre vanjo po strmih stopnicah. Hiša ima staro, gosposko lepoto, okna imajo polomljene šipe, na kamenitih podaljških levo in desno od oken stojijo lončki s kaktusom. Na dvorišču je ob stopnice privezan osliček, Mate gre pred menoj in mi kaže pot. Zgornji prostori so vegasti, pod v njih že dolgo prepereva, v stari alkimistični kuhinji je razmetana čudovita ropotija. V nizki sobi stoji velika miza, dve železni postelji brez posteljnine in majhni zaboji, ki so namesto stolov. V veliki zidni vdolbini je polno knjig. Vsepovsod stoje stari okvirji in čopiči, zrak ostro diši po oljnatih barvah in novo izdelanih podobah, po tleh leži nepomita posoda, skicirke, violina in samovar. Na stenah vise podobe, lepe deklice iz Boticellijske šole, Gougoinova podoba, ki predstavlja mirne žene na konjih ter može na čudovitordeči zemlji in dalmatinski pejzaž Babićev. Sedel sem na zaboj, prijetno vzdušje diha dobrotno iz sten, skozi majhna okna odmevajo votli udarci iz luke. Mate se smeje: »Kadar nisem v šotoru, sem tukaj. To je kakor v pariški mansardni sobi.« Nato pride k meni in postoji: »Jaz sem revolucionar, živim čisto in drzno. Katastrofalna napetost me je tako prepojila, da me ponoči vrže iz sna. Podnevi in ponoči delam divje koncepte. Ne poznam miru, tok drevi naprej, hočem biti zvest. Kdor bo do konca zvest, bo zmagal, na vse zadnje vseeno, ali ti ali jaz. Bodi dobrodošel med nami.« Soba zveni domače, zunaj zapoje zvonček. Mate se smehlja: »V teh sobah je pred stoletji živel in

umrl neki škof, saj si videl napis nad vrati.« Ko sem vstal, sem opazil, da so tudi stene v sobi drobno popisane. Prebral sem prvi citat iz Nietzscheja: »Was groß ist am Menschen, das ist, daß er eine Brücke und kein Zweck ist.«

Na obali stojijo črno oblečeni kmetje v gručah in se pogovarjajo. Nedeljski predpoldan je, solnce sije z mirno močjo, zrak je nasičen z vonji rožmarina, kadila, pečenih rib, črnega vina, mirte. V ozkih ulicah proti cerkvi, kjer v senci posedajo starke z molki v rokah, so razlite celo neke orientalske dišave, včasih potegne mlačen prepil pomešan z naftalinom in dimom. Meščani večinoma še spijo, skozi polodprta hišna vrata se marsikje vidi naravnost v kuhinjo, kuštravim gospodinjam gledajo skozi razpor spalne srajce viseče prsi. Nekje se čuje tamburica, na trgu stoji v svoji stojnici grbasti Luka in od časa do časa prežene muhe s sadja, ki ga prodaja. V luki je mirno, morje plivka komaj zaznatno in pregiblje mnoštvo privezanih čolnov. Zunaj na obali stoji hotel z zavešenimi okni in hladnimi vazami, gramofon tiho igra, človek piše na verandi, nekdo hodi po stopniških preprogah. Okrog mene na molu je živžav zagorelih otrok, kričé se spreletavajo, vedno v nekaj zaverovani. Na ovinku se je gruča zaletela vame, udaril sem majhnega dečka in na mah presekal divje vpitje. Vrnil sem se k njim, ki so me gledali nezaupno in vprašal: »Kje je tisti, ki sem ga udaril?« Ni se oglasil, drugi so polagoma pokazali nanj, eden ga je sunil naprej. Ponudil sem mu dinar, pogledal je presenečeno in neverno. Dolgo se je obotavljal, nato ga je sunkovito vzel in se hitro umaknil. Šel je resen in težak, še vedno poln dvomov, tovariši pa lahki in poskakujoči za njim, vreščali so in šli, cela procesija, med stojnice, da vidiijo, kaj si bo izbral. Od daleč sem šel za njimi, pozabili so me. Deček je hodil od stojnice do stojnice in ni vedel, kaj bi kupil. Nekaj časa so ga tovariši spremljali, mu prigovarjali in svetovali, potem so se ga naveličali in ga pustili samega. Nazadnje sem ga videl sedečega na pragu ene izmed starih kamenitih hiš, ki gledajo na trg. Stisnil se je v kot, sedel nepremično in držal desno pest krčevito zaprto. Ni videl niti solnca, niti drobnarij, niti igre tovarišev.

Tako smo spoznali drug drugega.

D r a g o m i l: Najprej smo bili na deželi. Spominjam se hribovja in zelenja, krav in psov. Potem se je oče preselil v mesto, naselili smo se v predmestju, v staro in vlažno poslopje, kjer je stanovalo šest in dvajset družin. Velike strehe, raztrgani žlebóvi, stari zaboji, temne drvarnice, kisli vonji. Gledal sem igro prahu v solčnih žarkih, opazoval vodo v kotanjah in edin kostanj na dvorišču. Zgodaj me je vleklo k barvam in podobam, rjave stene so bile polne mojih likov in čičkarij, na eni sem upodobil gospo z ogromnim glavnikom v laseh, prevelike noge sem ji skril v travi, to gospo sem

zelo rad videl. Pozneje so mi bili matematični zvezki polni karikatur, drugih zvezkov sploh nisem imel. Tako zamaknjen sem živel na dvorišču, ki je bilo središče življenja. Vsepovsod so bile ženske, debele, suhe, kričave, nesnažne, polne nepreračunljive jeze in gonov. Zdaj so se sprle pri kvartanju, zdaj radi zapiranja vrat, zdaj radi otrok. Vlačile so se za lase, hodile druga po drugi, dokler se niso prikazali temni moški in se hropeče spoprijeli. Takrat so se okna s sunki zapirala, otroci so vreščali. Otrok je bila cela armada, od kleti do podstrešja smo se lovili; vrvi čez dvorišče, žlebne cevi, kanali, to je bilo veselo ogrodje pustolovskega sveta. Okrog nas je bil resničen svet, ki ga nismo tako ostro videli, umiranje, rojstvo, bolezen, nenadno veselje, pijanost, nosečnost, smrt, naga telesa, blodnost. V majhnih sobah so stanovali nižji uradniki, natakariji, železničarji, dekleta z močnimi dišavami. Z dvoriščnega zidu smo včasih gledali v vojaško pekarno, ob njej je bila soba z rdeče zastrto lučjo, mršava dekleta so s cigareto v roki pogledavala skozi okno. Vojaki so sleherni večer stali pred vrati in eden za drugim čakali, da bi prišli na vrsto. Nekoč je eden med njimi držal v roki velik cvet, tisti večer sem ga narisal in prvič občutil veliko in pijano veselje.

Mate: Okrog mene so že od nekdaj sami strici. Visoki, bolj suhi kakor debeli, v hlačah in v copatah in nobenega pravega opravka nimajo. Eden poležava na balkonu, drugi stoka od revmatizma, tretji karta s tujci pred krčmo, četrti sedi vedno pri urarju, peti čaka, da bo lepo zazvonilo. Nobeden nič ne dela, oče se sam samcat briga za hotel. Pošastnost dôma in sorodnikov me zasleduje, tesni hodniki so se razlezli čez ves svet, tesne ulice domačega mesta so se podaljšale na vse strani. Nekega dne sem se med jalovimi strici zgrozil, saj jih je ves svet poln. Od takrat me tesni, domov hodim, ker drugam ne morem, toda svojim se umikam, poleti spim v šotoru, pozimi v stari samotni hiši. Kadar sem sam, grem med ribiče in kmete, zvečer hodiva z dekletom na visoko pokopališče. Tam počiva mati, ki ne vem o njej, kako je zablodila v to veliko in pošastno rodbino. Kar imava z Antetom, je od matere. Strici je ne omenjajo radi. Zato sva se nekoč na skrivaj odpravila na njen dom, tam z južnih otokov je, kjer je mnogo grozdja, smokev in strdi. Nikdo naju ni poznal, niti materina sestra, ko sva prišla k preprosti hiši na dnu senčnega, tihega zaliva. Pogledali smo se, nasmehnili in spoznali. Videla sva oljčne nasade, ki je mati v njih prepevala, skrbno obzidane vinograde in rožmarinove vrtove. Stara Marijina podoba stoji v kapeli. Kadar veter zašumi, se ji oči rahlo dvignejo, ko pa veter obstane, se ji sanjavo zožijo. Po večerih sva z bratom sedela ob morju drug ob drugem in molčala. Vedela sva, da sva materina.

Jaz: Pri nas je zdaj pozno poletje. Ko bom v popoldanski tišini stopil z voza, bom obstal, moral bom dolgo stati in se počasi uglasati v domačo zemskost, venec hribovja me bo ujel. Nato se bom premagan napotil od zahoda proti vzhodu in zapreden prisluškoval tihim

glasovom. Stisnilo me bo pri srcu, ko bom s ceste stopil na trato in krenil med njivami. Ena sama brezumna bolečina me bo prešinila, zakril si bom oči in se krčil v strašnem maščevanju domačnosti nad tujstvom. Čuden okus se mi bo pojavil, kolena se mi bodo tresla, padal bom v slastno zapuščenost. Vroče jesensko solnce bo sijalo na vzhodne hribe, na njihove položne njive, svetlozelene gorice, šume pod njimi, tesnobne v svoji širokosti, na travnike v ravnini, kjer diši po močvirnih travah in kjer se pastirji zateglo ogovarjajo. Pokrajina je sestavljena iz različno sočnih likov, ki počivajo drug ob drugem in gledajo v nebo, košato gričevje leži s priprtimi očmi, nagrivanost zemlje se neskončno mirno spreminja, pasovi njiv tečejo do vinogradov, ob zidanicah stojijo topoli, v ravnini pa se obdane od sadovnjakov skrivajo prijetne vasi. Naša zemlja počiva sama v sebi, sleherni trenutek si zadošča, njen red je skladno dopolnjen, zdaj zapoje popoldanski petelin, zdaj zagagajo gosi, vmes venomer zvenijo muhe, z dreves padajo zrele murve, odnekod diši po pogačah in kislem mleku, otroci se igrajo v kupu slame, na travnikih spravljajo otavo. Zemlja vpija glasove, krik se spreminja v odmev, visoka solnčnica se zamaje in nato obstane, cvrčanje ptičev pride in odide, v vaški kapeli strmita okorni podobi svetega Jurija in svetega Florijana. Prva noč me bo hotela zaliti s svojo čisto zemskostjo, dušilo me bo, do jutra bom hodil v prostorni temini, dokler v tistem svetlenju od vzhoda ne bo zapel prvi čriček.

Dež pada, zaprli smo šotore in se zatekli v sobo. Po stenah so razobešene nove Dragomilove podobe, na mizi gori petrolejka, samovar je violeto-modro prižgan. Mate igra na violino Solvegovu pesem iz Peer Gynta, Dragomil čita Ljubimca lady Chatterley, jaz pa delam solato iz paradižnikov, čebule in kumar. Iz predsobe se začuje šum, skozi vrata pridejo tri dekleta, naglo zapro vrata, potem pa se začno smejati: »O umetniki, o menihi, o skriti velikani današnje dobe.« Prva je visoka Anka, druga lepa Lucija, tretja je neugnana Marta, ki stoji sredi sobe in se izzivalno bliža: »Dragi fantiči, naznanjamo vam, da smo tudi me prišle v svoj stil. Kadar se možje pomikajo v ozadje, stopajo žene v ospredje. Medtem ko se vsi predajate larpurlartističnim reakcijam, smo me izvršile junaško dejanje. Iz naše kolonijske kuhinje smo ukradle novo zalogo živeža, se pravi, odvzele smo ga pripadajoči družbi in prinesle vam, ki vzbujate, ne morda usmiljenje ali kako drugo čuvstvo, marveč zadnjo trohico upanja v človeško zdravje. Dragi umetniki, našega razrednoborbenega dejanja najbrž še ne razumete, želimo pa vsaj, da bi vam teknilo.« Anka je odkrila jerbas in postavila razna jedila na mizo, Lucija pa steklenico proška. »Živijo dekleta,« smo zavpili. Dragomil se je prekobalil na prazni postelji: »Judit si ti, pa ne Marta! Kdaj nam boš prinesla Holoferново glavo iz sovražnega tabora? Takrat te bom naslikal, naši vnuki bodo klečali pred tvojo podobo.« Marta je ognje-

vita kakor plesalka: »Prvič glej, da boš že po tem prošek klečal, drugič pa tvojih podob sploh ne maram. V tej sobi sploh še nobene borbene podobe ne vidim. Máte, kličem te na odgovor.« Mate se je naslonil na Anko, ona je njegovo dekle: »Vidim tri borbene podobe. Ena me navdušuje, druga zaskrbljuje, tretja razveseljuje.« »Katera te zaskrbljuje,« vpraša Lucija, ki jo Dragomil drži okrog vratu, in trdnosanjavo gleda. »Dekleta hočejo debato, ali ne bi rajši naše solate,« jim pravim. Spravili smo se okrog sklede kakor težaki, zunaj je že suvala burja. Marta je jedla in govorila: »Solato bom poskusila samo zato, ker si mi jo ti pripravil. Zdaj imam buržujsko maturo v žepu in lahko poleg tebe sedim. Škoda da te ni prej zaneslo v naše kraje, v prvi klopi bi sedela in te gledala, zdaj pa sem bila vedno v zadnji klopi in same romane brala. Toda študent Gerber mi nič ne ugaja, študent Gerber je kompromisar.« Čez nekaj časa pa je sredi prešernosti spremenila glas in rekla: »Ah, saj ne vem, ali sem tako vesela ali tako nemirna? Čez dva dni bom videla sošolko, tisto, ki so ji v zaporih kožo na podplatih razmesarili.«

Proti večeru me žene iz ozkih ulic ob morju na veličastna planinska pobočja nad mestom. Hodim mimo kamenitih hišic, polnih vreščanja ter naglega govorjenja, tonečih v živahnem prednočju, neka prebujena vznemirjenost me obseda, čim dlje hodim, tem bolj se razvija strast po premikanju. Nekje zgoraj pod mladimi cipresami mi zmanjka poti, gazim po ostrem kamenju, ki med njim rasto osat in bodljikave trave, srečujem samotno grmovje, skačem preko visokih razmejnih zidov, vedno višje in višje, dokler se ne ozrem in ne obstanem kakor ujet. Pod večernim nebom sem zagledal ogromen prostor, ki njegova zaokrožena zamejenost v somračni luči mirno biva in človeka vase vpija. V vznožju sivih planinskih skladov leži mesto z južnimi strehami in belimi zvoniki, stisnjeno v kamenito trdnost; skozenj izbijajo prve migljajoče luči, prijetno in nižinsko domačnostno. V mesto se zajeda teman fjord, najnotrajnejše luke ne vidim, le obalne luči se daljšajo v kovinski gladini. Zunaj zaliva leži morje kanalov in se spreminja iz zelenega v temnomodro, nato skozi rožno srebrnino v temnosivo ploskev, ki se na njej tiho gugajo brazde izginulih parnikov. Z morja se dvigajo zelenkastosivo zaokrožena telesa otokov, kakor ogromne morske živali, ki dobrotno počivajo. Pogled iz višine na to stvarnost je pretresljiv, nikjer ne biva elementarnost tako veličastno urejena in požlahtnjena kakor okrog teh otoških višin, med celinskimi planinami in brezbrežnim morjem. Vse je veliko, toda skladno uravnoteženo med seboj in vendar neprestano izzivajoče med mirom in nemirom. Imam občutek nebesnosti, ki vrtoglavo objema zaokrožen prostor; imam občutek vsedomače zračnosti, dišeče po človeku, silah, žilavem drevju, sili in vetru; imam občutek, da je ves prostor, ki ga vidim, samobiten, v sebi počivajoč, poln zadoščujoče si nature, spominov, svobode, svetlobe

in večerno zadoščenega človeka. Iz mesta je zazvonil Angelus Domini. Pretresen sem se naslonil na kamenit zid in se premagan od kozmičnih sil zbiral v zemeljskih sozvočjih, med darovi življenja sem koprnel po najgloblji sili:

Moje dekle naj bo neprestano zamaknjeno, naj bo to njena žlahtnost, njen čar, njena neizrazna veličina. Naj bo moj medij, naj stoji kakor posrednica med menoj in veličastvom. Naj bo nevednost, ki pravilno živi, naj hodi v tem svetu in naj ga nikdar do konca ne doume. Naj bo polna strmenja in bojazni, tišine in slovesne obrednosti, naj bo kakor sladek mrak v ozadju, naj bo deviška žrtev groznih sil, ki nas vladajo. Naj bo krvaveča, vdana, neizčrpna, neugonobljiva kakor močna žival, prestrašena kakor tujka, zvesta kakor otroške oči, igriva kakor nežna jahta, ki se približuje tam spodaj v večerni pristan.

Ležim na pramcu, v očeh mi polagoma izginja čudno veliko in bohotno cvetje palm, okrog nas je široko morje, daleč smo že od zemlje in od ljudi, le v daljavi se vidi obala, ki nas spremlja na potu proti jugovzhodu. Maeštral, ki se je danes zgodaj pojavil, nas jadrno potiska, vozimo v krmo, jadro je prijetno napeto, praporček veselo kaže smer vetra. Valovi še niso veliki, še vedno gremo z njihovo hitrostjo. Vrvi so dobro privezane, krmar buden, barometer visoko, posadka zadovoljna. Zdaj potujemo. Gledamo se iskrih oči, v telesih trepetu zadoščenje: našli smo se in zdaj potujemo. Nikdo v ladji si še ne da pravega opravka, gledamo okrog sebe, po morju, v globino, pod nebo, v daljavo, dan se pregiblje z velikimi in počasnimi merami, toda nikdar se ne utrudi, nenasitni prisluškujemo dobrotnemu šumenju valov. Matija vstane in me potrese za ramena: »Fantje, jadramo.« Nazadnje se občutja umirijo, določno čutim, kako nas veter poriva, kako solnce napenja in krči predmete, kako postajamo sami ponižni in prisluškujoči. Belo nazobčani valovi tečejo drug za drugim med brazdami kakor premikajoča se modra njiva z ogoni. Solnce nas prežarja, buri kri in prijetno utruja. Kapitan Ante je legel poleg mene na pramec. Oči mu blestijo, ko položi lice ob palubo: »Že vidim, da čutiš, kakor treba. Meni je ladja sredi morja kakor zvesto in do konca vdano bitje. Vedno isto, vedno zdravo, vedno pokorno. Na vsak migljaj uboga. Pride veter in spremeni smer, že flok nezadovoljivo frfota, če pritisne močan veter, hoče jadro, da ga krajšamo, če so veliki valovi, jih pramec hoče zajezditi. Nikdar ne odreče, vedno vzdrži; če pride val od boka ali od koderkoli in jo trenutno ustavi, najprej vdano potrpi, potem pa se neutrudna in neizčrpna požene naprej. Od pozne pomladi do pozne jeseni sem vedno na njej; odkar smo z njo par tisoč kilometrov prevozili, smo vse otoke spoznali, v vse zalive nas je prinesla. Kadar po dolgi zimi stopim prvič nanjo, se mi stopala obnjo skoraj ljubezensko pilepljajo. Ko me nikdo ne vidi, se večkrat z njo po-

govarjam. »Še malo izdrži, pa bova kmalu v zalivu,« ali »Danes si bila pridna, zdaj pa počivaj.« Ante ima svetle oči, obraz je spet pritisnil ob palubo, valovi hitijo, mi hitimo še vedno z njimi. V daljavi se spreminja obala, nekje spodaj temno zveni. Zdi se mi, kakor da je ladja slišala najin pogovor, zdaj pa zadovoljno mrmrajoče hiti naprej.

Vrata pri vratih, kamenite plošče, potem temne veže, ozki hodniki, zatohli koti, po temnih stopniščih ropotija, zaprašene pelargonije, kanarčki, vegaste omare, deske, likalnik. Občutek imam, da so vsi stanovalci skupaj sama velika družina. Ko pridem v najvišji hodnik, se sklonim skozi okna na ulico. Globoko pod menoj vidim ljudi majhne kakor mravlje, glave sedijo med rameni. Na drugi strani vidim skozi okno v sobo, med razpetim perilom in škatlami odpira postaren mož škripajočo omaro.

Našel sem jih v glasnem razgovoru. Vsa družina je pila kavo in se glasno menila. Sinovi so poležavali po posteljah, zdaj zdaj je kdo hipoma zapel ali se naglo presedel. Mati mi je prinesla rib, odnekod je pel radio. Na zunanji strani okna, na neke vrste strešni terasi, je sedela deklica in zamišljeno šivala. Naenkrat se je dvignila v oknu in skočila hrupno med nas. Pozdravila sva se, izrazito otroške kretnje so bile v zadregi, toda v očeh ji je sijal nenavaden ogenj, temna lica so ji vroče gorela, gledal sem brate, ki so jo hoteli v zadrego spraviti. Ustnice so ji zadrhte, izbruhnili so v jok in govorila v joku kakor otrok: »Vsi veste, da bom kmalu umrla, pa me le dražite.«

Na pragih temnih, vlažnih hiš so čepele zgrbljene ženice in blede deklice ter pestovale dojenčke, dečki so opravljali potrebo po oglih in govorili pri tem neke pojoče bajanke, na svetli obali je šumel večerni svet, Marijan je govoril:

»Njeno telo je iz preslabotnega, prebohotnega mesa, prehitro je postala zrela, to ji je v nadlogo in v rano smrt; vsi jo imamo radi, navadili smo se na njeno divjo in burno rast, zdi se, da je sam vrag v njej, včasih govori otročje in naglo kakor blazna, dokler ne pade onemogla na posteljo. Pred leti, ko se ji je telo od naglega razvoja zmedlo in zašlo v preobilje, se ji je leva noga začela sušiti; to jo najbolj boli, da po cerkvi ne more iti ravno. Neprestano ima vročico, danes ko si bil pri nas, je imela 39 st. vročine, z 41 st. se je z mano že pretepala, njeno telo strašno naglo izgoreva. Pet bratov nas je, ona pa je naša edina sestra.«

Ante stoji v plitvi vodi in gleda v dlan, ki je vanjo zajel vode: »Ni me groza vidnih, ampak nevidnih stvari. V morski vodi živi desetino milimetra dolga ličinka, ki bi v neoviranem plojenju napolnila prostor, ki bi čez pet let bil desetkrat večji od naše zemlje.« Potem se vrže v vodo in plava daleč ven na morje. Ko se vrne,

govori o ktenoforah in planktonih, ki jih je bil zunaj v morskem toku videl. Dolge trepalnice so mu mokre, smejoč se obraz se ne prestando osmišlja, sloko telo je skoraj vse leto golo. »Glej to mrtvo mesto,« je začel ležec. »Nekoč je obala bila sicer zamočvirjena, zato pa so sredi nje stali mlini na veter, za njimi veliki vinogradi; v luki je bilo stalno do trideset velikih jadrnic, med njimi nekatere celo iz Črnega morja; na obrežju je kričalo mnoštvo golih delavcev, ki so bremena prenašali. Zdaj je tihota v luki, le kakšen brod še pride po ribe in tujci pridejo poleti pijančevat. Meščanske rodbine so postale jalove, žive po velikih stanovanjih, kjer samevajo rokokojsko opremljeni saloni, velike omare s starimi italijanskimi knjigami, klavirji, ob katerih sanjajo degenerirani otroci. Nikdo ne čita novih knjig ali revij. V okoliške vasi prihaja več časopisov kakor v to proketo mesto, kjer se zdaj na oknu mlade meščanke šminkajo, kjer frizerji dolgočasno tamburajo in kjer čudaški župnik vsak dan moli svoj brevir oblečen v koretelj.«

Na zadnji strani Marxovega Kapitala, ki ga Marijan študira, so s svinčnikom napisane sledeče beležke:

»...Zdaj ne morem nič drugega vedeti, zdaj samo trpim. Prepaja me vroča ironična igra, vse ima dva enaka konca. Iz bolečega telesa se mi misli zadrgavajo v brezsmiselne, nenavadno zaostrene miselne vozle. Ali sem blizu Niča, ali blizu neznanega ognja, ki bom v njem zoglenel. Pascal je v telesnih bolečinah videl matematične zakone, pred očmi mi trepetata strahotno tuj in vendar sugestiven mehanizem...«

»...Iti skozi telesno bolečino je inteligentu pekel. Zdaj se jalova kultura maščuje nad človekom. Nič ga bolj ne peha v nesmiselno abstrakcijo, nič mu bolj ne osvetli slabotnosti antivitalne refleksije, kakor krči neurejenega telesa...«

»...Potem pa, ko sem še poln telesne vročine in ko se je peripetija bolečine že odmaknila, ko se oči znova vračajo na majhne živalce in dobro zarisane predmete, ko uho zopet zaznava urejen in kakor že od nekdaj določen šum dnevnega življenja, ko čutim, kako me solnce prijetno vleče za seboj, se mi prva gledanost javlja kot nežno tkivo...«

»...Razpoloženja po bolečinah mi pomenjajo več od gole reakcije, v tem novem deviškem stanju je neka odvišnost, ki je sama iz sebe prosvetljena, gratia gratis data, ki se v njej nem spreminjam: veter na novo veje, čas žlahtno traja, bivanje je polno, vse, kar je, je mirno čakajoči red. Če bi tudi zanikal absolutnost smisla in omajal sleherno spoznavno resnico, vendar tega ustvarjenega in podarjenega stanja ne bi mogel mrzlo odbiti, ker bi s tem storil nekaj proti-človeškega, nekaj kar ne more biti več predmet zanikanja, marveč le še izdajstva...«

»...Iz trpljenja izvira poveličanje življenja. Po bolečini vem za blaženost biti...«

Draga deklica,

ko smo vozili ob divji obali, nismo mogli mimo tega zaliva, ki se bohota sveže kakor velik cvet. V takih trenutkih vztrepetáš z ladjo vred kakor eno samo bitje, zaobrneš krmilo in primoraš ladjo, da prisluhne zalivskim vetrovom: že nas objameta vstopna rta, stene začno rasti pred nami, oči odkrivajo novo zemeljsko nagubanost, barve, sence, razsežnosti, naenkrat smo tudi sredi nove zvočnosti, polne odmevov in glasov. Močno in globoko zvene kapitanova povelja, ki krmari, eden spušča sidro, drugi odvezuje vrvi, tretji spušča flok in jadro, vsi smo na delu. Ko pa je povelje v trenutku opravljeno in ladja miruje, obstanemo sredi ladje, kakor bi nas prešinila tuja slast: visoke in temne pečine nas gledajo kakor velika bitja s prprtimi očmi in nas v hipu spremene v otroke. Zdaj sedim na eni izmed njih; razen vodnega gibanja ob podmolu ni nobenega šuma, iz višine lijo neslišni solnčni curki, iz vedno večje višine, vedno svetleje, vesolje razširjajo do brezmejne luči brez senc. V tem deviškem zalivu, kjer leže terase zorečih vinogradov in odkoder se skozi svetlozeleno globino vidi čisto peščeno dno, najbolj vem, kako sem vzrastel z našim brodom. Lepo je videti Matijo in Petra sredi zasidrane ladje, eden spravlja vrvi in veže še ostale konopce, drugi pa čisti palubo. Vedno novega opravka si dajeta, zdaj zaverovana v kako drobnjarijo, zdaj prešerno plavajoča okrog ladje, kakor dva njena mladiča. Ladja pa počiva lahka kakor labod, bela barva bokov in rjavo lakirane palube blestijo, takelaža se vzpenja z jamborom visoko v zrak, na vrhu počiva praporček. To je podoba prostornosti, čas osebne tihote se v njej spaja z brezbrežji: tam nekje za tem mirom pa je gibanje, ki čaka. O, deklica, veter je naš najvišji brat! Slutiti ga, čakati ga v največji tišini na visokem morju, videti ga od daleč v temnem pasu obzorja, pripraviti se nanj, zadihati v njegovi svežini, vriskati v njegovem naročju, razumeti njegovo kozmično dejavnost, vedeti njegovo smer, moč in hitrost, čutiti razne njegove vonje in smisle. Tudi tebe kliče, najine sanje so si podobne. Preden prideš, se uglasi in zberi: Prislušuj noči, zapri oči sredi jutra, lezi opoldne na solnce, umivaj se v dežju in zvečer glej v nebo. Privajaj se na žuborenje vode in na šume v zraku, hodi bosa po kamenju, glej v daljavo in utrjuj svoje ravnotežje. Nazadnje si kupi tudi orglice, tukaj je treba pojave vsak dan na novo spoznavati. Včasih sem trudno zamaknjen, pridi čimprej in mi pomagaj iz občudujoče nemoči. Čim bližji sem življenju in lepoti, tem bližji sem smrti in protismislu. Potrebna si mi kakor tovariš samotnemu v Sevilji, ki ga čuvaj na prekrasno višino Giralde ne pusti samega: »Morata biti dva, je preveč samomorov.«

V teh južnih mestih se nikdar ne moremo znajti. Kamenita vročina nas povezuje, postajamo neživahni, tôpi, neizrazni in skoraj sovražni. Zdrava smotrnost se sredi ulice spremeni v praznoto, začenjamo

čutiti smešno bitno razmetanost, nerodni predmeti, ki so jih mesta polna, nas bolijo, ljudje imajo neumne obraze, sivi paralelogrami zgradb trmasto životarijo. Vseeno kje, bodisi da sedimo na oltarni preprogi kake stare cerkve, ali v kolonadi razpadajoče palače, ali pod velikim oleandrom skritega vrta, ali izbiramo filigranski nakit za svoje drage, vedno mislimo na veter na morju, toda na morju ni vetra, ujeti smo v smrdeči luki med debelušaste čolne in igračkaste barke. Ob obali hodijo nerazsodni tujci in leni domačini. Tik nas prodaja sajast Albanec oglje in po laški preklinja.

Naenkrat zadivja vihar, nad mesto pade noč z nevihto. Jambori se majejo v velikih lokih, bliskavica trepeta neprenehoma, kakor da nebo gori, včasih zablisne z veliko silo, tedaj vidimo sivo planino nad mestom, ali pa naravnost v vrata javne hiše, ki je tik za škofovo palačo. Dež skreblja po šotorovini in po palubi, utrujeni in nerodni ležimo v trebuhu ladje. Iz moderne kavarne na obali se čuje svilen ogranje orkestra, tam sedita ob pelargonijah Španec in Španka, potem tista Židinja, ki jo Matija pozna, potem avstrijsko dekle, ki je podobno Lilian Harwey, in lepa mohamedanka s svojim možem. Potem čujemo pesem: Sagrađena šajka hoće da se kreće, al u luku određenu nikad stići neće. Čez nekaj časa petje nekam zaobrne, v potišujočo posem znova zaigra godba iz kavarne. Dež tiho škrablja, valovi nas polahko gugajo. Peter je spremenil položaj, bogve zakaj ga duši. Vsi mislimo na ljudi v kavarni s kamenitimi loki. Ante se oglasi: »Tisti boy mi ne gre iz glave, tako lepe debele rdeče ustnice ima. Pred leti sem videl Mayerholdovo grupo v »Brülle China«, tam na jeklenem stolpu admiralske ladje ravno tak boy zapoje pesem o črni materi, nato pa se obesí.«

Voda šumi v lahnih žuborečih sunkih, jadrnica se ziblje, vedno rajši gledamo v vitek in odporen jambor. Smo kakor predmeti v brezmejni prozornosti, določno zarisani v prejasnem prostoru solčne luči. V daljavi se nad morsko površino spreletavajo beli galebi, par milj na levo in desno so sivorjavi otoki, ki na njihovih planotah leže zmučene vasi in redke lise nizke makije. Po širokem kanalu vozimo neutrudno že od ranega jutra. Nič poštenega še nismo použili, kdaj pa kdaj seže kdo neopaženo v shrambo. Včasih zdrsne vrv po vrtečem se škripcu, včasih kdo skoči kakor veverica s pramca na krmo in nazaj, potem pa nastane mir. Peter se je potegnil v senco, ki jo meče jadro na palubo in dremlje. Matija, ki se ga je prijel priimek Palinur, sedi v ladji in čita Odisejo. Ne daleč od nas se v bliskovitih poskokih lovita dva delfina. Kapitanov glas: »Pazi!« se začuje včasih, krmar se je spet zamislil. Od zadaj nas dohiteva parnik, njegov dim se razpršuje v sivo trepetajočem vročem zraku. Čim bliže prihaja, tem močnejši je šum vode, ki jo odriva, čuje se kakor šumenje nevidnega slapa v enem izmed zalivov na desni. Gledam v daljnogled in dobro razločujem potnike s fotografskimi aparati, trdi so in se držijo za

ograjo, zdi se mi, da gledajo in nič ne vidijo. Ko pridejo mimo, mahamo dekletom, kapitan pa gleda mornarje, ki se navihano smehljajo. Nato razgrnemo zemljevide po tleh in računamo, kapitan pravi slovesno: »Današnja pot znaša čez 40 milj, veter se zdi, da bo držal še nadaljnjih 10 milj, kar pomeni, da bomo danes dosegli letošnji rekord. Halo, prihodnji na krmilo! Kuhar začni pripravljati obilno večerjo, ki naj povzame tudi obed!« Mi ostali pa: »Živijo kapitan, živijo mornarji!«

Svinčnik v roki mi nenehoma piše, kar vidi, vmes pa lovi v stavke udarce ob nakovalo, veter v oleandrih, lepoto hromega dekleta, ki gre čez trg. Z Matijo sediva pred hišo starega mesta, ravnokar smo stopili na suho. Prijeten drget naju preveva, slastno človeško nagnjenje trepetu v nama. Kmetica nese jerbas na glavi, ptiči cvrče, godba sprejema škofa v luki, majhna punčka hodi po terasi. Matija razlaga: »V tem mestu je doma Ivo, morda ga poznaš. Mesec dni vztraja na univerzi, potem pa ga potegne domov. Ima mater, najbrž čudovito mater. Ko me je zadnjič srečal na ulici, me je razsijan poklical in pokazal materino pismo: »Dragi sinko, pri nas je še vedno lepo, le sinočnja noč je bila viharina. V zadnji svetlobi je skozi okno Tvoje sobe priletela lastovička. Krilila je v njej in ni našla ven. Ujela sem jo, jo poljubila in spustila nazaj. Zdelo se mi je, da sem poljubila Tebe, dragi sinko. Danes je nebo zopet mirno, vendar neprestano misli nate in Te poljublja Tvoja mati.«

Preko tople zemlje se je zaokrožilo sivo nebo in vsem predmetom živalsko zvestobo podelilo. Pod večer, ko smo gledali s hriba na otoke in na mirno morje, smo se razveselili prostora krog sebe in luči, ki je prihajala iz zemlje. Domačnost nas je zvezala, prešernost se je igrivo gibala v naših telesih. Ko smo prišli nazaj do šotorov in jih z odvodnimi jarki zavarovali pred nočnim dežjem, ki pa vanj nismo verovali, smo posedli pod bori. Zveneče soglasje nam je mirno in dobrotno napolnjevalo zavest, človeška svoboda in pustolovsko veselje sta nas umerjeno prešinjali, redkokdaj smo začutili tako pravilen in someren red v bivanju. Smolnati bori so stali zamaknjeni, črički so bili utihnili, kaktus je sočno nabreknil, zemlja je bila toplorjava, voda pod nami ponižno podrejena. Gregor sedi v rožičevem drevesu in študira Tomaža Akvinskega, na motvoz je poleg sebe obesil steklenko črnega vina. Matija si rezlja leseno žlico, ker mu je včeraj kositrna v morje padla. Peter drži orglice v ustih in nič ne igra, pred uro je bil napisal pismo dekletu. Na drugi strani zaliva cveto aloe, dim prihaja od nekega ognja, žene posedajo pred hišami in drže otroke v naročju. Paglavci vrtijo majhne rake na vrvi, njihov krik je oddaljen in prijeten, ležim pred šotorom in čutim, kako se Marijanu dvigajo prsi, kakor da iščejo zraka v nekih navpičnostih: »Hudiča, čim bolj tuje, tem bolj prijetno. Zdaj enostavno sem in nič drugega.«

Matija, ki je napol izrezljano žlico zlomil, ga je pogledal in dejal: »Že od jutra sem gledam svet skozi sinočnje sanje. Nisem sam, moj jaz se je razširil, moje doživljanje je ozmoza. Živim eterično kakor žival z občutki, ki segajo v nejasnost z neštevilnimi tipalkami, nerodno, vendar blaženo. Zdaj razumem vse tihe pijance sveta. Žlica se mi je zlomila, znova bom začel, lahko vam vsem napravim lesene žlice.«

Gregor, ki je predelal traktat o čutilih, je spustil steklenko z rožičevega drevesa po motvozu navzdol, rekoč: »Čujem nekaj o pijancih, bratovščine se me sicer že od nekdaj opletajo, toda kljub velikim skušnjavam nisem zdaj niti kaplje pokusil. Stopil bom doli, tudi jaz imam komično občutje. Propono otium cum dignitate. Šel bom in ukradel Antetu salamo, zdaj ga ravno ni tu, pijača mora imeti svoj korelat. Kar se pa žlic tiče, jih ne rabim niti zdaj niti poslej, filozofi so danes najpraktičnejši ljudje.«

Ogrnili smo se z belimi rjuhami in dostojanstveno posedli v krog. Po prvem požirku sem vstal in jih nagovoril: »Sinoči smo pod zvezdnim nebom srečali človeka z odprtim dežnikom. Morda bomo kdaj res zabrisali tisto prokleta mejo v življenju, saj je vseeno, kako jo kdo imenuje. Narava se razvezuje, vstopamo v nov obred. Že nas nese naprej, kozmična plima je nastopila, nikdo ne more več nazaj. Vse ceste vodijo v Rim, naj živi najgloblja revolucija sveta.«

Ante, ki se je vrnil iz mesta, je nadaljeval: »Ko sem se vzpenjal iz ozkih ulic v gornje mesto, me je skozi ozko zamreženo okno vprašala neka starka: »Povejte mi, mladi človek, ali je dan ali noč? Začuden sem odgovoril: Večer se bliža, žena. Ona pa: Zakaj me vsi varate? Prišle so žene in ji vrešče dopovedovale. Čim bolj so govorile, tem bolj se je vse drobilo. Umaknil sem se v ozadje in prisluhnil, videl sem, nikdo ni več o kaki stvari do konca prepričan.«

Peter pa, ki ljubezensko molči, na koncu: »Resnica je fantastična. Ta sveta igra naj se nadaljuje!«

Po stezi sredi hriba gresta dva domača fanta, Dinko in Špiro, se držita okrog vratu in z visokim ter polnim glasom pojeta zaljubljeno pesem. Ljudje v vinogradu ju veselo ogovarjajo, tedaj se ustavita in na dolgo odgovarjata. Malo dalje jima je dvoje deklet dalo piti, zahvaljevala sta se in znova zapela. Solnce se niža, kmalu bo izginilo, od temnoskalnatega rta prihaja tih in stalen šum večerne vodne površine. Preko kanala se vidi vijoličasto osvetljen otok, žena si je naložila breme trave, vodeč pred seboj kozo s starikavimi očmi, bori stojijo nepremično, vendar že tudi v njih šumi, izza rta se je zdaj prikazal čoln, vesla tiho pljuskajo v svetlo vodno zrcalino, še dolgo se bo pomikal, preden bo prispel.

Nato zapišem:

Čutim divjo in nezadostljivo željo po novem razodetju življenjske resnice. To je čudovito veselje, ne veselim se iz sebe in zase, ampak

iz nadosebne navdušenosti nad življenjem. Ves trepečem od prijetnega srha, ko se zavedam pomembnega časovnega položaja, da so razmere vedno bolj zrele in se magnetnica življenjskega doživljanja vedno bolj v višje in na tuje obrača, da se zgoščajo nova mišljenja in zvenijo slutnje novega reda. Brodim s svojimi čutili v tej protoplazmi, obdajajo in obhajajo me energetični sunki, nejasnost, tveganost, ljubezenskost, nujnost.

Nad nami se je dvignila zvezdna noč, nisem mogel zaspati, skobacal sem se iz šotor in se predal eteričnemu nočnemu prostoru, prvi krajec je dajal medlo svetlobo. Spreminjal sem se v bitje z mnogimi tipalkami, stopal sem med grmovjem in dobil čut zaznavanja: tu je smokva, tam rožmarin, spodaj vrsta oljk, nato lovor, rožič, odnekod diši mirta, med kaktusi raste smilje, iz vasi prihaja vonj oleandrov, nato pa fantovsko petje. Melodija se vije mirno in zvočno. Sedem na skalo in živim v zdravih požirkih. Telo se senzitivno podreja ogromnemu prostoru. Šum velike, motnosvetle noči se v dragocenih, sladkih zaletih giblje okrog nas, prepajam se s svežo, po vseh koreninah dišečo eksistenco. Odnekod pride sapa kakor topel dih, voda zaklokota pod skalami, potem je mir, kakor da je tudi najtišji šum obstal ali kakor da je nekaj izteklo in je nastala praznina. Na morju so se izza rta pojavile močne ribiške luči, vedno bolj se bližajo. Čez nekaj časa ugasnejo vse razen ene, ribiči so vrgli mreže, zdaj jo zategujejo in vlečejo, drugi so stopili na suho. Glasovi si začenjajo monotono odgovarjati, eden na morju, kliče: Kako tam, kako tam? Drugi pa odgovarjajoč z istim glasom: Dobro, dobro. Čez nekaj časa vprašajo od zgoraj navzdol. Vprašanja in odgovori se ponavljajo vedno enako skandirani, nato izginjajo v nočni tišini. Tisti, ki gredo po obrežju in vlečejo, se približujejo. Nekdo opozarja: »Zdaj pa tiho, tu neki študenti spiyo.« Že so pod šotorom, grmovje tiho hrešči pod napornimi stopinjami, vidim, da so štirje, da vlečejo in gledajo neprestano v globino pred seboj, kjer se svečarice vedno bolj približujejo in kjer vesla tiho udarjajo; že so mimo, nato se klicanje nadaljuje. Tedaj je Gregor zaspano pogledal iz šotor: »Niti ponoči mi prokleta žeja miru ne da. Viš ga, ta je pa spet tvoja, no, pa saj ne rečem, da je neumno.« Ko sva zlezla na ležišče in gledala skozi odprtino, se nama je svetla voda morja med obrežnimi debli zazdela kakor gladina planinskega jezera. Nekje se je oglasila sladka okarina.

Tem kmetom gori v očeh poseben ogenj. Ko hodijo po mestu, se jim za malomarnimi kretnjami smeji nevarna suverenost. Tisti, ki je pred dnevi našel jonski kapitelj v svojem vinogradu in ki precej dobro angleški govori, se je včeraj ustavil pri naših šotorih. Sedel je na zid, sestavljen iz kamenja, in čez nekaj časa dejal: »Vi pa morate biti kaki svojevrstni jogri. Pri vas bi se najbrž dobila celo

zame kaka knjiga.« Vzel je knjigo Alberta Londresa in jo gledal. »Vsi smo v tujski legiji.« Mate nam je pozneje pripovedoval o jetičnem ribiču, ki pride z lova zmučen domov, si po siromašni večerji prižge brlečo petrolejko in pozno v noč čita. Preteklo zimo sta se dva kmeta v Visokem selu nemški naučila. Najrajši pa imamo Šimuna. Obrita glava mu je uporniška, čokat je in trezno misleč, poln najrazličnejših podatkov, statistik in vprašanj. Ko smo ga neki večer obiskali, je sedel na terasi pred hišo in čital časopis, žena je došla hčerko, temnopolto in veliko, kakor špansko infantinjo. Bosiljak je dišal v hladu, prigrizli smo sira in kruha ter poskusili domači prošek. Nato je stegnil roko in v brajdah utrgal par zorečih grozdov: »Da bi se dobro počutili med nami. Oči imate, da vidite, in pamet, da stvarem greste do dna. Toda ne bom vam več ničesar verjel, če porečete, da se red na svetu ne sme ali ne more spremeniti.« Potem pa je dodal važno: »Vendar tudi novi red tako dolgo ne bo zavarovan, dokler duhovne oblasti ne bodo drugačne in človeka bolj resno vzele. Samo en primer: podoba je, da lahko brezskrbno grešimo in letamo k spovedi, obveza je mehanizem.« Par dni pozneje sta dve grški jadrnici pripluli v luko. Ko so ribiči zagledali njene belomodro črtane prapore, so se razveselili nad kupčijo. Celo popoldne so nosili sodčke rib na ladjo, Šimun med njimi. Zvečer smo sedli na obalo in gledali grške mornarje, ki so pod malomarno obešenimi plahtami večerjali in navijali gramofon. Oddaleč ga je hotela prevpiti godba z razsvetljene angleške križarke, vsidrane sredi vhoda v luko. Meščani so vsi odšli na zunanje rte, sedli na skale in strmeli v barvne žarnice, ki so se utrinjale. Šimun in drugi kmetje so ostali in računali: mornarji križarke in njihovi častniki stanejo angleško državo dnevno toliko in toliko deset tisoč dinarjev, koliko tedensko, mesečno, letno, koliko vsa sredozemska flota, koliko celokupno brodovje. Odkod denar? Kaj bo, ko se bodo uprle kolonije? Nato je nastal dolg molk, le Šimun je še pomembno izgovoril prvi verz otroške pesmi: »Stojidu, mučidu, naši škuri škoji.«

Križarimo po zalivu, zbor cikad se čuje od obrežja kakor zvonec zrak, vmes meketa ovca, skrita v zelenju. Nedaleč od nas jadra v čolničku, zbitem iz desak, tršat, zagorel mož s koničasto čepico na glavi. Ko se mu po prvem križarjenju približamo, se ne zmeni dosti za nas, nepremično sedi v čolničku in ravna majčkeno rjavo jadro. Prebrodili smo zaliv in ga znova srečali, vedno je eden ter isti, sam samcat in zagoneten. Nekdo vpraša: Kaj pa če je to oče dekleta, ki jo je pred mescem dni njen dragi ubil in vrgel v ta zaliv?

Čez dolgo reče Marijan: »Povejte še kaj o revoluciji.« Nekdo med nami je govoril: »Revolucionarne sile so tako stare in stalne kakor reakcionarne, konservativne. Revolucija je človek, temelj ji je projekcija osebnostnega konflikta. Človeška osebnost je torišče nenehnih sporov: ne mislim, kar bi hotel, motim se, proti svoji volji trpim, proti svoji volji upam: sleherni trenutek stojim pred neizbežnim svo-

bodnim izbiranjem. Človek je neskončno več in nekaj drugega od tega, kar je. Njegova dejanja so polna, vendar nepopolna, zato vedno nova. Človeška dejanja so torej revolucionarna, zato pa mora biti sleherna revolucija osebnostno človeška.»

Noč je mesečna, burja je nenadno zapihala, po ulicah se kadi prah in se vrtinči na obrežju. Podoba mesta je polna in živahna. Od vsepovsod so navreli domačini in tujci, da poslušajo angleško mornarsko godbo, ki sedi na visokem odru v kotu trga. Močan veter maja in duši veliko plinsko luč med njimi, da se svetloba pošastno utrinja. Ljudje so naenkrat zagoreli, svetlih oči in otrdeli od burje kakor lepe lutke, ženam plapola lahka obleka, nekaj ostrega in pustolovskega je napelo obraze. Ves trg je poln šumenja morja, vetra, godbe, ljudskega hrupa, luči in teme. Ribiči, meščani, kmetje, otroci, mornarji stojijo zaverovani ali pa se pogovarjajo v gručah ali pa se nemirno vrtijo med drugimi. Medena godala so podolgovata, oddaleč jih je čuti kakor fanfare, ki močnemu vetru kljubujejo. Ko godba preneha, stopi na deske že pijan zbor angleških mornarjev, niti ene ne morejo prav zapeti, a to jih ne moti, začno zbijati šale med seboj. Posebno eden med njimi, debel in zavaljen, kakor bik v vratu močan mornar s kodrastimi lasmi je naenkrat poskočil, se vrgel v zrak, pri tem vihtel roke in metal noge od sebe; z vsem svojim zavaljenim telesom se je napel in dajal občutek nenavadne moči, ljudje so takoj postali pazljivi in utihnili. Najprej so mislili, da hoče s kretnjami in neartikuliranimi glasovi nekaj dopovedati, potem kakor da se od neznanega veselja meče v zrak, šele pozneje so nekdanji domači mornarji spoznali neki čuden škotski ples. Glavo je metal neprestano od leve na desno, v stalnem ritmu je ponavljal pošastne grimase, se oblizoval z jezikom in kričal s hripavo onemoglim glasom. Kakor je hitro začel, tako je v hipu končal, ostali mornarji so ga v krogu zaverovani gledali ter se ga otroško veselili. Ljudstvu je vse to ugajalo, naenkrat so začeli z dopadenjem gledati vse bele mornarje. Povsod jih je, po gostilnah sedijo natlačeno, pijejo pivo, se držijo okrog vratu in pojejo brezizrazne pesmi. Mesec so zakrili oblaki, dva reflektorska trakova bojne ladje krožita nad mestom, se zlivata in se zopet razhajata. Anka, Marta, Ante in jaz se nekaj časa lovimo med ljudmi, nato posedimo v ladji. Ko sva spremila dekleta domov, je Ante govoril: »Ko sem o veliki noči hodil po tej poti, je bila vsa posuta z rumenim pelodom borovcev. Spomlad je bila v polnem zamahu. Nocoj sem se tega pomladnega orgazma spomnil, ko sem stregel mornarjem. Kar opotekal sem se med njimi. Gledal sem njihove kretnje, igrive kretnje mladih pijanih teles so na videz odvišne, v resnici pa nepojmljivo zmiselne.«

Opolnoči sem stal na skalah, kjer je bučalo morje in butalo ob skalovje ter se ob lukobranu razbijalo v šumeč oblak. Veter in vonj divjih rastlin sta mi širila dihanje, gledal sem neutrudljivo prihajanje

vedno novih valov, ki so kipeli, padali, se dvigali in s hrumečim bobnenjem naskakovali razjedene pečine ter se odbijali v pršečih brizgih. Nepremičen sem zrl v nočno veličastje vetra in zrele mesečine, za mano se je dvigal borov gozd, ki je pod medlo svetlobo bil pošastno teman, vhod vanj je bil mitološko dražljiv, prevzemal me je spomin na otroško burnost pomladnih noči. Pijano veselje mornarjev mi je bilo blizu, tri sto metrov pred menoj je ležala razsvetljena bojna ladja in dajala svetlobne signale. Življenjske prisotnosti poln sem začel kričati na vse grlo, glas mi je tonil v gluščem grmenju in me prijetno utrujal. Kakor davni znanec nočni zemlji sem plezal naprej po mesečinskih skalah in se dvignil na visoki pokopališki zid. Na bojni ladji so ugasnili jarbolske luči. Marijan je sedel pred šotorom in mislil na Robinzona. Ko smo legli in je še vedno šumelo, je čez nekaj časa dejal: »Najrajši poslušam, kako pada borovo igličje na šotorovo platno.«

Visok in slok stoji pred mano, z očmi gleda skozi očala nepremično in bistro v človeka ter govori z mehkim basom: »Vse teži v enoto, popotujem in vedno določneje občutevam kroge, ki se zožujejo navznoter. Hodim sam samcat po cestah, skozi gozdove, planine, polja, ustavljam se med ljudmi in gledam živali. Vse svoje dejanje in nehanje hočem reducirati na eno edino skrb: z vsemi telesnoduhovnimi sredstvi neposredno ugotavljati in poglobljati svoj pomen. Z gotovostjo živeti in posedovati samega sebe.«

Jaz: »Življenjska resnica je vedno drugačna nego si mislimo. Resnica je iznenadujoča, pretresljiva. Vse, kar je, se ima proti svoji volji. On dure durement. Toda ta nenavadnost nam je draga.«

On: »Kadar se znajdem z mladim človekom, me nese vedno dalje od statično logičnega reda. Preobremenjeni smo od abstrakcij, miselnih fiksacij in sistemov. Ljudje, polni znanja, so že davno od Resnice in rodovitnega znanja. Človeške bukve so učene, toda osebno mrtve, neživljenjske. Morda bom kdaj napisal knjigo, eno samo, ki bo govorila o eni sami besedi, kakor je tudi resnica samo ena. In veste, katera je ta beseda? Zapomnite si: Jaz. Jaz, ki se objektivizira. Moja knjiga bo imela naslov: O objektiviziranem suverenizmu.«

Jaz: »Posedovanje samega sebe mora iti skozi vitalno bohotnost. Vsa naša naravna danost naj tvori temelj za spoznavno doživljanje vesolja. Danes se človek vse prerano spoznava s sistematično logičnim načinom življenja, ki mehanično izpodbija neposredno porajanje izkustvenega zmisla. Premalo smo življenjsko požlahtnjeni.«

On: »Človek, nosilec zmisla, dosega svojo suverenost v notranjem procesu objektivizacije, ki gre od vitalnega, noetičnega, etičnega do religioznega in do tako visoke stopnje dialektično dozorelega jaza, da si v raznih zmislih asimilira vso zunanost in jo tako sublimirano osredotoči v sebi. Taka je na priliko vsa osnovnost družine nižjih bratov od mene, ki jedva čakajo, da jih použijem ali kako drugače preustvarjam. ‚Jem, da živim‘, se glasi laična priredba kozmične res-

nice o jedi. Jem, da izpolnjujem enega izmed členov verige splošnega religioznega žrtvovanja. Ko sem se v praškem avtomatu pritožil radi premajhne količine piva, ki mi je nateklo v kozarec, mi je lastnik Jud čašo takoj zvrhano napolnil, nakar sem mu dejal: 'Nisem niti egoist, niti materialist, meni se le pivo smili, ki mu ne morem dati, da bi se v določenem krogu spremenilo v višjo substanco.' Jud je stopil korak nazaj in vzkliknil: 'O da bi imel tak želodec, da bi ves svet požrl.' Nato me je pogledal z očmi, ki so bile svetle od strašne strasti in dejal tiho: 'Daj Bog, da bi že ves kozmos izginil.'«

Iz njegovih kretenj in trdo določenih stavkov sije prijetnost urejenega, samotnega in veselega. V očeh je metalogičen ogenj, nevaren meščanskemu človeku. Iz žepa mu gleda Merežkovskega Napoleon. Ko mi je krepko stisnil roko, je dejal: 'Na svidenje, človek' in odšel naprej.

Ljudje so južinali sir, kruh in slanino in pili vino, Potem so se najprej dvignili zidarji, z njimi delavka Dora, ki nosi malto, nato kmetje, eden od njih je vzel Matijo s seboj, da bi napisal odgovor nemški tvrdki, ki prosi rožmarinovega olja. Ostali smo sami, z nami župnik in njegova dva fanta, Dinko in Špiro. Solnce žge skozi oljkine krošnje, župnik zadovoljno počiva, ves dan je s fantoma na morju vrše polagal. Govorimo o žegnanju, kjer je Gregor dvema dekletoma pustil svoj naslov. Župnik se trese od smeha, njegova fanta se muzata, Matija pa naenkrat zastrmi in reče: »Kako je to čudno, tako kakor smo zdajle, tako se mi zdi, da je že enkrat bilo. Ali sem sanjal, ali pa je to odsev mojega neznanega jaza.« Gledali smo ga smešno in ga skušali razumeti. »Zdaj moramo iti še v to kamnito koč,« se je zamaknjen zibal, »...kjer bomo župniku eno steklenko ukradli,« je župnik z grohotom nadaljeval. »Saj vas poznam, no, pa nič takega.« Dvignil se je in odšel po vino v ribiško koč, kjer se mudi že nekaj dni in kjer med ovčjimi mehovi visi kolar, med steklenicami pa brevir, presenečeni Matija tako sploh ni prišel do besede.

Ko smo na ladji povečerjali, smo se vrnili ven, župnikova fanta sta se dolgo potepala, šele zdaj sta prižgala ogenj pred hišo, pa sta morala kmalu iskati olje po vasi. Župnik je čepel ob ognju in mrmral: »To seveda mora tako biti, Bog obvaruj, da bi kak dan v redu minil.« Tedaj smo ga videli v prijetnem svitu in nam je bil všeč. »Ampak vrše, mislim, smo dobro položili,« je dopolnil. Kmetje so se pod noč od vseh strani vračali in pozdravljali. Ko smo sedeli okrog ognja in so še vedno novi prihajali, je hodil rajajoč okrog ognja in se s šibo dotikal svojih dveh kuharjev: »Za vaju si bom izmislil posebne kazni. To bodo muke. Rajši regiment bolh, kakor vaju.« Potem je ogenj počasi ugašal, mesec je prišel na nebo, izza rta je prišla luč po morju. »Podmornica,« je rekel nekdo, vstali smo in jo razločevali v mesečini. Ko je neslišno izginila za drugim rtom, je barba Stipe rekel: »No ja,« sedel in vzel skledo s črnim vinom, ki je krožila okrog. Starejši so

nato odšli, mi pa smo plegli po toplemrodu, eden je zleknjen poleg drugega. Oblečeni smo, vendar čutimo pod seboj čisto in okroglo kamenje, ki hrskajoče podrsava vsled naših premikov. Nekateri imajo roke sklenjene pod glavo, drugi se opirajo na komolce, če bi ležali v travi, bi grizli travo, tako pa vzamejo zdaj pa zdaj kamenček v roke, ga potežkajo, nato pa v pogovoru tiho poženejo v bleščeče morje. Nekdo govori o neizprosni toku dogodkov. Župnik si znova razprostre oguljeno pelerino in pravi nenadoma: »Jej, jej, kaj bo, kaj bo. Bog se nas usmili.« Obrne se do vseh in nato do posameznikov: »Kaj pravite, a?« Naša umirjenost pa je prevelika, da bi mu odgovarjali, zato spet leže in reče: »Naj kdo kaj lepšega pripoveduje. Jaz bom gledal v zvezde in poslušal.«

Bohotno zelenje se vedno bolj oklepa zemlje, mogočnost iznenađenja je velika. Morje toplo plivka, človek je razgiban in pripravljen za veselo delo v samoti. Grem po rjavordeči stezi od naselja do konca rta, oblečen v izposojene hlače in srajco, vsa obleka je že zamenjana. Na nogah imam razbite sandale, levo ranjeno stopalo sem si obvezal z žepnim robcem, kri in jod se mešata, pod pazduho nesem knjigo. Nekaj eterično-čudaškega je v meni, svojo zavest sem burno vzdignil iznad knjige in jo vrgel v ljubljenski svet, kakor nekdo, ki še ni vsega zamudil. Živa duhovna svetloba me je obsvetila kakor raketa, srce mi viharo bije, tesnoba je podobna žeji. Svet je sklenjen in resničen okrog mene, v njegovo vezanost se svobodno usmerjam. Grem mimo studenca in napojim tri osličke s sivo kožo in majhnimi očmi. Na koncu rta leži Marijan in govori: »Zdajle sem stopil iz vode. Plaval sem od obale, ko me je naenkrat obšla brezumna bojazen: zdajle te lahko prime krč, pa utoneš pri priči. Ko sem se upehan dvignil iz vode, sem kljub naporom hotel v sebi do konca ujeti to misel. Napisal sem jo na škrnicelj, ki je ležal na zemlji.« Bral sem: »Priznajmo si, da smo premagani, čim prej si to priznamo, tem resničnejši bomo. Čim pristneje si bomo priznali svojo človeško tesnobo, tem večjo količino bomo v sebi izkristalizirali, v obojestranskem izzivanju se rodi največ spoznanj.« Odprl sem Malraux-jevo *Condition humaine*, ki sem jo nosil pod pazduho in mu govoril o Kyu, ki je svojima mučenima tovarišema prepustil svojo dozo arzenika, sam pa prostovoljno prevzel nase smrtno mučenje. Dejal sem: »Glejte, kako veliki tovariši živijo danes. Ti ljudje se ne dajo ubijati le radi kake ideje, marveč radi veličine, da smo ljudje, radi dejstva, ki bo v kratkem nova blagovest in ki je meni danes morda najdražji življenjski nagib. Četudi je človeška eksistencialnost pošastno grozna, vendar nam je blizu, to smo mi, to je naša resničnost. Mi začenjamo ljubiti svojo človeško usodo.«

KRŠČANSTVO IN MARKSIZEM OB SODOBNEM PRELOMU KULTURE

V človeški kulturi moremo načelno razlikovati tri plasti: snovno-individualno, etično-socialno in duhovno-metafizično. Toda če se ozremo na to bojišče človeškega duha, kakor bi lahko imenovali vse naše kulturno prizadevanje, tudi iz zgodovinsko-razvojnega vidika, vidimo, da človeštvo napreduje in raste po nekih objektivnih zakonih evolucije. Pri tem razvoju pa zasledimo zanimiv dualizem. Medtem, ko se posamezniki, izredno močne osebnosti v vsakem času dvignejo nad splošnost, nad nivo povprečnega človeka, in medtem ko tak prelom in predor dejansko pomenijo tudi takšna duhovna gibanja, kakršno je na primer krščanstvo, ostaja človeštvo kot celota kljub temu še vedno zadaj, na nižji stopnji, s katere se šele polagoma dviga na višjo. To križanje vidimo tudi danes, ko se posebno močno čuti, da se v človeški kulturi nekaj lomi in spreminja.

Po raznih znamenjih sodeč lahko ugotovimo, da se snovno-individualistična kultura, kakor bi mogli na splošno, t. j. iz vidika množice imenovati prevladujočo plast vsega dosedanjega človeškega udejstvovanja, preživlja, in da nastopa z vso silo doba etično-socialne kulture. Znamenja, ki razodevajo to, so zlasti podreditev posameznika raznim družbenim činiteljem in čim močnejša altruizacija povprečnega človeka. Človeštvo zapušča danes nekako najnižjo stopnjo kulture, ki je temeljila v biološko-individualnem izživljanju ter se socialno-gospodarsko osvešča. Etične in socialne vrednote pričenjajo vplivati tudi na gospodarsko organizacijo življenja, ki se »socializira«. Ta razvoj je dejansko reakcija na liberalni ekstrem, kakršnega predstavlja najmočnejše kapitalizem polpretekle dobe. Prav tako pa izvira tudi iz močno začutenih potreb po socialnih odnosih človeka do človeka in človeka do družbe, kar je v zvezi tudi s tehničnim napredkom. Gospodarstvo kot najosnovnejša življenjsko-kulturna panoga in gospodarsko življenje stopa s tem v fazo socialne vezanosti in načrtnosti na korist in blagostanje posameznega ozir. povprečnega človeka in njegove zaščite. Na tej srednjici kulturnega razvoja, proti kateri se počasi pomika današnji človek, se s socialno kulturo vrši prelom k duhovni kulturi. Ta prelom, katerega prvi večji glasnik v zgodovini človeške filozofije je bil že Sokrat in ki ga je v duhovni kulturi izvršil Kristus ter ga izvršuje po Njem krščanstvo, se pričenja prav danes najvidneje s tako zvano socializacijo vsega gospodarsko-kulturnega življenja, kakor se najbolj izrazito vrši v svojih prvih oblikah ravno v sodobni Rusiji. Saj je to v zgodovini človeštva edinstven primer, ki prekinja ne le s tradicionalnim liberalnim gospodarskim sistemom novega veka, ampak hkrati

tudi s tradicijo zgolj snovnega in egoističnega gospodarstva. To se kaže v altruizaciji in načrtni urejenosti v sociološki sferi izven območja posameznika, ki je v svojem egoizmu prezrl pravice sočloveka do gospodarskih dobrin. S tem kulturnim prelomom pa se — po nekaterih znakih brezbožništva — močno približujemo najhujšemu spopadu med dvema skrajnostima, namreč tostransko-snovnim in onstransko-duhovnim polom, ki bo končni zmagovalec v tem dvoboju. Ta kulturni dvoboj bo nedvomno najstrašnejši, kar jih pozna zgodovina, in se že dalje časa sèm pripravlja z nastopi in napovedmi raznih materialističnih filozofskih struj in idej, ki so našle prav danes na razvalinah kapitalizma in liberalnega gospodarstva primerno ozračje in se že dejansko organizirajo. Vsi lahko že danes opazamo značilno poudarjanje, da so gospodarska načela in vrednote avtonomne in celo najvišje in da dajejo smisel in pogon vsemu ostalemu kulturnemu življenju. Vzporedno s tem pa vidimo tudi prisilno, načrtno urejanje družbe v zvezi z mehaniziranjem in bagateliziranjem človeške osebnosti, ki se ji v ospredje stopajoča sociološko-gospodarska kultura po eni strani sicer nezaupno roga, a jo hoče po drugi iskreno »prenoviti« in osrečiti. Prav tako pa opazamo zavestno pobijanje in teptanje vsega versko-cerkvenega in metafizičnega sploh, medtem ko se poudarjajo konkretno, časovno-izkustveno življenje in tostranske vrednote. Odtod vse sodobno omalovaževanje tkzv. višje duhovno-aristokratske kulture, n. pr. politike, ki bi hotela iskati spoja in kontinuitete z višjimi kulturnimi institucijami, umetnosti, kolikor hoče biti ta odraz tudi duhovnih strani življenja, znanosti, kolikor posega v metafizična, teoretično-spoznavna vprašanja, ki so odmaknjena od snovno-empiričnih in časovno-konkretnih strani življenja. Odtod pa tudi vse one, s tem prevratom mišljenja in dejanja zvezano gibanje in zoperstavljanje človeškega zgolj tostransko usmerjenega uma proti »preživelemu« krščanstvu. Ta smer in to gibanje, ki je bilo še pred desetletjem več ali manj v teoretičnih zasnutkih in načrtih, naslonjenih na materialistično filozofijo, se je v zadnjem času miselno že tako razširilo tudi po naših krajih, da ne moremo danes o njem govoriti več v obliki abadonskega prerokovanja in kot o strašilu, ampak kot o dejanskem, vso našo narodno-organsko duhovno usmerjeno kulturo ogrožajočem sistematičnem udejstvovanju. Prazno in brezuspešno pa bi bilo vsako prizadevanje, iztrebiti in zatreti ali vsaj razorožiti nevarne strani tega gibanja v zapadni Evropi vse dotlej, dokler se ne ovržejo osnove in kali te nove miselnosti, ki je to dejstvovanje neposredno rodila.

Če pogledamo v kulturno zgodovino, opazimo res, da gospodarsko življenje vse doslej še ni bilo idealno urejeno, tako namreč, da bi bili pri njem soudeleženi v zadostni eksistenčni meri vsi ljudje v nekem zakonitem redu in da sta zlasti fevdalizem in kapitalizem grešila v tem. Tako nosijo tkzv. marksistični načrti, ki so zrasli ob

Marksovi analizi kapitalističnega gospodarstva resda nove vsebine, a ta se skuša danes dejansko sprovesti ločeno od ostalih višjih kulturnih vrednot in na revolucionaren način. Na ruševinah prejšnje sintetične kulture, na razvalinah starih dragocenih svetišč se vzgaja nov red brez vsakršne oslombe na večnostno sankcijo onstranskih duhovnih vrednot zgolj na temelju nekakega socialnega imperativa, ki naj izvira iz povprečnega človeka, ki ga zazdaj še nadomešča socialna diktatura.

Čeprav moramo torej iz kulturnoslovnega stališča motriti ves ta socialno-gospodarski pokret kot razvojno nujnega, vendar je naša naloga, da spravimo s krščanskega, onstransko-duhovnega stališča to zgolj snovno in povsem pogansko gradnjo gospodarske kulture vsak čas v skladnost z višjimi in najvišjimi vrednotami kulture. Prej pa si moramo biti na jasnem v mišljenju in enotni v hotenju ter potem dejstvovati tako, da se bo skladalo s krščanskimi načeli. Ne smemo n. pr. dopuščati, da se v imenu duhovnega napredka prijemlje za meč tam, kjer to ni več niti razvojno niti načelno nujno. Seveda bo socialni človek, ki prihaja, pojmoval samoobrambo in dvoboj sedaj tudi sociološko prav tako kot prej individualno. V tem splošnem časovno-kulturnem prodoru v novo socialno dobo, ki mora individualistični dobi razvojno slediti pred načelno-normativno, ki bo šele za njo in po socializiranem povprečnem človeku mogla nekoč zavladati, moramo prav razumeti in označiti marsikak relativistični in zgolj reakcijsko pomembni pojav. Tako ne bi bilo prav, če bi se danes smatrala tkzv. boljševiska »brezbožniška akcija« kot gibanje, ki bi bilo naperjeno izključno neposredno proti veri sami kot taki, saj bi bilo tako brezbožniško početje nedvomno že naprej zapisano poginu. Gledati je treba namreč na te in podobne pojave iz istega zgodovinsko-razvojnega vidika, iz katerega se nam n. pr. rušenje krščanskih cerkva in preganjanje duhovništva prikaže kot zgolj časovno-razvojno. Kakor je izginila namreč znana ponosna pravoslavna cerkev sredi Varšave zaradi nacionalnega odpora proti ruskim tlačiteljem, tako je bila pred nekaj leti porušena v Moskvi tudi krasna katedrala Zveličarja zaradi socialnega odpora proti krščanstvu, ki se doslej po svojih predstavnikih — ne po svojem nauku! — ni moglo povsem izogniti nesocialnim družabnim strujam, proti katerim je najnovejša socialna smer obrnila svoj srd in svoje orožje. Naša dolžnost je zdaj le, da to časovno gibanje kot sodobni kristjani poduhovimo in očistimo v svitu večnoveljavnih zakonov krščanstva. Kakor je Cerkvi vedno pred očmi v prvi vrsti njena onstransko-načelnostna naloga in se je zato mimo nje po naravno-razvojnih zakonih razrastel ravno preživeli liberalizem v gospodarstvu, tako je nemogoče, da bi to zgolj tostransko usmerjeno sociološko-etično gibanje našlo samo po svoji naravi in zgolj po zakonih lastnega izkustva tudi pozitivno duhovno smer in rešitev.

Treba je bilo tudi, da šele milijonska armada brezposelnih opozori človeštvo — pa bodisi njegov krščanski ali poganski del — na p r a v e c altruistične vezanosti v gospodarskem življenju in prav tako nam bodo potrebni menda tudi Teslovi »smrtni žarki« za odpravo vojsk. Vsaka smer mora torej dosledno doseči vrhunec svojega razvoja v nemogočem ekstremu, da požene na njenih razvalinah in izkušnjah nova, popolnejša smer...

Današnji prelom v kulturi v pravcu socializacije življenja moremo smatrati torej le kot doslej zgodovinsko največji socialno ekstremni pojav nasproti dosedanjemu egoističnemu življenju, ki utegne marsikaj popraviti v dosedanji tradiciji, če se bo znal opreti na višje duhovne vzgojne vrednote, ki edine morejo dati človeštvu zadostno sankcijo za napredek res krščanske kulture. O nji se je doslej sicer dosti govorilo in »dejstvovalo«, a se je zanjo prav vsled liberalističnega duha in reda moglo v resnici prav malo storiti. Nikakor pa ne bo ves ta novi način življenja in gledanja niti za trohico mogel premakniti večno veljavnih osnov krščanskega etosa in krščanskih, onstransko usmerjenih načel, kot si nekateri to danes radi domišljajo. Enako kakor so danes »marksisti« kljub nekaterim neuspehom svojih ruskih »petletk« prepričani o pravilnosti njih novega, zgolj snovno zakoreninjenega gospodarskega sistema, po katerem upajo nekoč priti do boljše kulture, prav tako se i mi kristjani ne bomo dali motiti od neutemeljenih in zgolj tostransko-snovno osnovanih očitkov, češ, da krščanska Cerkev v dveh tisočletjih ni dokazala odrešitvene zmožnosti svojega poslanstva v človeštvu, saj menda ne pomenja dvoje tisočletij za večnostno onstransko usmerjeno Cerkev časovno-razvojno niti toliko, kakor njihova »petletka«. Krščanstvo danes še zdaleka ni sprovedeno v življenje, ker je to nemožno z ozirom na snovno-časovno vezani del kulturnega večnostnega organizma Cerkve. Kristjani ne jemljemo namreč svetnih zadev neposredno in izključno v svoj monopol, ker ne gradimo nikakih zgolj tostranskih »nebes na zemlji«, ki bi bile po našem prepričanju in nauku smiselne spričo dualizma med snovjo in duhom, katerih skladnost je po našem prepričanju šele pogoj in končna oblika prave človeške odrešitvene, božje kulture. Naše kraljestvo »ni od tega sveta«. Pogansko naziranje sodobnosti bo moralo krščanstvo v bodočnosti še premagati in pokristjaniti in sicer v najljutejšem boju spričo organiziranosti v nastajajočih socioloških zajednicah, pa naj so kateregakoli porekla. Mi smo kot kristjani poklicani, da predvsem vnašamo onstranskega, božjega duha v stvarstvo, da se slejkoprej — na katerikoli časovno-razvojni stopnji in v kateremkoli časovno-nazornem območju — razkrije v njem odsvit prvotne božje podobe in onstranskih nadnaravnih milosti, ki se nam razodevajo v naši molitvi, in da se spoji svetna kultura z duhovno v čim tesnejšo skladnost v Bogu, kakor to izražamo dnevno v očenašu: »Pridi k nam Tvoje kraljestvo, zgodi se Tvoja volja, kakor v nebesih

tako na zemlji.«¹ Človek mora priznati Boga-stvarnika, od katerega izvira in h kateremu je po tuzemskem življenju »v potu svojega obraza« namenjen in mora zajemati zato moči in milosti iz onstranskih zakladnic, ki so odmaknjene stremljenju po zgolj snovnih dobrinah in ki šele morejo resnično osrečiti človeka. To je večnostna smer krščanstva, ki mu ni mogel do živega še noben časovni pojav in pokret vse doslej in mu tudi poslej nobeno še tako materialistično gibanje ne bo moglo blizu, ker je in bo vsako resnično prizadevanje za izboljšanje človeškega družabnega reda in za dvig človeške kulture našlo prav v krščanstvu najboljše, najtrdnjšo oslombo, svojo večnostno osnovo in pravi smisel.

Vsako zgolj snovno in svetno gibanje pa je podvrženo »rji časa« in zato v svojem ekstremnem zagonu doživi slejkoprej polom, v katerem se pojavi znova boljša in duhovnejša smer, kakor nas uči kulturna zgodovina, ki razodeva vse zakonitosti časovne vezanosti zgolj človeškega elementa. Tako opažamo na omenjenem sociološko-etičnem časovnem nazoru iz načelno-kulturnega stališča več napak, ki utegnejo postati usodno nevarne tudi za njeno družbeno organizacijo. Taka zabloda in napaka nastopajoče sociološke kulture je n. pr. njen odnos do družinskega in do narodnega vprašanja, s katerima je v tesni organični zvezi tudi pojmovanje demokratičnega sožitja v človeški družbi sploh. Rusija danes zametuje družino kot osnovno družbeno celico rodu in skuša osnovati vse življenje na brezdržinski in brezzakonski osnovi tkzv. poligamičnega evgeničnega reda ali bolje nereda, ki ga je odstranilo krščanstvo. A tudi ta sodobni »proletarski« zakon bo moral slejkoprej spoznati pozitivno kulturno vrednoto monogamije,

¹ Prim. članek »Beseda umira« (Anton Trstenjak), DS 1932, str. 41: »...Ako so katoličani prej kaj radi trdili, da niso poklicani obvladovati tega sveta, njega pridobitev in vrednot in so tako tem bolj puščali prosto pot usodni »sekularizaciji«, brezboštvo novodobne kulture, bi imeli morda prav, da niso pri tem zašli v dve zmoti: zavedeti bi se bili morali, da šele potem, ko afirmiramo in smo v posesti teh zemeljskih vrednot, moremo vse to tudi posvečevati in da šele v tem posvečenju raste kraljestvo božje na zemlji; kje pa boš gradil, v katerih nosilcih boš posvečeval nadnaravne sile božjega kraljestva, ako sočasno zanikaš naravno-biološke osnove njegovega bivanja! S tem bi bila združena druga napačna predstava: vse preveč smo zamenjavali Cerkev s katoličanom, njenim udom. Res je, da Cerkev kot taka po svojem božjem poslanstvu ni poklicana, da se udeleži vsakega kulturno prodornega gibanja, ker bi se s tem nujno z drugimi vred tupačam zaletela in doživela idejno-kulturno polom. Temu nasprotuje njena statično-hierarhična narava, ki zahteva, da naj bo Cerkev vedno kakor svetilnik, ki kljub nemirom in blodnjam narodov mirno in neomajno kaže smernice našega življenja. Toda iz tega nikakor ne sledi, da mora tudi član Cerkve sam biti zaradi tega kulturno nedelaven, da je statičnost Cerkve nasprotna osebni dinamičnosti in stvariteljskim pogonom njenih članov! Nasprotno! S tega osebno-človeškega vidika gledana je tudi Cerkev silno dinamična, napredna, kajti kolikor govorimo pri njej o bistveni statičnosti, je to izraz njenega božjega poslanstva, nadnaravnega značaja, ki ima svojo osnovo v večni statičnosti neizpremenljivega božjega bivanja, ki pa je zopet z vidika omejenih človeških sil dinamičnost najsilnejše življenje.«

ki jo najizraziteje štiti pri nas prav krščanstvo kot pogoj »sine qua non« vsega duhovno-kulturnega stvarjanja. Zakon in družina namreč kot osnovni obliki družbenega ustroja nista kriva, da se je razbohotil današnji egoizem v kapitalističnem sistemu, dasi je vprašanje glede odnosa zasebnega gospodarstva do duhovne kulture zares zelo zapleteno. Posredno sokriva je bila kvečjemu meščanska oblika zakona, ki pa ima povsem časovni značaj in ne more biti absolutno merilo krščanskega zakona. Krščanstvo bo nedvomno potrdilo in blagoslovilo vsako novo in sodobnim razmeram bolj ustrezajočo obliko zakona in družine, ki bo mogla biti v skladu z neminljivimi krščanskimi pravrednotami. Dalje je pogrešen odnos tkzv. internacionalističnega marksizma do narodnostnega vprašanja, ki se rešuje le bolj na papirju in v programu kot zadnja točka, za katero očitvidno — zaradi aktualnejših gospodarsko-socialnih vprašanj — še ni pravega razumevanja niti v praksi (zgled Ukrajina!) niti v teoriji, ki narodnost po židovskem načinu prerada pojmuje zgolj mehanično. V tej splošni nezainteresiranosti za resnične narodnostne vrednote nastopa i evropski fašizem s svojim zlorabljanjem teh vrednot v socialno škodljivem šovinizmu. Kot boljši družabni red bi moral prinesiti marksizem jasnost tudi glede narodne kulture, ki je vendar izhodišče vsemu kulturnemu ustvarjanju. Narodnost ni kriva dosedanjega družabnega reda, saj je bila dosedaj v mednarodnostnih odnošajih še vse premalo upoštevana kot kulturna vrednota. Sokriva so namreč kvečjemu le nekatere dosedanje njene oblike (n. pr. že omenjena fašistična!), v katerih se narodnost veže z državnostjo (etatizem!), pri čemer se teptajo osnovne pravice manjših in slabših narodov in njihovih kultur (narodnomanjšinsko vprašanje!). Le s pravilnim in zavestnim vrednotenjem in pojmovanjem naroda in njegove kulture bo moglo priti slejkoprej do resničnih demokratičnih odnosov med človekom in človekom ter med narodom in narodom. Kadar bomo ponosno branili svojo narodno-kulturno dediščino ter hkrati spoštovali in ljubili tudi vse ostale narode, obenem pa se tudi zavedali socialne pripadnosti k celokupni človeški kulturni zajednici in enakopravnosti vsakega njenega vrednega člana, tedaj šele bomo resnično ustvarili in živeli pravo demokracijo. Tedaj bo premagan oz. poduhovljen vsak prekomerni nesocialni egoizem, pa najsi se javlja ta v družini, kjer ga zahteva njena naravno-biološka stran v svoji gonsko-življenjski zakonitosti ali v narodu, kjer ga zahteva spet naravna, sociološko-biološka stran organizma. V enaki meri pa bo izginila tudi vsaka reakcija na ta egoizem, ki se kaže zdaj v negativnem in destruktivnem odnosu do vrednot družine in naroda.

S temi pojmi je namreč v zvezi razlikovanje dvojne socialnosti, dvojnega sociološkega odnosa v družbenih zajednicah, ki jih družijo človekova ljubezen in spoštovanje. Po eni strani gre tu za socialno ljubezensko razmerje, na primer med možem in ženo v zakonu ali med starši in otroki v družini, pa tudi v drugačnih odnosih, ki

vladajo v socioloških zajednicah, kakor so n. pr. stan, narod, cerkev. Po drugi strani pa imam tu v mislih zgolj socialni odnos človeka do človeka brez ozira na omenjene krvne in ljubezenske vezi, kakršnega socialnost kot posebna kulturna vrednota že po sebi zahteva. Obojna socialnost je možna, a kvalitetno in časovno-razvojno različna. Medtem ko obstaja n. pr. pri prvi nevarnost, da zaide v prekomerni in asocialni egoizem, pa hira druga na brezpodstatnosti in neživljenjskosti, če tepta organsko-sociološke temelje prve. Zgolj s tostranskim pojmovanjem etosa, tkzv. etično-socialnim imperativom ne bo mogoče trajno prevzgojiti povprečnega človeka v socialnejšega, zlasti pa ne na ruševinah sociološko-organskih zajednic, ki so stopnišče, po katerem se naša socialnost dviga in očiščuje ter hkrati najboljši vzgojni činitelj zanj, kot se to prekasno odraža iz Kristusovih besed: »Kdorkoli namreč izpolnjuje voljo mojega očeta, ki je v nebesih, ta je moj brat in moja sestra in moja mati«, ter osnovne krščanske zapovedi: »Ljubi svojega bližnjega kakor samega sebe!« Če bo človeštvo torej izpodmaknilo te naravno-organične lestve in jih nadomestilo z neko le vnanje privzgojeno socialno-etično miselnostjo, bodo s tem izpodrinjena tla in osnove prav tej socialnosti in etičnosti, ki more slejkoprej vzkliti le iz notranjega spoznanja, zavesti in hotenja povprečnega človeka.

Končno pa obstaja pri marksizmu kot življenjskemu nazoru do danes še skoraj popolna nejasnost glede religioznosti ozir. duhovnosti sploh. Po eni strani se vodi gonja proti cerkveni tradicionalni religioznosti in konfesionalnosti ter vsakršni metafiziki, po drugi strani pa se polzavestno goji kult osebnega božanstva vodnikov in državnikov (Marks, Lenin!), kar zavaja zaradi zgolj materialističnih osnov v nekako moderno poganstvo. Vendar to ni kult osebnega izvora božanstva z metafizičnim in osebno-duhovnim nimbom (Nietzsche, Krisnamurthi!), ampak pravi pravcati »vacuum« vsega skrivnostno-svetostnega in onstransko-večnostnega. Nadomešča ga zgolj konkretno, realno, trenutno-vezano poganstvo, kaos, kateremu manjka popolnoma vsakega religioznega doživetja. To pa je nesmiselno in se bo izkazalo slejkoprej kot kulturno-destruktivno.

Vsi ti in drugi kulturni nedostatki in vrzeli marksizma, ki se kot »svetovni nazor« postavlja nepravilno v isto vrsto s krščanskim nazorom, so toliki in tako dalekosežni glede na duhovno rast človeka po družbi, da nam vstaja upravičen dvom, da bi tako gibanje uspelo pri svojem preurejanju družbe. Kakor je res, da se danes preživela zgolj snovno-individualistična kultura kapitalističnega družabnega reda umika novi sociološko-etični kulturi, ki prihaja v znamenju socializiranega gospodarstva, vendar zato še zdaleka ni rečeno, da bi bilo s tem kulturnim premikom morda na umiku že tudi krščanstvo, kakor si nekateri novotarji radi predstavljajo. Krščanstvo kot duhovna tvorba je vendar namenjeno človeku v vsakem času in vsakršnih razmerah in bo zato gotovo prav ono zmožno najbolje ozdraviti tudi sodobno gospodarsko-duhovno krizo, saj hrani že od početka v sebi

luč resnice in nauk socialne pravičnosti, kateri je podlaga in izvor praktična zapoved ljubezni do bližnjega, a ji dajeta smisel božja pravica in ljubezen. Krščanstvo se more po svoji dinamični plati združiti s prilikami in razmerami vsake dobe in bo nedvomno tudi v tem stoletju, polnem električne brzine življenja, napravilo korak dalje; zakaj ravno resnični kristjani čutijo vse sodobne težave in težnje najbolj živo. Zato bo končni rezultat trenja vseh teh časovnih struj, ki so se že in ki se še bodo pojavile, poživiljeno, izčiščeno, duhovno usmerjeno krščanstvo kot nosilec vesplošne duhovne kulture, stopajoče stalno in nemoteno do svojega cilja: do popolnega premaganja in poduhovljenja vsega snovnega s strani večnoveljavnih religioznih vrednot.

Če se zdaj povrnemo k našemu vprašanju, kje trenutno stojimo v kulturi, moremo odgovoriti, da bo sociološko-etična, altruistično vezana kultura, ki je morala slediti dosedanji, do ekstrema pretirani individualni kulturi, šele nekako srednja stopnja v človeškem kulturnem razvoju. Kajti tej bo morala slediti končno še skrajna duhovno-individualna stopnja, ki bo hkrati že tudi duhovno-načelna stopnja, ki bo zbudila tudi resnično demokratičnega duha pri povprečnem človeku. Kakor sociološko-etična kultura po eni strani dopolnjuje snovno-individualno kulturo, tako tvori po drugi s svojo socialno-duhovno potenco most k načelnostno-duhovni kulturi. Tako je za našo zapadnoevropsko kulturo, ki predstavlja kulturni organizem záse, daši je pognal iz bitnih osnov antično-sredozemske kulture, značilno to, da je prav sedaj na prehodu iz osnovne, pretežno snovne v duhovno kulturno plast. Ta prehod predstavlja oziroma posreduje sociološko-etična kulturna plast, ki pa je že prekvašena z duhovnostjo, četudi je prav na tej srednjici občečloveške kulture pričakovati močnih časovnih trenj med tostransko-snovnimi in onstransko-duhovnimi stremljenji. Nekatera znamenja že kažejo, da bo nastopil najprej še poizkus zgolj tostransko-snovne sociološko-etične kulturne koncepcije (socializem), ki ji bo mogla onstransko-duhovna družbečna kultura šele slediti po nujnem brodolomu. Ta tostranska usmerjenost sociološko-etične kulture se kaže že v poudarku neke zgolj gospodarske usmerjenosti današnjega človeka. Resda mora biti najprej urejena gospodarska osnova kulture, da bo na njej možna pravilna nadaljnja duhovna rast. Vendar je treba tu poudariti, da danes marksisti zmotno menijo, da je gospodarstvo nekako kulturno-organično središče, oziroma kulturno-mehanično gonilo in izvor za vse višje kulturno stvarjanje, podobno kot se smatra v moderni psihoanalizi (Freud) seksualnost kot izvor in pogon vsega duševnega dejanja in nehanja človeka. Naš prikaz pravkar se preživljajoče pretirane individualne kulture s svojimi, sicer svojskimi duhovnimi vrhovi, že temu pojmovanju oporeka. Mi moramo zgolj s kulturnoslovnega stališča ugotoviti tu stalno organsko-sočasno konvergenco med snovjo in duhom, med tostranskim in onstranskim. Marksistična kultura, ki danes ruši vso dosedanjo kulturno zgradbo in ureja gospodarske temelje, zani-

kujoč vsakršno duhovno-metafizično vrednoto, vodi nujno v mehanično-relativistično kulturno smer, ki ne bo mogla nikdar zajeti celotnosti življenja človeškega bitja, kar je možno le tedaj, če se upošteva človekova osebnost. Pomanjkljivosti pretirane reakcije na individualno kulturo bodo morale končno nujno dovesti tudi nastopajočo sociološko-etično kulturno epoho do propada in napraviti pot duhovno-osebnostni kulturi, ki že danes kliče po njej globlji človek. V mislih imam tu razne sodobne filozofe in vidce, ki gledajo in rišejo bodočnost in blagor človeške družbe v metafizični poglobitvi našega življenja, ter povojno mladinsko gibanje pri nas in drugod, ki tako iskreno išče spet očiščenja duše in vsega življenja v Bogu in višjih, v onstranstvu zasidranih duhovnih vrednotah, ki jih odkriva v sebi in v vsem stvarstvu. Končno je namreč svet tak, kakor ga gledamo, vendar pa prav zato tudi ni samo snoven in tudi ne samo duhoven, ampak harmonični spoj obojega v nas in izven nas. Mladinstvo je skladnost tega pradualizma dobro začutilo ter kljub sodobnim snovno poudarjenim težnjam skuša v tem smislu iskreno dejstvovati za ozdravljenje in blagor človeštva.

Iz navedenega sledi, da je človeštvo danes šele na skromnem začetku duhovne kulture, kljub temu, da za nas v zapadni Evropi poteka že drugo tisočletje večnostno usmerjenega krščanstva, ki se mu — po Papiniju — šele približuje po teh dveh tisočletjih prva pomlad s komaj poganjajočimi bilkami. Le s tega sekularnega vidika moramo namreč pojmovati razmerje naše svetovne zgodovine v odnosu do zgodovine Cerkve, ki ima torej še nedogledno življenjsko dobo pred seboj, in le s tega vidika se nam zdaj prikažejo pretekli dogodki v pravilnejši luči organske rasti vse duhovne kulture, ki vodi k Bogu. Prva polovica pomladne dobe kulture bi bila po tem takem točka našega človeško-kulturnega stanja konec drugega tisočletja. Druga polovica bo morala v svoji snovno-pripravljalni plasti kulture že nositi znake močnejše duhovne usmerjenosti. Tej dobi pa se že bližamo z nastopajočo duhovnejšo, ker socialno-vezano kulturno epoho, ki pa bo dosegla svoj pravi vzpon v duhovnost šele na srednjici svoje sociološko-etične kulturne plasti, ko bo povprečni človek res tudi socialno zaveden, kakor je že po naravi socialno bitje.

Seveda je treba tu upoštevati tudi možnost, da se bela rasa preživi in prenese vsa zavestna njena kultura drugam iz zapadnoevropskega osredja. A tudi v tem primeru, ki za nas sicer na tem višku civilizacije ni ravno nemožen, bo veljala naša misel, da je duhovna kultura neuničljiva, kakor nas o tem potrjujeta v zgodovini prenos in vpliv antičnih kultur na evropsko. Tako je krščanstvo tudi z ozirom na tako kulturno-zgodovinsko pojmovanje človeštva tista kulturno-transcendentna zasnova, ki po teh kulturnih epohah izvršuje najvažnejše kulturno opravilo, ko ureja vse te mnogobrojne kulturno-časovne smeri, izvirajoče iz različnih kulturno-nazornih vidikov in jih poduhovlja ter onstransko usmerja do končnega cilja — večne skladnosti v Bogu.

NEKAJ PRIPOMB K SLOVENSKEMU VPRAŠANJU

Zadnje čase je videti, da v našem življenju ni nekaj bistvenega v redu. Če bi hoteli imenovati stvar s pravim imenom, bi bila glede tega še najbolj upravičena beseda o krizi slovenskega mišljenja. Čas s svojimi dogodki, zlasti pa današnji rod sam je povzročil, da se Slovenci v večji meri kakor kdajkoli poprej zavedamo svoje narodne samobitnosti. Prav tako smo nedvomno napredovali v svojem pojmovanju narodnosti in polagoma se začinjamo zavedati, da je slovenstvo nekaj nam vsem skupnega, celotnega in vzvišenega in da zato ni in ne more biti podrejeno raznim ideologijam in strankam. Vobče smemo reči, da se ni dvignila samo naša narodna zavest, marveč tudi naš narodni etos, kar se kaže zlasti v našem medsebojnem vrednotenju.

Vendarle pa je ta preusmeritev naše miselnosti in s tem v zvezi tudi naše vzgoje prinesla s seboj vse polno novih nejasnosti, tako da smo prav danes zopet na najboljši poti, da se namesto k novemu redu povrnemo v nekdanji kaos.

To nejasnost moremo opaziti zlasti v treh pogledih. Prvič nam ni zadosti jasen niti sam pojem naroda oziroma narodnosti, ki smo ga vklenili v neko čudno ožino. Prav tako prehaja naše gledanje na razmerje slovenstva do svetovnih nazorov tu in tam v nasprotno, nič manj zgrešeno skrajnost, nego je bila dosedanja. Namesto enačenja narodnosti in svetovnega nazora se skuša danes popolnoma zanikati sploh vsaka zveza med njima. In tako se ustvarja še tretje zlo naroda, da se namreč vračamo v nezdravo slogaštvo, namesto da bi si prizadevali za resnično narodno sintezo. Menda nekateri oboje sploh zamenjujejo.

Vse to izvira iz splošne duhovne spremembe. Rod neposredno po vojski je bil večinoma metafizično-realistično usmerjen in je zaradi tega zelo organsko gledal na vse življenje in torej tudi na narodnost. Nasprotno pa moremo v zadnjem času opaziti močan dotok racionalizma v naše mišljenje, kar je v zvezi z naraščajočo obnovo naturalistično-realističnega gledanja na svet. Misel o celotnosti življenja in občestvena zavest, ki ju je zlasti poudarjal povojni rod, se znova umikata raznim skrajnostim. Posledica tega je tisto razbito gledanje na življenje, ki je tako značilno za današnji čas in ki se kaže najbolj v tem, da je silno padel pri ljudeh čut za hierarhijo vrednot.

Da se naše duhovno obzorje v resnici oži, je očito pokazalo tudi razpravljanje o slovenstvu, ki je stopilo v zadnjih dveh letih v ospredje. Že na zunaj se kaže ožina našega mišljenja v tem, da spreminjamo živo resničnost narodnega življenja v teorijo in abstraktno ideologijo. Mnogo govorimo o tem, kaj smo in kaj bi hoteli ali morali

biti, nikjer pa ni resničnih, konkretnih del, ki bi pričala o naši življenjski sili in moči. Toda vse to je samo posledica in izraz notranje neurejenosti. Res je zanimivo gledati, kako ne vemo ne kam ne kod. Na eni strani nam je slovenstvo »absolutum«, narodnost bi radi istovetili kar z religijo, o čemer dovolj jasno priča tisti paradoks o »narodni cerkvi«. Na drugi strani pa nam ravno to nereально mišljenje oži pojem naroda ter zmanjšuje njegov dejanski obseg. Le tako je bilo mogoče, da so nekateri sublimirali pojem naroda v pojem »kulture«, pod katerim pa si zopet le preradi mislijo samo kulturo v ožjem smislu, predvsem estetično in jezikovno kulturo vobče. Iz zmotnega naziranja, češ da je edina oznaka naroda jezik, sklepajo, da bodi borba za njegovo ohranitev naš edini cilj. In vendarle je popolnoma jasno, da niti jezik sam na sebi, a tudi ne vsa področja jezikovnega ustvarjanja, torej v prvi vrsti književnost in znanost, niso edina manifestacija kulture. Zavedati bi se morali, da je slovenstvo organizem, velikanski kompleks življenjskih tokov in da k naši kulturi ne spada samo jezik in slovstvo, marveč prav tako tudi gospodarska organizacija in politično delo. Zlasti pa je važno poudariti zvezo in sicer organsko zvezo med posameznimi življenjskimi področji. Naj kdo imenuje takšno gledanje »materializem«, a res je vendarle, da je na primer gospodarsko-socialni red nujna in naravna osnova duhovne rasti in kulturnega napredka. V hierarhiji vrednot moramo gotovo priznati prvenstvo duha, empirično pa je materialno življenje predpogoj duhovnega, dasi seveda ne njegov izvor, kakor trdijo pripadniki in zagovorniki historičnega materializma.

To so zaključki realnega gledanja na narodno vprašanje. Takšno gledanje se sicer lahko opira tudi na zgodovinske primere, ki nam dokazujejo, da je šla borba za individualnost takega jezika vedno z roko v roki z borbo za narodne pravice sploh in da se je jezikovno vprašanje skoraj vedno dotikalo širšega vprašanja narodne eksistence. Toda v prvi vrsti izvira to naziranje iz celotnostnega gledanja na življenje. Kdor ima v sebi živ čut za celotnost življenja, le-ta pač vidi, da nam tudi danes ne more iti samo za ohranitev jezika, a tudi ne samo za ohranitev narodne zavesti, marveč za ohranitev slovenstva kot resničnosti, ki obsega še mnogo, mnogo več.

Le na osnovi takega celotnostnega gledanja je slednjič možen tudi sintetičen pojem naroda. Narod je po tem pojmovanju le višji subjekt, občestvo posameznikov. Tudi slovenski narod je le živo občestvo vseh, ki so bili, ki so in ki bodo Slovenci. Toda čeprav je narodnost nedvomno nekaj objektivnega, elementarnega in od volje posameznika neodvisnega, vendarle odloča obstoj in rast te resničnosti v prvi vrsti zavest in čuvstvo posameznega člana naroda, v našem primeru posameznega konkretnega Slovenca. Buditi, varovati in ohranjati narodno zavest, čuvstvo pripadnosti k slovenskemu občestvu je zato prevažna naloga vsakogar izmed nas. Toda ta naloga bi bila brez ozira na konkretna vprašanja našega življenja nezadostna. Vršiti

jo moramo le v zvezi z delom za našo kulturo, ki pa jo moramo priznavati v njenem polnem pomenu in neokrnjenem obsegu.

S tem v zvezi pa se moramo dotakniti še drugega važnega vprašanja, namreč razmerja narodnosti in svetovnega nazora. V tem pogledu je namreč kriza slovenskega mišljenja še mnogo očitnejša. Videti je, da so nekateri v upravičenem odporu zoper svet očetov, ki so oboje izenačevali in podrejali narodnost ne samo svetovnemu naziranju, marveč neredko celo politični stranki, zašli v nasprotno skrajnost. Le-ti zanikujejo sploh vsako, tudi organsko zvezo med obema svetovoma in se zato bore zoper vsako idejno diferenciacijo v našem narodnem in kulturnem življenju v imenu neke namišljene »samoslovenske« usmerjenosti. To je vsekakor nezdrav pojav in je razumljiv le iz tega, kar smo povedali spredaj o razbitosti mišljenja današnjega slovenskega človeka, ki izgublja čut za vrednote. Dejansko pa moramo videti v tem naziranju, ki ga posebno vneto zagovarja ravno del katoliške mladine, le odmev liberalne brezidejnosti in poskus popolne ločitve življenja od metafizike.

Toda ali je takšna ločitev dejansko možna? Poprej smo rekli, da je narod občestvo in elementarna človeška skupnost. Pripomnili pa smo, da ta narod nikakor ni bitje, odločeno od posameznikov, marveč ravno občestvo teh konkretnih posameznikov. A sleherni človek je nujno, brez ozira na njegovo voljo, odločitev in osebni »da« ali »ne«, metafizično bitje. In ker ustvarja vso kulturo ravno ta konkretni človek, torej član naroda, nista niti narodnost niti kultura ločena od metafizike. V vsakem človeku se dotikata tostranstvo in onostranstvo, kar se kaže na zunaj, na ravnini kulturnega ustvarjanja in usmerjenosti kot svetovni nazor. Ker pa more biti človekovo razmerje do večnosti pozitivno ali negativno, religiozno ali areligiozno, se svetovni nazor v kulturi razodeva vedno kot idejna diferenciacija. Tudi tisti, ki ne priznavajo religioznega svetovnega reda in smatrajo zato narodnost za nekaj absolutnega, dejansko slede le svojemu svetovnemu nazoru, prav tako kakor so nasprotno sledili svojemu na primer Trubar, Mahnič ali Cankar, ki so bili vendar véliki Slovenci, čeprav so smatrali narodnost »slednjič za prav tako minljivo stvar tega sveta kakor vse druge« (Iz. Cankar) in jim zategadelj — sub specie aeterni — ni bila najvišja ideja in zadnja misel.

Prav navedeni primeri nam jasno dokazujejo, da se pojem »domovina« in »Bog«, torej narodnost in svetovni nazor ne le ne izključujeta, marveč celo dopolnjujeta v najlepšem soglasju. Ne sme nas motiti primer polpretekle dobe, ko se je podrejala zdaj narodnost svetovnemu nazoru, zdaj svetovni nazor narodnosti in se je idejni boj vršil večkrat v obliki, ki je bila ne le brez vsake etične osnove, marveč je pomenila tudi razkol narodne celote, ki se je začela zamenjavati s strankami. Toda to ni bila posledica idejne diferenciacije same na sebi, marveč njene dejanske izmaličene podobe. Ločitev duhov ni zlo, ker jo nujno zahtevata življenje in resnica. Zlo pa je

nejasnost in nedoslednost mišljenja, ki podira sveti red vrednot, in etično barbarstvo, ki ne pozna človeškega dostojanstva tudi v nasprotniku in so mu ideje le sredstvo, namesto iskreno prepričanje.

Po vojski se je v tem pogledu izvršil pri nas precejšen preobrat, ki ga moramo šteti za enega največjih dogodkov v našem duhovnem življenju v zadnjih dvajsetih letih. Posebno mladi katoliški rod je preko vsega drugega poudarjal idejo občestva in si je vneto prizadeval za čim tesnejše zbližanje duhov. Priznati pa je treba, da so si tudi iz nasprotnih vrst mnogi iskreno prizadevali, da bi našli pot k sintezi: k prepričanju, da smo vsi Slovenci kot narod celota. Zato tudi zavračamo vse pomisleke glede našega slovenstva, češ da nam je le toliko vredno, kolikor je katoliško. Katolištvo ni slovenstvu nadrejeno, a tudi obratno ne more biti, zakaj religija in narodnost sta pojava, ki nista med seboj v razmerju nadrejenosti ali podrejenosti. Tudi mi priznavamo, da je narodnost avtonomna; pravimo le, da ni absolutna, ker bi to nasprotovalo ideji Boga. Res je tudi, da katoličani niso mislili in delali vedno tako, kakor spoznavamo za pravilno mi. Toda zgodovinski očitki ne veljajo vedno tudi načelno. Kako bi bilo sicer mogoče, da se je mlada katoliška inteligenca, in sicer kot prva, začela biti na obe strani: zoper idejno nasprotje, a prav tako zoper napake empiričnega katolicizma.

Razveseljivo je, da se začenjamo zavedati skupnosti in enotnosti narodnega občestva ter gledati na slovenstvo kot na celoto vseh naših ustvarjajočih sil brez razlike svetovnonazorske usmerjenosti. Toda videti je, da nekateri pojmujejo to enotnost le preveč naivno, ko zahtevajo, naj bomo odslej »zgolj Slovenci«, složna družina brez idej in nazorov, ki bi nas ločili.

Zlasti nekateri članki v Besedi o sodobnih vprašanjih so me prepričali, da v odporu zoper našo preteklost ni vedno tiste idejne jasnosti, ki bi bila potrebna za ozdravljenje naših razmer. Pri tem je ginljivo, kako se obrača ves srd samo zoper katoliško stran, na kateri pomeni vsaka beseda o svetovnem nazoru že greh zoper slovenstvo, ali pa vsaj polovičarstvo, medtem ko se »samoslovenstvo« na drugi strani prav lahko veže z izrazito protikatoliško usmerjenostjo.

Popolnoma se strinjamo, če se kdo bori zoper resnično zlo, na primer zoper način naše nekdanje svetovnonazorske borbe, zlasti kakršna je bila na politični ravnini. Nezrelo in idejno šibko ter zato škodljivo za slovenstvo pa je, če se kdo bori zoper idejno diferenciacijo sploh. Ločitev duhov, ki mora seveda biti odkritosrčna ter res duhovna in zato ne sme v nobenem primeru nasprotovati etosu človečanstva, ni namreč samo nujna konsekvence našega odnosa do resnice, marveč je hkrati tudi pogonska sila medsebojnega tekmovanja, življenjske dinamike in razvoja.

Ideal, za katerim moramo Slovenci danes in vsevdilj stremiti, je resnična narodna sinteza, a ne slogaštvo in brezidejnost.

MIRAN JARC

ZAMAKNJENCI

Slonim ob deblu v mesečini.
O, deblo, ribnik, gaj,
če bi nas modri človek gledal skrivaj
ure in ure v tej tišini,
bi se zasmel: »Joj,
kaj mar poslušate večnost rásti!«

A mi bi še bolj pritajili vsak glas.
Resnično, večnost raste v nas.

MIRAN JARC

TO URO JE JESENSKA SLUTNJA...

To uro je jesenska slutnja zasenčila poletje.
Tiho rosi dež na zemljó, ki še ni dala plodov,
in na ljudi, ki so iznenada videti brez domov,
ali pa kot da se spominsko zaman mučijo v nekdanje
in jim je siva praznota med nebom in zemljó — razodetje,
potem ko so, slabotni, že davno pregnali vse sanje.

Reka, ki je še pravkar polna kopalcev šumela,
je zdaj svinčena. V njej se solnce več ne ogleduje.
O, solnce — veliki uspavač, ki čas okamenjuje,
o, solnce v brezvetriju tišine brez Boga — — —
zdaj je jesen, četudi za hip, dahnila kot vest z onkraj svetá,
da bi stvari in ljudi z božjim nemirom razvnela.

Ali, kot da duše ne zmorejo več bremena nemira,
se boje jesenskih dihov, kot otroci viharne noči
(češ, saj vemó, da je z nočjo vsemu kraj)
in jim mrzel strah ledeni oči,
in samotna telesa samo še čakajo, kdaj
jih bo solnce uspavalo spet... in so bolnik, ki ne ve, da umira.

ZDRAVKO OCVIRK

KADAR SEM ČISTO SAM

Kadar sem čisto sam,
v sebi sem zaokrožen,
v notranjosti ves izožen,
sebe takrat tehtám.

Majhen sem v svojem jazu,
poln napak in zlobe,
srce je polno tegobe,
ničnost bedi na obrazu.

Štejem utripe srca,
režem iskanja ledino,
brusim spoznanja ostrino,
hočem življenju do dna.

V meni je sam nemir,
večnostno borbeno trenje,
nikdar dokončno sproščenje,
svetlih poti nikjer.

Kadar sem čisto sam,
v sebi do dna se razkrijem,
po novih stvaritvah vpijem,
sebi se ves predam.

VINKO BELIČIČ

JUTRO V VINOGRADU

Nad ravnino megla kot morjé leži,
a v goricah se obilna rosa v solnčecu blešči,
svetle kaplje z breskev padajo med trte.
Strehe komaj vidijo se iznad brajd košatih,
v zidanicah bodo polknice ves dan zaprte.

Težko sope rdeča plodna prst
in oči se še mudijo pri razkošju dolgih vrst.
Danes vzeli za novino smo keblince nove.
Zdaj si radostno zavijajmo rokave,
zrelo grozdje dolgo čaka že in zove.

VIDA TAUFER

VENERE DI CIRENE

Stoji v praznini sobe, lepa kakor sen
brez rok, brez glave, vlita v gladki kamen.
vsa težka, polna, kakor sto bremen,
ponosno čaka sama tu na samem.

Ljudje strmijo v njene bele grudi,
v telo božansko, hladno kakor led.
Strmijo vanjo in nekdo se čudi,
da tu je ona, tam ostali svet.

VIDA TAUFER

V CERKVI

V bridkosti gledam rane Tvojih rok,
veliko ustnic jih je poljubilo,
veliko vzdihov se je vanje zlilo,
Ti pa si vedno sam in vedno Bog.

Vdano stopam v Tvoj silni krog,
svetloba Tvoja me je vso objela.
Jaz sem človek, Ti si večni Bog,
med nama prah je in stoletja bela.

JOŽA LOVRENČIČ

MARIJA S PRTOVČA

Legenda — Spominu Jan. Ev. Kreka

Stari pastir Jarnej in njegov poganjič Janez sta bila oba reveža. Jarnej ni pomnil ne matere ne očeta in je zrastel kot sirota v Podlonku in je od svojih mladih dni pasel živino po gmajnah pod Ratitovcem. Najbolj vesel je bil takrat, ko je prvič gnal kot pravi pastir živino v planino na Pečano in je dobil še poganjiča. Odtlej je leto za letom vedno težko pričakoval svetega Jurija in je dan za dnem gledal, kako gre zelenje v goro.

Poganjičev je imel že kolikor selška fara podružnic in vsi so pred njegovimi očmi dorastli in zapustili njega in živinico. Ko je Jarnej mislil nanje in slišal, kako se trudijo za ljubi kruhek, je njegov pogled z ljubeznijo romal od svetega Petra in Pavla pri fari v Selcah k podružni sveti Luciji v Dražgoše in k njeni sosedi sveti Jedrti v Lajše, potem k Sv. Križu na Kališe, k svetemu Miklavžu nad Golico pa k svetemu Mohorju nad Zabrekvijo in še je v mislih poiskal svetega Primoža na Jamah, svetega Florijana na Bukovici in svetega Klemena na Bukovščici in še svetega Tomaža in se je vsem zahvalil za ljubo zdravje in pastirski kruhek, ki ni bil obilen, a ga je le toliko, da lahko zadovoljno živi.

Ono leto je dobil novega poganjiča. Bil je Janez in sirota kakor on sam. Mater in očeta mu je vzela črna smrt, njega in dobro leto starejšo sestrnico Cilko pa je pustila, da sta ostala v revni kajži in si nista mogla pomagati. Ljudje so menili, da bi bil Bog napravil bolj prav, če bi še njiju poklical k sebi, da bi nebogljena ne bila v vasi za nadlogo in napoto. Tako se je zgodilo, da so bili potem vsi zadovoljni, ko se je po malem Šmarnu vrnil Jarnej s planine in se preselil k sirotama v njuno kajžo in skrbel zanju. Spomladi je vzel Janeza s seboj v planino namesto poganjiča, ki ni maral več zavračati krav, Cilko pa je prepustil in priporočil v varstvo dobrim ljudem.

Tako sta Jarnej in Janez pasla živino na Pečani po Volovski ravni in zadovoljno živela in se lepo pogovarjala o živinici, o travi in o drevju, o pticah, ki so jima od jutra do večera peli, o vremenu, o meglah in oblakih, o solncu in zvezdah, ki so se o svetem Lovrencu tako na gosto utrinjale, kakor bi črna smrt spet hodila po svetu in bi ljudem kar po vrsti ugašale njihove luči na nebu. In pogovarjala sta se še o ljubem Bogu, ki tako čudežno za vse skrbi, in o Mariji in svetnikih in svetnicah, kako so živeli in trpeli za sveto vero in delali čudeže.

Janez je zavračal živino in pridno pazil nanjo in Jarnej je bil kar zadovoljen z njim, zakaj ubogal ga je in mu vse napravil in ustregel, kakor dotlej še noben poganjič. Zato mu pa Jarnej tudi ni

zameril, ko je imel Janez v ilovici pri studencu svoje veselje. Gnetel je ilo in pod rokami so mu rastle najrazličnejše stvari. Napravil je kravice in konje in ovce, napravil psa in mačko in zajca in veverico in ptiče in še ljudi je poskušal napraviti. Jarnej se je dolgo smejal njegovim živalem in možičkom in ženicam, nazadnje pa se mu je že čudil. Najbolj se je pa začudil, ko je Janez lepega dne sušil na solncu veliko glavo, ki je bila taka, kakor bi jo vzel njemu samemu z vratu.

»Glej ga, glej, saj to je pa moja glava!« je dejal Jarnej. Janez se je pa zadovoljno muzal in gledal zdaj glavo iz ilovice zdaj glavo na Jarnejevem vratu.

»Tvoja! Dolgo sem te gledal in dolgo poskušal, pa se mi je nazadnje le posrečilo!« je veselo priznal Janez.

»Zdi se mi, Janez, da mi ne boš več dolgo zavračal krav!«

»Zakaj ne?«

»I, ker si za drugo ustvarjen! Bog je dal vsakemu svoj talent, katerega ne sme zapraviti. Vidiš, meni je dal veselje do živine, ki jo tako rad pasem...«

»Meni tudi!« ga je prekinil Janez.

»Saj, saj, a zraven še veselje do ilovice, iz katere znaš že zdaj take stvari zgnesti. To je poseben talent, ki ga ne smeš zakopati na Pečani pri kravah. Zapomni si, kaj ti prerokujem, še za cerkve boš delal svete podobe!«

»Kadar bom velik, če jih bom znal!« je modro pristavil poganjič.

»Ta čas se pa uči! Ilovice ti tu ne manjka, čez zimo se pa lahko spraviš nad lipov les, ki je mehek in se rad rezlja. Ti ga že pripravim in tudi vseh sort nože in dleta ti spravim k hiši!«

Janezu so zažarele oči in poslej je še rajši ubogal, da bi Jarnej res držal besedo in mu vse pripravil, kar je obljubil. Jarnej pa je bil tudi zadovoljen, zakaj videl je, kako je Janez s še večjo gorečnostjo gnetel ilovico in začel delati svetnike in svetnice, kakršne je videl v farni cerkvi in pri najbližjih podružnicah.

»Bo, bo, kakor sem prerokoval!« je mislil Jarnej, ko je ogledoval nove podobe.

Tisti popoldan pred velikim Šmarnom je bil Janez spet pri ilovici ob studencu in Jarnej je slonel zraven ob stari bukvi in gledal, kako se oblikuje pod poganjičevimi spretnimi prsti nov svetnik. Tedaj je zapelo iz doline. Veselo pritrkovanje od farne cerkve in podružnic je prihajalo v planino, kakor bi nekje daleč peli sami angeli.

Janez je prenehal s svojim delom, pogledal Jarneja in ga vprašal, ali pritrkuje nedelji.

»Glej ga, ali ti gre tako hitro čas! Saj smo imeli pravkar nedeljo, jutri bo sredo!«

»In ji pritrkujejo?« se je začudil Janez.

»Seveda ji, pa ne sredi! Mariji pritrkujejo!«

»Ali bo jutri Marijin praznik?«

»Ali ne veš, da je sredi poletja največji Marijin praznik?«

»Veliki Šmaren? Ko gredo vse kače na drevje?« je vprašal Janez in povedal obenem, kaj ve o tem največjem Marijinem prazniku, kar mu je vsako leto pripovedovala rajna mati, da ne bi silil v gmajno stikat za ptičjimi gnezdi.

»Da, vse kače gredo na drevje in kdor po nemarnem ne gre v cerkev in pride kam v gozd, ga kače spravijo ob nebesa, kakor je peklena kača spravila Adama in Evo ob raj!« mu je potrdil Jarnej.

»Ali naju ne bodo?«

»Midva nisva po nemarnem tu, ko morava služiti. Molila bova in bova v mislih tudi pri maši. In zapela bova tudi!«

In ko je še pritrkavalo v dolini, sta pastir in poganjič pela. V sveti mir lepega popoldne se je glasila pesem o Mariji, katero je Jarnej vsako leto z enakim veseljem ponavljal:

Petelinček lepo poje
od veselja nebeškega,
jutri bo velika maša,
bo Marija v nebesa šla.

Iz srca jima je šla pesem in ko sta tako pela in bila vesela Marijinega poveličanja, se je Janez zagledal proti Konjski ravni, kjer se je belila preko steze kakor razgrnjena ponjava široka, ugajena skril. Na njej je najrajši sušil svoje izdelke, ker jo je solnce v popoldanskih urah tako razbelilo, da je kar pekla. Na beli skalnati plošči je videl črte in jih v mislih vezal in ravnal v Marijino podobo, kako gre v nebesa.

Ko je Jarnej ponavljal zadnji dve vrstici, je Janez onemel in strmел, kakor bi gledal neznansko čudo.

Ali se mu le zdi ali je res? Ali je prišla po stezi in se ustavila na beli skrili ali sanja in je vzrastla iz belega, v solncu se bleščečega kamena sprelepa gospa s premilimi očmi in v sprebelem oblačilu, kakor si jo je mislil?

Preden se je mogel zavedeti in si odgovoriti, je slišal:

»Otrok, pojdi na Prtovč in povej ljudem, da bi rada med njimi prebivala!«

Jarnej, ki je videl, kako je Janez onemel in strmел preko njega, se je ves začuden ozrl, ko je zaslišal nepričakovan glas, poln nebeške miline.

»Marija!« se je zavzel in padel na kolena in sklenil roke.

Janez pa je stal kakor okamenel in strmел in strmел.

»Pojdil« je ponovila Gospa še bolj milo in že sta videla, kako se je s skrili dvignila kakor bela meglica pod sinje nebo, kjer je izginila v solncu...

S svetim spoštovanjem sta se pastirja približala skrili, pokleknila in poljubila mesto, kjer je stala poveličana Presveta, in sta molila...

Janez se je vrnil na Pečano žalosten.

»Na Prtovču so se mi smejali in niso verjeli. Dejali so, da se mi je sanjalo in da na sanje nič ne dajo. Pa sem šel na vse zgodaj v Selca. Bil sem pri maši in potem sem povedal gospodu, kaj sva videla in slišala. Tudi gospod je zmajal z glavo in rekel, da se je nama vse le zdelo. In še je rekel, da je v selški fari že dosti podružnic in da ni treba novih. Tako nisem nič opravil in Marija bo gotovo žalostna! Nazaj grede sem doma povedal naši Cilki, kaj sem videl, in prišla je z menoj, da bo tudi ona molila na skrili, kjer je stala Marija.«

Tako je povedal Janez.

»Ljudem manjka vere. Slabo bo še na svetu!« je rekel Jarnej in se zamislil.

Otroka sta šla k skrili. Janez se je kmalu vrnil, Cilka pa je tam obklečala in molila.

Ko je odzvonilo v dolini poldan, je Cilka tako hitela k stanu, da ni nog niti čutila.

»Marija! Marija! Jaz sem jo tudi videla in tudi meni je naročila, naj grem na Prtovč!« je že od daleč klicala in potem vsa iz sebe od neznanskega veselja pripovedovala o svoji sreči. In nič ni čakala, da bi kaj jedla. Urno je odhitela s planine, da pove ljudem, da se bratu in Jarneju ni sanjalo in ne zdelo, ampak da se je Marija res prikazala in da hoče ostati na Prtovču.

Pa tudi Cilki niso verjeli.

In se je napravil potem sam Jarnej v vas in je šel od hiše do hiše, od Matjaža, Štancarja in Groharja do Kajžarjevih in drugih in z živo besedo ponavljal, kar sta že otroka povedala, a so mu rekli, da gre na otroški um. In ni opravil nič na Prtovču in tudi v Selcih pri gospodu nič. Vrnil se je na Volovsko ravan in bil še bolj žalosten, kakor Janez in Cilka, s katerima je poslej hodil vsako jutro in opoldne in zvečer k skrili, da so tam molili in častili Marijo, ki je Prtovčani ne marajo.

Janez ni delal več krav in konj in veveric in zajcev in ptičev, tudi možičkov in ženic ni več delal in ne svetnikov in svetnic. Dan za dnevom je gnetel ilovico, dan za dnevom skušal napraviti Marijo, kakor jo je videl. Jarnej in Cilka sta ga hvalila, a sam je bil žalosten, zakaj kar je napravil, se mu še zdaleč ni zdelo tako, da bi bilo vredno predstavljati Njo, ki je bila v nebesa vzeta.

Ilovica je ostala ilovica in ni bila bela.

Da bi poskusil s skalo?

Dleta nima in ne kladiva.

Pa z lipo?

Jarnej je držal besedo in mu je že pred mesecem posekal lipo za zimo in jo razžagal na kose. Žago ima, sekiro ima in oster nož mu je Jarnej tudi že kupil.

Nič ni povedal ne Jarneju ne sestri. Skrivaj je obtesoval lipov panj in ga potem obrezoval in rezal in rezljal in od dne do dne je rastla iz lesa razločnejša oblika ženske postave. Preko lepo oblikovane glave in milih potez v obrazu je prešel k obleki, ki se je opasana v gubah spuščala do tal. Izpod vrhnje obleke so se širile bele roke, kakor bi vabile in klicale vse k sebi. In bele noge so stale na beli skali, iz katere so poganjale rože in lilije.

Ko je končal, je prinesel svoje delo v stan.

»Marija!« je vzkliknila veselo sestra.

»Marija!« je ponovil Jarnej in se ne malo čudil.

»Ali ji je kaj podobna?« je vprašal Janez, ki bi rad napravil Marijo še lepšo, vse lepšo.

»Je, je,« je hitela sestra in Jarnej je tudi pokimal, samo pristavil je, da človeške roke niso zmožne, da bi mogle narediti, kar je nebeško.

»Potem bom pa še poskušal, dokler se mi ne posreči taka Marija, kakor sem jo videl. Molil bom in gotovo mi bo ona sama pomagala! To pa pustimo tukaj, da bo v spomin pri skrili!« se je odločil Janez.

»Ne,« je rekel Jarnej. »Ker ljudje ne marajo začeti zidati cerkve na Prtovču, ji bova midva napravila znamenje in vanj denemo tvojo podobo!«

»Ljudje se bodo norčevali iz nas!« je menil Janez.

»Naj se norčujejo, Marija pa bo le vesela!« ga je potolažil Jarnej.

Na mali Šmaren so bili še vsi trije na Pečani. Vreme je bilo lepo in kmetje so želeli, naj bi še kak teden pasli. Ko je zvonilo v dolini k maši, so Jarnej, Janez in Cilka klečali na skali in molili.

In tedaj se je spet zgodilo.

Sredi med njimi je vstala nebeška Gospa. Žalostna je bila in je žalostno rekla:

»Povejte ljudem, ker me ne marajo na Prtovču, grem tako daleč, da bodo imeli krvave žulje na nogah, ko bodo prihajali k meni!«

Tako je rekla in se vzdignila in šla. In so gledali za njo in so videli, da gre čez gore na koroško stran...

Čez mesec dni je že stalo na Prtovču Marijino znamenje.

Minilo je nekaj let. Pastir Jarnej je imel drugega poganjiča. Janez je živel v svoji kajži in je rezljal svetnike in svetnice, ki so jih pri njem naročali od blizu in daleč.

Cilka je šla v Ljubljano. Služila je pri imenitni gospodi. Nekega dne je prala ob Ljubljani. Pa se je bila preveč nagnila čez ploč nad vodo in spodrsnilo se ji je in je omahnila v deroče valove.

»Marija s Prtovča, pomagaj mi!« je še zaklicala in že so jo zakrili valovi in jo nesli s seboj. Zdaj pa zdaj se je prikazala na površju, krilila z rokami in — Marija ji je pomagala. Tam se je nagibala nad vodo vrba in Cilka se je oprijela veje in se rešila.

Takrat se je zaobljubila, da bo vse, kar zasluži, dala za cerkev na Prtovču. Gospodi, pri kateri je služila, je povedala, kako je videla z bratom in s starim pastirjem na Pečani Marijo in kaj je želela. Tudi je povedala, kaj se je zaobljubila, ko je bila v smrtni nevarnosti in ni več mislila, da bo še ostala pri življenju.

Gospa in gospod sta bila pobožna in Cilki ni bilo treba dolgo čakati, da je izpolnila svojo obljubo.

»Vse življenje boš pri nas služila, nič ti ne bo manjkalo, plačamo pa ti vse že naprej v čast božjo in da bo Marija tudi nam vedno pomagala!« sta ji rekla gospod in gospa in sta ji dala toliko denarja, da je Cilka kar gledala.

»Ta denar bo za cerkev!« je rekel gospod in je poiskal zidarje in jih poslal na Prtovč. In so začeli zidati in so dozidali Mariji cerkev.

Ljudje so se čudili in niso mogli verjeti, da je res, ko je za veliki Šmaren že stala cerkev in je bilo vse pripravljeno in so samo še čakali, da bi prišel župnik in blagoslovil božji hram in maševal.

Stari pastir Jarnej je prišel tedaj s Pečane in s podobarjem Janezom sta šla v Selca k župniku, da bi plačala za prvo mašo v novi cerkvi na Prtovču, ki naj bi jo bral na Marijin praznik v spomin na oni dan, ko se je bila prikazala na planini.

»Sezidali ste cerkev in jo zdaj imate, čeprav je že drugih podružnic dovelj in sem vam svetoval, da bi rajši dali oni denar za farno cerkev in večne maše. Na, pa me niste poslušali! Zdaj naj se človek spet poti nekajkrat na leto gori v vaše strmine!«

Tako je odgovoril župnik pastirju in podobarju in nista vedela, ali bo gospod prišel ali ne, zakaj tudi denarja ni maral. — — — — —

Z nejevoljo je vstal župnik na veliki Šmaren in se odpravil na pot mrmrajoč, kako ga bo strmina zdelala. Komaj je začel iti iz doline navkreber, so mu noge odpovedale. Ni se mogel več ganiti in se ni mogel. Začudeno se je pogledal po nogah in šel z rokami preko njih, a nič ni pomagalo. Ljudje, ki so ga došli, so obstali in so ga spraševali, če mu je slabo.

»Nič mi ni,« je mrmral, »samo naprej ne morem. Noge so mi odpovedale, pa je!«

In so ga hoteli nesti.

Pa se ni dal.

»Kar naprej pojdite, bo že minilo!« jih je gonil in ljudje so ga ubogali, ker so vedeli, da ne trpi ugovarjanja.

Ko je ostal tako sam in se le še ni mogel ganiti, je pomislil, da se je morda pregrešil s svojim mrmranjem. In se je pokesal, da je bil tako malo vnet, ko bi moral goreti za božjo in Marijino čast. In je vzdihnil:

»Marija s Prtovča, pomagaj mi!«

Tako je vzdihnil in že je čutil, kako se mu je začela spet pretakati kri po nogah, in poskusil jih je premakniti in šlo je.

»Hvala ti, Marija s Prtovča!« se je zahvalil in se potem vzpenjal v reber tako lahko kakor še v mlajših letih ne. In je ves svež in nič utrujen prišel na Prtovč, blagoslovil cerkev in pridigal o Mariji tako lepo, da so se ljudje vsi ginjeni jokali in se potem med mašo priporočali Njenemu varstvu, ki jih je z oltarja vabila k sebi z razprostrtimi rokami, kakor jo je bil napravil na Pečani poganjič Janez.

Ko sem šel na Pečani z Volovske ravni na Konjsko ravan, sem prišel po stezi do one skrili, ki je danes še prav taka, kakor je bila pred zdavnimi leti. V njej se še vedno razločno vidita dve stopinji, ki spominjata hribovce na oni dan, ko se je Marija tu prikazala in odšla potem na koroško stran... Na koroško stran, na Svete Višarje je odšla, kakor pravijo, in beseda o krvavih žuljih na nogah se je izpolnila in se še vedno izpolnjuje... Cerkev na Prtovču pa samuje in čaka romarjev, ki jih ni in ni. Eden je bil, ki je hodil leto za letom k Mariji na Prtovč in jo prosil pomoči, ko je mislil in snoval — usodo našega naroda.

Ni še čas, a bo prišel, ko bo ta Eden živel v legendi o romarju, ki mu je Marija s Prtovča pomagala, da je s svojo besedo obudil Slovence v novo življenje.

FRANCE BEVK

UBOGI ZLODEJ

VII

Skozi majhna, zamrežena okna županskega urada, ki je bil nastanjen v kmečki izbi in sosednji kamri, se je razlivalo pomladansko solnce. Svetlo in toplo, kakor da je poletje, se je pretakalo čez kupe spisov in prediralo skozi špranje vrat na temen hodnik. Ozek pramen svetlobe je padal prav pred Pečarja, ki se ni mogel odločiti, da bi potrkal. Bil je tako majhen in plah, da bi se bil še ostrega pogleda prestrašil.

Vstopil je, tedaj ga je pozdravila velika kmečka peč v kotu tako po domače, da so ga hkrati minili tesni občutki in je dvignil glavo. Biló mu je, kakor da je zašel v kmečko hišo. Nehote mu je šinil pogled v kot, iskal je razpelo. Za dolgo, črno mizo je stala sloka plavolasa dekle s pristriženimi lasmi in brskala med spisi. Šele ob pogledu nanjo se je spomnil, da se mora odkriti. Z nasmehom zadrege, ki mu je omilil ostre poteze na obrazu, si je potegnil klobuk z glave in nekaj zamomljal v brado.

Gospodična ga je ošinila s kratkim pogledom in dalje iskala. Pečar je gorel od nestrpnosti, vendar se je premagoval z bolečino in ji pomagal iskati z očmi. Papir je šumel in iskanja ni bilo konca. Lukež se je odhrkal, a se je preplašil lastnega glasu, kakor da stoji v cerkvi in mu je ušla glasna beseda.

»Želite?«

»Po ženo sem prišel,« se je prizibal do mize.

»Kakšno ženo?« je plavolaska stežka zatrla smeh. »Mi ne spravljamo žená.«

Lukežu je na mah izginil nasmeh z obraza, bilo mu je grenko, kakor da se je napil pelina; iz duše mu je predirala nejevolja in mu nalegala v zenice. Najrajši bi bil izpljunil, stežka se je premagal, da se ni iznebil zelo nespodobne besede. Iz previdnosti je požrl grenkobo, ki mu je žgoča silila na jezik.

»Moja žena je Rozalija Plahuta iz Prapretna,« je poudaril hripavo. »Včeraj so mi jo kar na lepem odpeljali. Pravijo, da je nora.«

»Počakajte!«

Pisarka mu je pokazala na klop ob peči. Pobralla je neke papirje in izginila v sosednjo pisarno.

Lukež je sedel k peči, klobuk je položil poleg sebe. Posluhnil je v nerazločne glasove, ki so prihajali iz kamre, v rahlo šumenje papirja in v cvrkutanje stola. Na šipo se je zaletavala pomladanska muha in brenčala.

Preteklo je morda le nekaj minut, a Pečarju se je zdelo strašno dolgo. Kadil bi bil, a si ni upal prižgati pipe. Ves se je sključil, kakor da leze vase in se do vratu potaplja v skrbi. Roke si je bil položil na kolena. Z napetim obrazom je strmel v bruno svetlobe, ki je delilo izbo v dve polovici in trepetalo od srebrnih praškov. Bilo mu je, kakor da od tistega drobnega, skoraj nevidnega treptanja zavisi njegova usoda. Govoril bo z županom. Ustnice so se mu premikale, kakor da že vnaprej pripravljajo besede. Tako in tako, mu poreče. V tistem trenutku je zatrdno verjel v dober konec. V duhu se je gledal, kako hodita z Rozalko domov. Domov, a nato naravnost k Močilarju... Ob tej predstavi, ki je bila od sile živa, se je zasmel tako glasno, da se je prestrašil in dvignil glavo.

Zdelo se mu je, da se je iz glasov, ki so predirali iz sosednje pisarne, jasno izluščilo njegovo ime. To ga je zmedlo. Vera v uspeh mu je kopnela, iz duše mu je vstajal čimdalje hujši dvom, zgrabila ga je tegoba, da ga je pomrazilo po životu. To občutje, ki ga je prešinjalo do mozga, ga je trapilo do bolečine. Iz njega ga je iztrgal šele zvon, ki je vabil k maši. Cerkev je bila tako blizu, da glasovi niso napolnili le izbe, ampak so mu brneli po vsem telesu. Pokrižal se je. Četudi je bil po duši top, je tedaj molil tako vroče, da ni slišal, kdaj se je vrnila gospodična.

»Vstopite!« mu je rekla.

Na pragu pisarne mu je obvisel pogled na kraljevi podobi. Župan je bil sklonjen nad polo papirja, skoraj neviden za spisi, in je pisal. Od cigarete se mu je vil ozek, siv stebriček dima, in se mu nad glavo trgal v kosme. Obraza ni bilo videti, kratki črni lasje so se mu krotovičili od ušesa do ušesa.

Dvignil je glavo tako naglo, kakor bi poblisknilo, nato je zamomljal, ne da bi prenehal s pisanjem:

»Vaše žene ni več tu.«

Pečarju je bilo za trenutek, kakor da se mu je razum ves zavil v črno meglo, vzelo mu je besedo. Kot olesenel je gledal v župana, ki je pisal, pisal, pero mu je drsalo po papirju. Za trenutek se mu je znova pokazal njegov blede obraz, nato šele se je upal spregovoriti.

»Kako, da je ni?« je izjekljal tako težko, kot da mu je nekdo potisnil pest skozi grlo.

»Včeraj so jo odpeljali dalje.«

»Kje pa je?«

Pečar je stopil prav do mize. Kakor da se je nameril skozi steno, nekam v daljavo, tako čudno, odsotno so mu pogledale oči. Zmedeni pogled mu je objel vse hkrati, črne županove kodre, bele stene, solnce tam zunaj, zelena pobočja za trgom, kakor da išče v okolici razlage za tisto, kar je bilo neumljivega njegovi pameti. Zavedel se je, da se je z roko uprl na spise in se je plaho umaknil.

»Kje da je?« je župan odložil pero in se nasmehnil. »V norišnici. V Benetkah.«

Oči so mu obstale na umazani srajci, ki jo je le deloma pokrivala Pečarjeva brada. Mož ga je zrl naravnost v zenice. Razumel ga je in ga ni razumel. Poslednjo resnico, ki je ležala v županovih očeh, je pokrivala težka koprena, nobena luč bi ne mogla predreti do nje. Zamrzil je uradno hladnost, stisnil bi bil pest in udaril po mizi, a ga je poleg ginočega upanja minevala tudi vsa odločnost. Tegoba, ki so mu jo bili prej pregnali zvonovi, mu je zopet legla na dušo. Ni se mu izmaknila le možnost, da dobi nazaj Zalko, tudi zemlja se mu je na mah zdrobila med prsti.

»Pa kako, za hudiča!« je razburjeno zacepetal, se preplašil in znova znižal glas. »Kako bi naredil, da jo dobim nazaj?« je obupno izjecal.

»Tu ni kaj narediti. Ko jo bodo zdravniki spoznali za zdravo, jo bodo sami odpustili.«

»Pa saj ni nora,« je tedaj iz moža nenadoma rasla odločnost in jeza. »Moja žena ni nora. Morda je majheno trapasta, to že, a nora ni,« je zamahnil z rokama. Bil se je tako ves zdramil iz tope mirnosti, da mu je lasten glas tuje zvenel v ušesih. »Lahko mi verjamete, gospod, saj sem vendar živel z njo, saj mi je vendar žena. Ali ne? Če je dobra zame, zakaj bi ne bila dobra tudi za druge?«

Kri mu je zalila lica, da je bil zaripel v obraz. Otrl si je pot s čela.

»Kje pa ste bili prej?« ga je župan meril z mrzlim pogledom. »Ali mar vas ni bilo doma?«

»Bil sem v senožeti,« je rekel Lukež mirneje in se zopet oprl na spise. »Nalašč so tako naredili,« se je znova zmedel in se umaknil od mize. »Močilar se je polakomnil moje zemlje...«

»Zemljo sta le površno obdelovala,« ga je prekinil župan, zmečkal ogorek cigarete in ga vrgel na tla. »Tudi otrok ni imel prave oskrbe,« je stopil do okna in pogledal na trg, ki je ves blestel v solncu. »Sicer pa nimam nič proti temu, če se vrne. Občina ima z njo le stroške. Govorim, kar sem slišal. Ravnal sem se po izpovedbah prič...«

Župan je govoril mirno, njegova prejšnja hladnost je dobila nekaj topline. To je Lukeža pomirilo in ga nekam razorožilo. Omahnil je v sebi, kakor da se vdaja v usodo. Šele poslednje besede so ga znova živo zadele. Nagnil je glavo, kakor da bi prisluškoval nekim daljnim glasovom. Napenjal je možgane, da mu je pokalo v sencih. Le polagoma se je prepričal, da je prav razumel.

»Kdo je pričal?« je vprašal z rahlo senco posmeha. »Morda Močilar?«

»Njegovo pričevanje bi ne zaleгло. Pričali so sosedje.«

Pečar se je zamajal, kakor da ga je nekdo sunil pod kolena.

»Kateri sosedje, ako smem vedeti?«

»Zakaj ne?« si je župan prižigal novo cigareto. »Počakajte!« je namrščil obrvi, kakor da išče v spominu. »Vrhovec in Žerjun.«

Vrhovec in Žerjun? Pečar je na tiho ponovil obe imeni. In nato še enkrat, tiše, skoraj le v mislih. Nenadoma se mu je zdelo, da mu je izginilo vse, zemlja, Zalka, župan, Močilar, ostali sta samo ti dve imeni. Za njimi je stala vsa vas, sto in sto zavidljivih, zahrbtnih pogledov, ki ga prebadajo in pritiskajo ob steno. Še nikoli ni bil tako razburjen in razočaran, a je ostal miren kot človek, ki je preizkusil vse hudo, tudi najhujše, in ga nič več ne more zadeti. A če bi bil tudi vedel, da ga more rešiti ena sama, poslednja beseda, bi je ne bil mogel izreči.

Okrenil se je molče in opotekajoč se odšel.

VIII

Na prelazu stoji znamenje, na katerem je naslikana smrt nesrečnika, ki leti čez skale v prepad. Pečar se je ustavil pred znamenjem in sedel na kamen. Sezul si je čevlje in si jih obesil čez ramo, da bi lažje in hitreje hodil. Bil je ves poten in utrujen, vendar se je naglo dvignil in hodil dalje. Mudilo se mu je domov.

Pot je tekla nizdol, skozi gozd, ki je bil na gosto porasel z mladim drevjem. Prav za prav to ni bila nikaka pot, ampak struga, ki se je ob deževju napolnila z vodo. Tla so bila še v suši zmehčana od podtalnih studencev. Spomladi in v jeseni je bila prava muka hoditi ondod.

SI. 23. KOLOMAN SOKOL, PREDMESTJE

Sl. 26. KAROL ANDREJIČKA, ŽEJA

SL. 23. JAROSLAV JAREŠ, VRT

Sl. 24. JANKO ALEXÝ, VEČER

Lukež je hodil ob strani, se obešal za veje, a mu je noga zdaj pa zdaj spodrsnila na kaki korenini in čofotnila v blato. Zamazan do kolen je pokleknil h kotanjici s čisto vodo in si ugasil žejo. Telo mu je bilo od izčrpanosti ko izmozgano, od jutra ni imel grižljaja v ustih. Ni imel denarja, da bi bil stopil v krčmo. Pa si je želel, da bi se upijanil. Ne samo, da bi se nasrkal poguma, ampak da bi utopil pekoče občutke, ki so mu trapili dušo. Obšla ga je bila misel, da bi se ne vrnil več v Prapretno. Toda bil je ko nebogljjen otrok sredi ceste, ki ne ve drugam kot domov. Sklonil je glavo. Od vsega mu je ostalo le razočaranje in onemogel srd.

Ni čutil več omotice, ki ga je bila obšla pred županom, že se je bil osvestil. Stopil je vase — še nikoli tako — kot v svojo izbo in se je razgledal. Biló mu je, kakor da vidi sedeti na klopeh vso vas, tudi Vrhovca in Žerjuna, ženske in otroke. Na obrazih jim je lahko bral vsako skrito misel in grd namen; gledali so ga brez sramu, z nepritajeno mržnjo v očeh. »Kaj sem vam storil?« jih je vprašal. In so se mu zasmeli. Tedaj pa ni bil nič več tako majhen in plah kot poprej, zrasel je do stropa. »Hinavci!« jim je zakričal. A oni so molčali in stiskali usta; nenadoma so vsi hkrati umaknili glave in sključili ramena. Nazadnje bi mu bilo še do smeha, do tistega smeha, ki izvira iz zaničevanja, če bi mu vse to ne izpodrezavalo korenin življenja... Gledal jih je v duhu, mislil in grebel. Na koncu Vrhovcu ni tako hudo zameril, saj mu je Močilarica hči. Toda Žerjun, občinski mož, ki ga je oblizal s sladkim jezikom, kadar koli ga je srečal: »Kako ti gre, Luka?« In on mu je odgovarjal, tepec, resnobno in po pravici, kakor sosed sosedu. Še na dnine mu je hodil. Zdaj pa ga je strupeno oplazil z istim sladkim jezikom... Fej, zlodej!

Pot se je rešila iz umazane struge na breg. Pečar se je ustavil med drevesi in pogledal skozi veje. Vas je bila skrita za obronkom. Preskočil je hudournik, zavil okoli strme skale in tekel nizdol, ostro kamenje ga je zbadalo v noge. Ni se zmenil za to. Spoteknil se je ob vejo, se ulovil na roke, občepel nekaj časa in brezizrazno strmел predse. Znova se je dvignil, zavil s steze in stopal na celo okoli pobočja. Prekoračil je suho grapo, zadel na novo stezo, ki je vodila v vinkalica po rebri od Vrhovca do Mejača. Skozi debela je bilo kot skozi velikansko mrežo videti Košanov in Mejačev dom. Njegova hiša je bila skrita globoko pod obronkom.

Hodil je počasneje, tiho, z iztegnjenim vratom, skoraj si ni upal dihati. Oči je upiral nizdol, kakor da nečemu sledi in napeto prisluškuje. Vso pot mu je plaval pred očmi bajtar Petriček, ki ga je bil srečal ob studencu zunaj trga; v ušesih so mu pele besede, ki mu jih je govoril: »Zdelo se mi je, da si nosil gnoj na njivo ob hiši, a zdaj sem te našel tu...« Pečarju je bilo v trenutku jasno: Močilar se že lasti njegove zemlje. Izvohal je, da je z doma, tedaj se mu je upal prav pred hišo. Biló mu je jasno, da se ne bo mogel upirati

pisani črki, a vihar v prsih je bil močnejši od razuma. Bolj ko je razmišljal o dogodkih tistih dveh dni, bolj vroče mu je bilo okrog srca in v glavi. Stiskal je pest, kakor da tišči v nji kamen, da ga bo treščil prvemu, ki ga bo srečal, v obraz.

Gozd se je razredčil. Med debli poslednjih dreves je bilo razločno videti pobočja. Pečar je hodil zmeraj bolj prihuljeno; biló je, kakor da se od koraka do koraka pogreza v tla. Počenił je za nizko grmovje ob poslednjih drevesih. Pod njim se je vlekel jezik trate, ki je obrobljala njivo. Za rumenim bukovim listjem, ki ga ni osula zima, je bil skrit pred tujimi pogledi.

Skozi veje, ki jih je razgrnil z roko, se mu je odkril dom na ravnici, sadovnjak in njiva, ki se je vzpenjala od klanca na pobočje, prav do njega... Dà, Močilar je bil navozil gnoja na klanec, Micka ga je z bajtarsko Nežico raznašala v košu na breg; zdaj je popravljaj trhel plot, da bi mu živina ne uhajala v škodo. Lukežu je bilo, kakor da se mu kol, ki ga je sosed zabijal z vso močjo v zemljo, da je odmevalo od bregov, zadira naravnost v srce.

Gledal je, gledal ne samo s telesnimi očmi, ampak z vso notranjostjo. Ni videl le tistega, kar se je godilo pred njim, pogled mu je prediral skozi vse bodoče dni in noči v daljavo svoje usode in v globino človeške grdobije. Oči so ga ščemele, kakor da stoji v dimu, v duši ga je žgalo in peklo ko žerjavica. Ko je samo mislil, da izgubi zemljo, mu ni bilo tako zelo težko. Tedaj pa je stopil naslikani hudič s stene in se mu je režal v obraz. Grenko je pljunil na rumeno listje grma. Zgražanje, ki ga je bilo sprva vsega prevzelo, se je umikalo srdu, ki mu je kipel skozi vse ude.

Sedé za grmom se je naglo obul, da bi trdneje stal no nogah. Nato se je dvignil izza vej ko prikazen. Micka, ki je bila pravkar prinesla koš gnoja, se ga je prestrašila in jeknila. Stopil je naravnost prednjo.

»Bog daj srečo!« je pozdravil zamolklo, ne brez posmeha, in se je odhrkal.

Veke so mu bile tako težke, da je le za trenutek dvignil oči. Ženska mu je nekoliko preplašena odzdravila — ni prezrla grozečega bleska v njegovih zenicah — in se ozrla po možu.

Ta ni opazil Pečarja, čigar senca je padala skoraj do polovice njive, ni slišal njegovega glasu. Vihtel je težek bêt, kol se je po palcu za palcem pomikal v mehka tla. Bil je ves rdeč v obraz, žile na vratu so se mu napenjale ko vrvi. Lukež je stopil naravnost do njega, kakor da ga hoče pogaziti, a se mu je ustavil tik za hrbtom.

Ko je pala njegova senca mimo kola, se je Močilar ozrl. Samo za spoznanje so se mu razširile oči, brazde na licih so se mu poglobile. Ob mrzlem, grozečem Lukeževem pogledu ga je spreletelo od temena do peta. Moža sta se nekaj trenutkov molče gledala iz obraza v obraz.

»Moj plot popravljajš?« je slednjič izdaval Pečar.

»Plot,« je tudi sosedu ostajal glas v grlu. »Če je res tvoj, je drugo vprašanje.«

Lukežu je bilo, kakor da ga je neka tuja, težka roka dvignila v vis in ga izpustila, da je treščil na zemljo.

»Proč!« je iznenada dvignil pest. »Poberi se,« je golčal, »ali boš prekletu izvedel, čigav je plot! Pojdi, dihur! Pojdi!«

Nič več ni vedel, kaj dela ne kaj govori. Neke tajne sile, ki so dotlej spale skrite v njem, so se mu iznenada prebudile in ga nesle kot nosi vihar listje.

Močilar se je zavzel. Lukeža še nikoli ni videl tako srditega.

»Glej ga,« mu je jemalo sapo. »Ali si neumen ali se norčuješ?«

Pečar mu ni odgovoril. Stisnil je obe pesti, jih dvignil in potresel nad glavo. Ta kretnja je bila tako divja in grozeča, da je sosed pobledel.

»Da se me ne dotakneš!« je zavreščal. »Imel boš opraviti s sodnijo. Takoj te naznanim, pri moji duši! Takoj te naznanim...«

Lukežu so pesti znova omahnile ob telesu. Grožnja s sodnijo ga je naredila neodločnega. Kri mu je izginila iz lic, vrnila se mu je zavest. Tedaj se je razlegnil smeh z griča. Nad bregom je med gabri stal Košan in razkoračen, z rokami v žepih opazoval prizor. Smeh je udaril Pečarja v srce, popadel je kol in ga zavihtel nad glavo. Edina beseda, ki jo je hotel zavpiti, se mu je spremenila v nerazločno golčanje.

Močilar je odskočil, kol je treščil ob tla. Nato je za trenutek obstal ko začaran, ni vedel, kaj naj naredi. Zaslišal je ženin krik, Pečar je znova dvigal kol, tedaj ga je obšel smrten strah. Poskočil je čez plot in tekkel po klanecu.

»Ubil me bo!« se mu je divje, hripavo trgalo iz prsi. »Pomagajte! Po orožnike! Ubil me bo!«

Pečar ga ni zasledoval. Oslonil se je na kol, kakor da odpočiva pri delu. Tako se je ves pogreznil v temne občutke, v katerih mu je bilo do joka bridko, da bi sosedu ne bil udaril, četudi bi stal pred njim. Pogled, ki mu je zastrmel nekam v klanec, mu je bil tako zmeden, kakor da ni od tega sveta. Biló mu je, kakor da težko sanja in se ne more zdramiti.

»To se ti bo še prekletu utepalo,« je Močilar razsajal na klanecu. »Po orožnike pojdem. Vsi ste za pričo, da me je hotel ubiti...«

Pečar se ni zmenil za besede. Bile so mu kot oddaljen, nerazločen šum, ki se ne tiče njega. Iz klanca je stopil Mejač in obstal pred njim.

»S tem nič ne dosežeš, Luka,« mu je rekel. »Saj veš, kako je: vržeš kamen, a tebi zopet pade na glavo...«

Lukež se je predramil in se ozrl po sosedu. Le počasi so mu prišle besede v zavest, še počasneje jih je razumel. Da, da. Popuščala ga je razburjenost. Biló mu je, kakor da je letel v prepad, a je nenadoma obvisel na močni veji. Šele tedaj ga je obšla groza. V prsih

mu je vzdihnilo, kakor da se je opotekel pod težkim bremenom. Na mah se je čutil grozno utrujenega. Spustil je kol, da je padel po tleh, se molče okrenil in se odzibal proti hiši.

IX

Noč je pokojno dihala pod zvezdami, pokošena vrnica je dišala, kresnice so se ko modrikaste lučke užigale v temi. Pod oblačnim nebom je bilo vse črno, prav tako klanec ko polje in trata.

Lukež se je vračal z dnine pri Pologarju. Izmučene noge so mu plesale ko pijane; po stvarjenju nekoliko brljav, je zadel zdaj v plot, a drugič v breg. Potna srajca, ki se mu med delom ni utegnila posušiti, se mu je oprijemala života. Napihovala mu jo je sapa, ki je vela od hriba in se izgubljala v grapi, iz katere je šumela voda.

Izmed dreves se je zasvetil dom, tedaj je obstal sredi klanca. Pogledal je čez plot, ki ga je hotel Močilarju vkljub že stokrat razdreti, a se ga nikoli ni doteknil. Sosed je bil že posekal njegovo vrnico in jo je zmašil v kupe. Čez dan se je trapil z delom, ni utegnil misliti na svojo zemljo. Toda vsak večer, ko se je pozno vračal domov, mu je ko ogenj leglo v srce. Kadarkoli je opazil Močilarja, kako hodi okoli njegove hiše, je obrnil obraz proč in izpljunil.

Stojé ob plotu se je spomnil dne, ko je bil dvignil kol nad soseda in se nato zaklenil v hišo. Ležal je na postelji ne da bi kaj užil in pričakoval orožnikov. Pretekla sta dva dneva, orožnikov ni bilo od nikoder, vendar se ni dvignil, odprl vrat in zakuril na ognjišču. Od gladu je bil že tako omamljen, da je bledel v dre-mavici. Prevzemalo ga je táko topo ravnodušje, da mu je bilo malo mar, kaj se z njim zgodi. Kakor da je bil v trenutku, ko je bil kol izgrešil Močilarjevo glavo, ohlapnil ko cunja... Mejačevka je trkala na vrata, ni se ji oglasil. Odprl je šele Košanki, ki ga je videla skozi okno in ni odnehala. Bil je bled ko mrlič, brada mu je bila razmršena, oči so mu zlezle nekam v glavo. Opotekel se je od izčrpanosti in se sesedel na klop. »Jezus, kakšen si?« se je zavzela soseda. Nato je sedla k njemu in mu govorila, govorila. Besede so ji tekale kot na olju. Da je od pomladi do jeseni dovolj dela in kruha, mu je dokazovala, nato bo že Bog pokazal dalje. Poslušal je besede, ki so mu bile sprva le kot nihanje ure, pozneje kot utripi srca. Polagoma so se mu oprijemale duše. Vdal se je. Ko se je hotel dvigniti, se je skoraj zgrudil. »Saj ne morem nikamor,« mu je trpek nasmeh spreletel lica. Ženska se je ozrla po izbi, po veži, po ognjišču, namah je razumela. »Moj Bog, saj si kot otrok, palico zaslužiš,« je vzkliknila. Skuhala mu je kosilo, najedel se je in zamahnil z roko. Ta kretnja je bila kot mejnik med preteklostjo in bodočnostjo.

Živel je, to je bilo vse. In to ga je zadovoljevalo. Vase zaprt in zamišljen je s težkimi nogami hodil po delu. Kdaj pa kdaj se

mu je porodil nasmeh na obrazu, a mu je nenadoma ugasnil. Kadar so omenili Močilarja, se mu je zganilo nekaj prežečega na dnu zenic. Ob takih prilikah je prisluhnil nekaj trenutkov, nato se je nenadoma dvignil in odšel...

Misli so mu kovale... Nogo je bil postavil na hlod, ki je ležal ob klancu, si oprl komolec na koleno in oslonil brado v dlan. Zdramil se je iz trpkih občutkov in si nabasal pipo. Vžigalico je podržal med prsti, kot da jo ponuja Pavlinici: »Ná, upihni!« Vrgel je ogorek na tla in ga pogazil s čevljem. Spekla ga je misel na otroka.

Po onem dogodku ni mogel več stopiti v Močilarjevo hišo. Pavlinico je videl kdaj pa kdaj le od daleč; ko pisana pika se je vlačila po bregu za hišo. Da ji je dobro pri Močilarju, mu je rekla Mejačevka. Saj je ni vpraševal po tem. Morda mu je hotela primiliti Micko, s katero je bila v sorodu. Košanka mu je pela drugače. Da še ni videla tako zanemarjenega otroka, so se ji tresle ustnice. Ne, njena solza ni bila prisiljena, saj je ženska nosila srce na pravem mestu. Moral se je narediti trdega, zatreti vsako besedo, da ni planilo iz njega, kar mu je tlelo pod pepelom. Mejačevki pa ni mogel jasno pogledati v oči.

Okrenil je obraz proti Mejačevi hiši, ki je nizka in mračna čepela pod plotom. Iz veže je padal dolg jezik svetlobe in segal preko trate med drevesa. Na pragu se je prikazala gospodinja in izlila vodo v jarek. Kakor da je zaslutila njegovo bližino, je postala in zastrmela v klanec.

»Ali si ti?« je zategnila. »Daj, stopi k nam! Pismo je prišlo zate. Menda je od Rozalke.«

Čez nekaj trenutkov je v veži stojé mečkal pismo v rokah, kakor da hoče skozi ovitek otipati vsebino. Od žene ni pričakoval pisma, četudi je vedel, da je pisména. Poleg tega je rad in naglo pozabljal stvari, ki so se mu umaknile v daljavo; polagoma se je bil priučil misli, da je Rozalka v resnici znorela. Spomin nanjo je bila že pokrila tenka skorja, njena podoba je bila pobledela... Zdaj, ko je držal njeno pismo v rokah, mu je zopet oživila; spomin nanjo mu je ko drobna melodija zapel v srcu.

»Ali naj ti preberemo?«

Zdramil se je. Zdelo se mu je, da drži v rokah neko skrivnost, ki je samo zanj. Ne. Tega ni rekel, le z glavo je zgenil.

»Bog plačaj!« In je odšel.

Doma je sedé ob brlevki ogledoval pismo. Biló mu je, kakor da je iznenada nekaj usodnega, težkega poseglo v njegovo življenje. Rozalka je rasla iz krivoljastih črk, ki jih ni razumel, in je ko živa stala pred njim. Ni je videl, a se mu je zdelo, da jo čuti, kako sedi na drugem voglu mize in tiho diha. Prejšnje čase si jo je kdaj pozelel v nočeh le telesno, a tedaj ga je po nji zažejala vsa duša.

Vzdihnil je in zataknil pisanje za sveto podobo. Legel je, a ni mogel spati. V temi, v kateri so se medlo svetila le okna, je oživila

neznana vsebina pisma in se grozeča sprehajala po izbi. Polastil se ga je nemir in ga vrgel s postelje.

Zaklenil je hišo, preskočil plot, se splazil skozi Mejačev sadovnjak in padel na kolovoz. Na drevje ob Novinčevi hiši je padala mrežasta svetloba in živó trepetala. Peter še ni bil legel k počitku, sedel je za mizo.

»To bi mi prebral,« je porinil pismo pred začudenega soseda.

Žena mu je pisala v starodavnem slogu. Pozdravljala ga je čez hribe in doline, čez konjske stopinje. Vegaste črke so mu pripovedovale, da se ima dobro in da se je marsičesa naučila. Toda že po prvih mirnih, vsakdanjih besedah se je dvignil iz pisma krik po domu, po zemlji in po otroku. Vpila je kmetica in mati. Ali lahko zmaguje delo? Kdo otroka oblači in mu daje jesti? Ona ni nora, a je same ne puste domov, naj pride ponjo, kakor živega Boga ga prosi, naj pride takoj ponjo... Pozdrave njemu in Pavlinici čez hribe in doline...

Ta klic je segel Lukežu v dušo. V tistem pismu ni bilo nič tujega, nič norega, kot bi bil lahko pričakoval. Besede, ki so gorele od domotožja. Duh po Rozalki, po domači izbi in po ognjišču. Biló mu je čudno, nenavadno, kako more iz tistega počeckanega papirja na mah pogledati vsa preteklost. Tiščal je pismo v rokah, strmел v naslov in se zamislil. Rozalka nič ne ve, kako je s Pavlinico in z zemljo. In sama trdi, da ni nora... Storilo se mu je inako.

»Če bi bila res nora,« je rekel počasi, »bi ne mogla tako pisati.« Samemu sebi ni mogel verjeti.

»Nora?« je Peter zamahnil z roko. »Kaj boš?« ga je meril v oči.

»Kaj bi?« je mož vzdihnil. »Bog pomagaj je, ko sem pa tako zvezan, da se ne morem geniti. Da se ji toži po otroku, pravi?«

»Da. Če hočeš, ti preberem še enkrat.«

Ne, ni bilo treba. Saj je vsrkal vase vso vsebino pisma, do poslednje besede. V srcu mu je drobno pelo, hkrati mu je težko leglo na dušo. Ko je odhajal, se je opotekel pod občutki, kot pod pretežkim bremenom. Stojе na klancu je dvignil pest proti Močilarju.

X

Nekega dne v poletju — bilo je po nevihti s točo — se je Pečar vrnil še pred večerom domov. Pred hišo je našel človeka, ki je sedel na tnali. Bil je mlad, raztrgan berač, širokih ust in še širjega smeha, črnih, živahno mežikajočih oči. Kratka, puhasta brada se mu je ko v polvencu spenjala od ušesa do ušesa in mu obrobļjala bleda lica. Mokra mu je bila obleka, lasje in malha, ujela ga je bila nevihta.

»Kaj pa ti?«

»Na tvoji klopi bi si rad postlal za noč,« mu je berač v smehu pokazal zdrave zobe.

Pečar je bil vse dni tako sam, da se je berača razveselil. Rekel pa ni nobene, odklenil je, stopil v vežo in zakuril na ognjišču. Berač je prišel za njim, sedel v bližino ognja in se oslonil s hrbtom na sajasto steno. Od obleke se mu je kadilo kot iz ogljenice. Z izrazom ugodja, s širokim smehom, ki mu nikoli ni ugasnil, z otroško zvedavostjo je gledal v Lukeža, ki je nasul moke v krop in podtikal veje k loncu.

Medtem, ko se je kuhala večerja, sta spregovorila le dve, tri besede. Lukež je nesel zabeljen močnik na mizo, se ozrl po beraču: »No!« Ta je pobral kovinasto žlico, ki je priletela predenj, nato sta zajemala.

Prikazalo se je dno sklede, tedaj sta oba hkrati položila žlici na mizo in molila. Mrmrajoče, kakor bi se dva trudna človeka pogovarjala v temi. Beračeve oči so nemirno begale po izbi, v katero je nalegal mrak in se gostil v temo.

»Ali bi legla?« je vprašal Pečar, ko sta molče posedela toliko časa, da so se zvezde prikazale na nebu.

»Pa dajva.«

Nista prižgala luči. Berač si je tipaje postlal na klopi, Lukež se je z vzdihom zvrnil na posteljo v kamri. Vrata je pustil odprta. Bilo mu je prijetno, da je lahko slišal nekoga dihati v bližini. Odkar ni bilo Rozalke, je vsako noč sam spal v hiši. Še ura na steni ni tekla, da ga je večkrat prevzemala groza od gluhe tihote.

Vsak večer je naglo zaspal, šele pozno v noč se je prebujal in se mučil v mislih do jutra. Tistega večera mu spanec ni hotel na oči.

Pogledi so mu begali po temnih stenah, po črnem stropu, skozi odprta vrata v izbo. Zunaj se je bila tema razredčila, izza vrha hriba je pogledal krajec lune, da so se medlo zasvetila okna. Bleda koprena je legla tudi na stene. Skozi veje dreves je zdaj pa zdaj sunil veter. Voda, ki je tekla za hišo, je enakomerno šumela.

Lukežu je bilo, kakor da vsega tega ne vidi in ne sliši in so mu otopeli vsi čuti. Trapile so ga misli, ki so vstajale iz predstav preteklosti in tistega dne... Ljudje so bili izvedeli, da mu je pisala Rozalka. Peter je molčal, on pa pisma nikomur ni pokazal, a ga je nosil zmeraj s seboj, da mu je ostalo nazadnje le nekaj papirnatih capic. Njegova vsebina mu vse dni ni dala miru, vendar je ni maral ponavljati, da bi si ne delal bolečin. Ljudje so mu zamerili to skrivnostnost, celo Košan, ki se ni nikoli tako opletal okoli njega kot tistega dne. In nazadnje kar naravnost: »Kaj ti je pisala Rozalka?« Ni znal lagati, povedal je, četudi mu je bilo grenko. »Če ji je dobro, čemu bi jo hodil iskat?« je zategoval Košan. »Poleg tega so Benetke daleč, kje bi dobil denar za pot?« Da, da. Saj na to je že sam mislil, ni si vedel pomagati, vsak načrt je zadel na tisoč zaprek, vsakokrat mu je ostala grenkoba v duši. Zamrmral je nekaj nerazumljivega in molčal, na uho so mu vrele Košanove besede. Bilo je kazno, da je imel sosed govor pripravljen in mu je že dolgo ko svinec ležal na

duši. Da je Košanka očitala Močilarici radi otroka in sta se do grdega sprli. »Otroka je sama kost in koža, prava strahota.« Lukež se je na te besede zgrozil, žolč mu je stopil v grlo, da je divje pogledal in zarentačil. »Kaj ti pomaga hudičevati?« je Košan vrtal vanj. Pečar je bil ko omotičen. Tedaj so mu besede udarjale na uho le kot oddaljeno zvonjenje, zapletal se je v misli... »Ali se je mar Močilar zavezal, da bo delal z otrokom ko pisana mati? Če ga naznaniš, mu vzamejo varuštvo.« Te besede so bile ko pesem za Lukeževo srce. »In zemlja?« mu je ušlo iz misli, ki mu v nočeh nikoli ni umrla. Da, če mu vzamejo otroka, izgubi tudi užitek zemlje. In če on, Lukež, tega ne more ali ne zna narediti, naj pooblasti njega, Košana. Pot na sodišče mu je prav tako dobro znana kot Močilarju. Pečar je bil počasen v mislih, še počasnejši v sklepih. Ustavilo se mu je dihanje, za trenutek mu je utihnila tudi melodija v srcu. Mučil ga je nerazločen občutek nagonske previdnosti. Ljudje nosijo krinke, preveč je bil že varan, da bi jim mogel na slepo zaupati. »Stori, kar se ti zdi,« je rekel sosеду, »saj me tudi prej po tem nihče ni vprašal.« Košanove oči pa še nikoli niso imele takega izraza. »Jaz te vprašujem, da kdaj ne porečeš: delal je za mojim hrbtom. Za Močilarjem imam jaz prvo pravico do varuštva...« No, dà, Bog pomagaj. Pesem v srcu se mu je zopet oglasila, le da je bila bolj plaha kot prej. Mislil je bolj na zemljo kot na otroka. Potem bi morala biti doma tudi Zalka...

Misli so se mu pretrgale. Zdelo se mu je, da je došel do prepada, čez katerega ni brvi. Obrnil se je na postelji in vzdihnil. Vzdih je prišel tudi iz izbe. Posluhnil je v beračevo sapo, ki je skoraj ni bilo slišati.

»Ali ne spiš?«

»Ne,« je odgovoril s klopi. »Noge me bolijo, noge.«

»Pa hodiš daleč po svetu?« je Lukež navezal vprašanje na poslednjo misel, ki se mu je bila pretrgala.

»O, daleč,« se je berač obrnil na trdem ležišču. »Bil sem prav do Rima.«

Pečar je od začudenja odprl usta in dvignil glavo. Zdelo se mu je, da ni prav slišal. Ko so se mu besede trikrat obrnile v zavesti in so bile vedno iste, je znova položil glavo na blazino.

»Pa nisi hodil peš?«

»Peš. Dvajset dni.«

Nekaj časa je bilo vse tiho, še sape ni bilo slišati. Pečar je mozgal besede, gledal v temni strop, obračal oči v siva okna.

»Kako si živel med potjo?«

»He! Kamor sem prišel, tam sem zajel. Nato me je zgrabila policija in me prignala domov.«

»Pa si se znal pomeniti?«

Berač se je znova kratko zasmel.

»He! Glad zna vse jezike, strgane hlače so zgovornejše kot vsi dohtarji. Da se človek zahvali, zadostuje ena sama beseda.«

Pečarju je bilo, kakor da vprašuje temo in mu tema odgovarja. Saj tisto nenadno, žarko razsvetljenje, ki ga je bilo obšlo in ga navdalo s pogumom, ni moglo izvirati iz človeške besede.

»Ali še pojdeš tako daleč?«

»Še. V Genovo.«

»Kje pa je to?«

»Nekje ob drugem morju. Sam ne vem dobro, kje. Bom že našel tja. Dokler so na svetu cesté in ob cestah hiše, me nič ne skrbi.«

Pečarja je čudno spreletelo. Strmel je v medle obrise na lesenem stropu. Zdelo se mu je, da gleda čarovnijo, ki bi ga bila drugače pretresla do mozga, a se mu je v tistem trenutku zdela čisto naravna. Pred očmi so se mu skrčile vse daljave sveta, vsa zemlja se mu je nenadoma zazdela tako ozka, kolikor je od kamrinih vrat do oken.

Spomnil se je na Košanko. Bila je ujela del razgovora z njenim možem in mu je rekla: »Pojdi po Rozalko!« Pogledal jo je ko čudo. Ali se ženski blede ali se norčuje iz njega? Morda so ji besede ponevedoma prišle iz ust. Ne bi jim vedel dostaviti niti diha. Toda njene oči so ga merile ostro, niso ga izpustile. »Če bi bil moj mož tako daleč, še stokrat dalje, bi romala po golih kolenih, da bi ga našla.« V njenem pritišanem, strastnem glasu, v njenem pogledu je bilo nekaj, česar ni mogel doumeti. Tega tudi zdaj ni mogel razumeti, vendar se mu besede niso zdele več tako blazne. Misel, ki ga je mučila vse dni in se mu zmeraj izmikala, mu je bila tako blizu, da se mu je — tako se mu je zdelo — rahlo doteknila lica.

»Pa v Benetkah si že bil?« je vprašal v temo.

Tedaj mu tema ni več odgovorila. Berač se ni več premetaval na klopi, ni vzdihal. Iz izbe je prihajalo zateglo, enakomerno dihanje. Lukežu je bilo, kakor da sliši Rozalkino sapo. Položil je roko do roba postelje, kakor bi jo hotel objeti, in obrnil obraz v blazino.

XI

Bilo je dva tedna pozneje. Nekega jutra so Pečarja prebudili kosci, ki so šli mimo hiše. Predramljen je planil pokonci in pomežiknil v zarjo, ki se je razlivala preko pobočij. Umil se je in si počesal brado in lase, ki si jih je bil prejšnjega dne dal pristriči. Vse drobno razburjenje zaradi bodočih dni, ki je počivalo med kratkim spanjem, mu je znova stopalo v ude. Iz preprostega srca in iz omejene pameti si je zidal nekake gradove v oblake. Hkrati je bil poln bridkosti in tesnobe.

Namenil se je bil po Rozalko. Bila je dolga, predolga pot od ženinega pisma in Košankinih besed do končnega sklepa. Od jutra, ko je bil raztrgani berač s širokim smehom v licih izginil na klancu,

ni nehal misliti na Benetke. Prirojena plahost mu je ginila v hrepenenju po ženi in po zemlji. Ni mu bilo znano, da je Košan pogosto hodil v trg in da se je vračal s trdim korakom, zamišljenim pogledom in s skrivnostnim nasmehom na obrazu. Ne, saj ni drzno upal, vendarle mu je bilo v srcu nenadoma tako svečano, kot v cerkvi o polnočnici. Poslednje noči je bil ko pijan od vonja zemlje, ki mu je plal skozi okna. V mislih se je gledal, kako se vrača z Rozalko skozi gmajno. Za roke se držita, a ona se zadovoljno smehlja. Ležé v postelji se razgovarjata in ne zaspita do dne. Že v samih mislih mu je bilo to tako čudno in tuje, vendar lepo in omamno kot človeku, ki mu v poznih letih še enkrat dahne mladost v ude.

Da, da... Obul si je nove čevlje, ki mu jih je bil Novinec naredil na upanje. V usnjenem mošnjičku je imel zadržanega nekaj denarja, v žepu mu je šumelo župnikovo priporočilno pismo... Z dolgim pogledom se je ozrl še enkrat po stenah in zaklenil vrata. Ključ je podržal v rokah, kakor da mu je odveč in ne ve, kam bi ga del.

Tedaj se je prikazal izza vogla Močilar; bil je izsušenega obraza in čemerne, zléga pogleda. Ko je zagledal Lukeža, mu je zastal korak, a se je naglo zbral.

»Kar je mojega, odnesem,« je pokazal na sapon, ki ga je nosil čez ramo. »Pa delo mi bo plačal Košan.«

Pečar se je odhrkal. No, dà, je že vse razumel, razen tistega o Košanu. Čemu bi mu oni plačeval? Da je Močilar huje potlačen kot je pričakoval, ga je le vzradostilo in ga opogumilo.

»Če si podelal, saj si tudi pograbil, kar se je dalo doseči.«

Močilar je izpljunil in odšel po klanecu.

Lukež si je vtaknil ključ v žep in gledal za njim. Dobro je vedel, kaj ga pekli. Prejšnjega dne sta bila prišla orožnika in dala odvesti Pavlinco h Košanu. Na večer, ko se je Pečar vrnil z dela, sta si Močilar in žena pred vso vasjo dajala priimke, drug na drugega valila krivdo. Ta svaja je bila za Lukeža kot svatovska pesem. Ko je odhajal domov, ni več stiskal pesti proti sosеду. Pogled mu je splezal po pobočju do Košana; v hiši je še vedno gorela luč. Imelo ga je, da bi bil stopil tja gori. Pa ni maral, da bi ostalo očito, kaj namerava. In vendar skoraj vso noč ni mogel zaspiti, tako polno mu je bilo srce.

»Ali imaš kosce?« mu je Močilar še enkrat zaklical s klanca.

Lukež se je zdramil iz misli. Sosea ni razumel. Kakšne kosce? Kaj mu hoče? Le za trenutek mu je vstalo nekaj grenkega iz spodnje zavesti, a je vse skupaj zopet potlačil vase. Ozrl se je po solncu, ki je zlatilo Peči, nato je krenil na klanec, ki je vodil čez gmajno v dolino.

Srečanje z Močilarjem mu je bilo ko grenka kaplja, a se mu je v mislih topilo ko rosa v solncu, ki je počasi vstajalo izza hriba. Biló mu je prava radost potapljati se v misli in občutke, ki so ga navdajali tiste dni. Pobočje je bilo še v senci, toda Lukežev obraz se je cedil od nasmeha, kakor da je obsijan od neke notranje luči. Od potoka je vel hlad, ki se je zmeraj bolj umikal vročini dneva. Na brinju se

je v rosi svetila razpeta pajčevina. Preko obronkov je ležal dih izhlapevajoče vlage ko rahla meglica.

Stopal je previdno. Zdaj je gledal v nove čevlje, a zdaj se je oziral, kakor da se krade med zidovi iz vasi. Ko je došel v oni del gmajne, kjer pot teče najbližje potoku in ni bilo več videti vasi, je zaslišal glas kose. Nekdo jo je brusil tako glasno, da je zvenčala in odmevala od bregov.

Zdramil se je iz misli, se ustavil in se ozrl. Zvenenje kose je prihajalo z druge strani potoka, kjer so visele v bregu tri senožeti. Zasenčil si je brljave oči in upiral pogled v nasprotno pobrežje. Vrhovec in Klančar sta bila že posekala in pograbila, le v njegovem je še stala trava. Solnce se je bilo razlilo preko pobočja in ga zavilo v meglen mrč. Iz njega se je zdaj pa zdaj poblisknila kosa.

Pečarju so iznenada ugasnile prejšnje misli in občutki. Spomnil se je, da so ga zbudili kosci iz spanja. Pred njim je stal Močilar z zlobnim smehom na temnem licu. Zdajci je razumel njegove besede. Tisto grenko, ki se mu je bilo za trenutek prikazalo iz spodnje zavesti, je dobivalo obraz.

Toda še zmeraj ni mogel verjeti. Zdelo se mu je, da ga varajo čuti. Stopil je na visoko skalo, da mu ni bilo na poti grmovje; pomel si je oči, da bi bolje videl. Mrč, ki je prej ležal preko brega, se je raztopil v žarko svetlobo. Zagledal je kosce, ki so se pomikali med redkimi drevesi, pod njimi se je srebrno svetila pokošena trava.

Sedel je na skalo in si položil roke čez kolena. Biló mu je, kakor da je padel z neba ali da sanja. Kdo? Saj mu ni bilo do tega — kdo. Kdorkoli. Vsega je prevzemal le bridek občutek, da je bil zopet varan. Predstava, kako bo kosil rep za repom in mu bo Rozalka prinašala kosilo, se mu je zrušila ko stara hiša. In kakor da mu je še samo do tega, da je bil osleparjen za to idilo, ga je tedaj bridko zgrabilo za srce. Hkrati ga je navdalo s podmolklim srdom in živo odločnostjo.

Nič več ni mislil na pot ne na Rozalko. Planil je na noge, se spustil med brinjem in med skalami do potoka. Na drugi strani se je zgrabil za korenine in se potegnil na breg. Pot med debli, med grmovjem, srobotom in robido je bila mučna, a je plezal naglo ko mačka. Ni mu bilo mar, če si raztrga obleko, se opraska po rokah in po obrazu. Upehan, zaripel v obraz, poten, tresoč se po vsem telesu je prišel do senožeti.

Kosci so bili že visoko nad stezo. Košan je klepal koso. Ko je zagledal iznad naočnikov strmečega Pečarja, mu je zastalo kladvece v rokah. Ozrl se je po delavcih, nato se je dvignil in stopal do sosedu, ki se ni premaknil, kakor da je prirasel k zemlji.

Moža sta se gledala nekaj trenutkov. Košan se je spomnil prizora, kako je bil Lukež dvignil kol nad Močilarjem. Gledal je v sosedove oči, ni mogel zatajiti nemira in strahu. Ne, Lukeževe oči

niso izražale zgolj začudenja. Težko bi bilo uganiti, kaj se mu godi v prsih. Dolgo nista dobila besede.

»Ti kosiš?« se je slednjič z muko izvilo Pečarju iz grla.

»Kakor vidiš.«

»Pa ka-ko?«

»Tako. Ali mar nisem zdaj jaz varuh?«

Pečar si je hotel obrisati pot s čela, a mu je roka zopet omahnila ob telesu.

»Varuh žee,« je nenaravno zategnil, da bi ne jecljal. »Pa ne za zemljo. Zemlja ne potrebuje varuha. Zemlja je moja.«

Nič srditosti — se je zdelo — ni bilo v njegovem glasu. Vsaj ne tistega slepega srda, ki ga je bil nekoč zapeljal, da je bil dvignil kol. Besede je bil izrekel celo nekam milobno kot otrok, ki mu je do joka. Košan tega ni prezrl, oddehnil se je od strahu in dvignil ramena.

»Ali ti bom mar zastonj redil otroka, ha!« se je prisiljeno zasmel. »Kdor dobi otroka, dobi tudi zemljo. To je vendar jasno kot le kaj.«

»Jasno kot le kaj,« je Pečar ponovil v mislih. Saj to bi bil lahko uganil. Zganil se je, kakor da hoče nekaj storiti, a noge so mu bile še vedno ko prikovane na stezo. In kaj naj bi bil tudi storil? V najvažnejših trenutkih ga je vselej zapuščal razum. Za trenutek se je ozrl na vas v nasprotnem hribu, ki jo je bilo že obsijalo solnce, kakor da tam išče pomoči. In zdelo se mu je, da mu iz zverženih oblik pobočij, iz svetlobe in iz senc rase neko spoznanje, mu prešinja srce in mu zori v duši. Počasi so se mu porajale misli, počasi občutki, a tedaj mu je iz začudenja naglo in z bolečino zraslo razočaranje. Tudi Košan se ni poganjal zanj ne za otroka, šlo mu je za zemljo. Ni našel besed. In vendar mu še nikoli ni šel pogled tako globoko v tujega človeka kot tistikrat. Oslonil se je na drevo. To je bilo vse, kar je mogel takrat storiti.

Košana je molk težil. Venomer je stregel Lukežu v oči, še mu ni zaupal.

»Ne misli, da mi je toliko do tega,« je zamencal. »Pojdi na sodnijo in sam urédi! Naj ti vrnejo otroka in zemljo. Pa kako, rad bi vedel, boš sam brez žene?«

»Saj grem ponjo,« je vrgel Pečar; glas mu je bil trd in zamolkel.

»Ponjo?« je Košanu planila rdečica v obraz. »Ali si znorel tudi ti?« je izgubljal razsodnost, kakor da se z vso strastjo oklepa nečesa, kar je težka pridobil in se mu zdaj trga iz rok. »Kaj boš z njo, če ti jo tudi dajo? Nora ni, to je res, a da ni pri čisti pameti, sam lahko uvidiš...«

In še in še. Besede so padale druga za drugo. Zdaj trde, kakor udarci, drugič mehke, prepričevalne... Da onadva nista za to, je rekel, da bi vzgajala otroka in obdelovala svet. Če se Rozalka vrne, bodo nastali le novi otroci in nove nesreče. Oni, Košanovi, bodo izredili Pavlinco, svetá pa ne bodo požrli, njen bo, kadar zrasede...

Besede so padale na Pečarja ko listje v jesenskem vetru, niso ga globoko dojmile. Košan je govoril zase, kakor je delal zase. Glas se mu je dotikal le ušes, a mu ni predril do srca. Šele, ko je slišal, da tudi on nima zdrave razsodnosti, se je stresnil, kakor da ga je udaril z bičem. Pogledal ga je s takim pogledom, da je oni plaho umolknil in se ozrl po senožeti. Ni mu odgovarjal, ne bi mu znal odgovoriti. Žalitev je zaklenil vase, misli in občutki so mu bili drugje.

Zdelo se mu je, da soseda ne gleda več s telesnimi očmi, ampak z bolečino svoje notranjosti. Najrajši bi ga pobil ko lisico. Dà, če bi bil to Močilar, Vrhovec ali kdorkoli, ki jih je imel za podle, bi ga bil udaril, se mu zagrizel v vrat. Da je bil prav Košan, mu je vzelo vsako odločnost in moč. Ni mislil več ne na Rozalko ne na zemljo. Vse je bilo nič v primeri z občutkom, ki mu je polnil dušo. Izguba vere v poslednjega človeka, ki ga je imel za poštenega — takrat ni mislil na druge — ga je tako prizadela, da je bil ko pijan. Srd se je umaknil bridkosti. Če bi bil hotel pokazati tisto, kar je takrat čutil, bi bil moral zajokati ko dete.

Okrenil se je in omahovaje izginil na stezi med grmovjem.

XII

Tistega dne in še naslednji dan Pečarja ni bilo na spregled, Košan je šel mimo zaklenjene hiše in se plaho ozrl v okna, a ni uzrl širokega, poraslega obraza na šipah, ni slišal kletvine za seboj. Šele naslednjega dne proti večeru se je vrnil Lukež pijan iz trga in legel. V prvem razburjenju je hotel po pravico na županstvo in na sodnijo, a mu je pred vrati upadel pogum. Stopil je v krčmo, da bi utopil zmedo občutkov, ki ga je trapila, našel v vinu kako pametno misel. Zabil je ves denar, toda temni občutki so ga zasipali še huje, v pijanosti mu je ugasnila poslednja iskra zdrave razsodnosti. Zdaj pa zdaj je odprl usta in se grozeče zarežal predse.

Bilo je že jutro, solnce se je že prelivalo čez vsa pobočja, ko se je prebudil z bolečino v glavi. Telo mu ni bilo več pijano, le za čelom mu je še zmerom tičala omotica. Namere, da pojde po Rozalko, ni bil opustil, toda potisnil jo je bil v ozadje, preraslo jo je nekaj drugega ko robida grmovje. Ni utegnil pomisliti, da bi se z Rozalkino vrnitvijo samo po sebi razrešilo vprašanje zemlje. Bil je ko ujet v kletko svojega tesnega razuma, ob katero se mu je obupno zaletavala misel. Ni znal računati za bodočnost, z vso dušo se je obesil le na trenutek, ki mu je kot udarec sekire pal na pleča. Domislic, ki so se mu vrtoglavo porajale, se je oprijemal ko utopljenec bilke.

Pod oknom so šli Košanovi grabljivci in grabljivke; dekleta so se smejala kot bi žuborela voda. Seno je bilo že skoraj suho; obrnili ga bodo do vrha, malce poležali in ga nato pograbili v kope. Lukež bi bil najrajši planil k oknu, ga odprl, zakričal nanje in jih nagnal

s kamenjem. Toda sedel je na klop k peči in se potuhnil, da ga niso mogli videti, četudi so se nekateri ozirali v okna.

Pol ure pozneje je stopil iz hiše. Ni krenil na klanec, ki je vodil čez gmajno, pomuznil se je mimo njive, padel na stezo, ki se je vila preko gozdnatega pobočja. Bil je tako shujšan in spremenjen v obraz, da bi samega sebe ne bil spoznal. Še nikoli mu niso tako vročično gorele oči. Ni hodil naglo, a je stopal srdito, venomer ga je odnašalo pod pot. Besede, ki jih je govoril v mislih in jih pribijal s palico ob tla, so mu polglasne prihajale čez ustnice.

Da je nor tudi on, mu je rekel Košan. To mu je ležalo v srcu ko strup in ga bolelo ko prisad. Take žalitve ni mogel prespati v eni noči, ne je zadušiti v pijanosti. Ob vinu je besede premozgal, jih sto-krat obrnil, jih napihnil v pošasti, da se je glasno grozil nad njimi. Vse ostale občutke je spodil iz sebe ko pse iz izbe, ostala sta mu le užaljenost in srd. Spomnil se je marsičesa, razumel marsikaj, kar je prej neopaženo šlo mimo njega. Ali mu niso fantje prve čase prepevali sramotilk pod oknom? Koliko je bilo besed in namigavanj, ki so pri delu objestno letele nanj! Prekleta! Čutil je, kakor da so mu tedaj vse žalitve hkrati zgrmele na pleča, mu legle v žolč in kri. Če bi se bila v tistem trenutku na mah izpolnila vsaka njegova želja, bi bile stale vse hiše ob klancih v ognju.

Dosegel je breg, odkoder se mu je izpod redkih smrek nudil pogled na senožet. Solnce je bilo že posušilo roso, raztopilo meglice, ki so prej ležale preko obronka. Košanovi delavci so obračali seno, ki je bilo za njimi ko rahlo vzvalovano morje. Lukežu se je v grozečem režanju spačil obraz.

Sedel je na skalo in položil palico poleg sebe. Sklonil je glavo in se zamislil. Zdramilo ga je pripekajoče solnce, ki je stalo že dokaj visoko na jasnem nebu. Natlačil si je pipo in si jo je prižgal. Vžigalico je vrgel v suho travo in v vresje pod nogami. Plamenček ni ugasnil, oprijel se je bilk in se razplodil v ogenjček. Pečar ga je pohodil z nagonsko kretnjo in ga udušil. Iz odpora do vsega, ki ga je čutil in ki ga je delal trdega, se mu je ob pogledu na ostanek požganih bilk in sivega pepela rodila misel, ki se mu je zarezala globoko v čelo.

Dvignil se je in se ozrl po pobočju. Reber, na kateri je stal, je segala na eni strani do Košanovega hleva, a na drugi do Vrhovčevega sadovnjaka, pod katerim so visele svisli za seno in steljo. Pred leti so bili tam posekali les, zdaj so rasle med kamenjem do tal kosmate smrečice s suhimi vejami. Med njimi se je raztezala gošča leske in robide, črnega trna in šipka. Zelena trava, ki je nihče ni kosil, je vsako leto znova preraščala suhe, rjave metenice prejšnjega leta. Ponekod je bil Košan iztrebil grmovje, ki je suho ležalo v grmadah. Ni jih zažgal, ker se je bal za smreke; čakal je, da na mestu strohné in segnijejo.

Zamaknjen v neko misel, napol kakor v sanjah je Lukež stopal do ene izmed grmad. Počlenil je in vtaknil vžigalico v dračje. Zagorelo

je s svetlim plamenom, zaprasketalo in zasviščalo, vročina mu je buhnila v obraz. Odskočil je in za trenutek s strahom in grozo gledal na svoje delo. Plameni so tako naglo, tako divje šinili kvišku, da bi jih ne bilo več mogoče pogasiti. Obšla ga je taka groza, tak podmolkel strah, da se je naglo okrenil in tekel nizdol. Podvizal se je mimo hiše, preskočil potok in dosegel stezo, ki se je vlekla skozi goščavo. Bal se je na klanec, da ga kdo ne sreča. Niže v grapi bo znova prekoračil vodo in se rešil na gmajno.

Med drevjem in grmovjem, ki je bočilo nad njim svoje veje, se je čutil pomirjenega. Biló mu je, kakor da mu je neka teža pala raz dušo, ga osvobodila omotice, ki jo je prej čutil v glavi. Rozalka, ki jo je bil v mislih potisnil v ozadje, mu je zopet stopila pred oči. Zdelo se mu je, da je od predvčerajšnjega jutra preteklo le nekaj minut, da je bilo vse skupaj le kratka medigra, po kateri zopet nadaljuje svojo pot.

Stopal je naglo, kakor da se mu zelo mudi, ni se upal ozreti v drugi breg. Zaslišal je krik ljudi, tedaj je nenadoma postal in se ozrl. Iz hoste na pobočju so se dvigali plameni in se v sapi, ki je pihala v hrib, z naglico širili navzgor. Po več tednih suše je ogenj divje preskakoval od grmade do grmade, od grma do grma. Trava na jasah je bila ko jezero plamenčkov in dima. Zdelo se je, da gori še zemlja in skale. Zdaj pa zdaj je ogenj dosegel kako smrečico. Plameni so se igraje ko otroci obesili na spodnje, suhe veje, poskakovali više in više, dokler ni vse drevo prasketaje zagorelo ko plamenica.

Ta prizor je Pečarja tako prevzel, da so mu bile noge ko olesenele. Telo se mu je treslo, krčevito je stiskal palico v rokah. Pogled na goreče smrečice ga je tako globoko dojmil, da mu je za trenutek ugasnila žeja po maščevanju, občutek užaljenosti in jeze. Njegova duša je bila na poseben, nežen način zvezana z gozdom. V njem je bil kot ogljar preživel najlepše ure svojega življenja. Pogosto se je spominjal onih noči, ki jih je prebil sedé ob ognju in do ranega jutra poslušal glasove, ki so mu v presledkih ali pretrgano, kakor je pihal veter, prihajali izmed drevja. Šli so mu do srca. Zdaj jih je primerjal radostni pesmi, ki je nikoli ni poznal, zdaj žalostni tožbi. Večkrat, ko je bil čisto sam sredi prirode, ga ni bilo strah, saj so mu bila drevesa ko živa bitja. Nekoč — sredi suhega poletja — jim je grozil požar, a je zastavil svoje življenje, da jih je rešil. Bil je ves ožgan po rokah in po obrazu, a mu je bilo čudno sladko pri srcu, da ni čutil bolečin... Tedaj so ga tisti daljni spomini objeli s tako močjo, da se je čutil pomlajenega, plamenečega v živi strasti.

Za trenutek je pozabil na Rozalko, na nevarnost, na vse. Že je bil usločil telo, da bi stekel proti domu, vzel rovnico in sekiro ter hitel gasiti, ko je znova odrevenel. Pozornost mu je od ognja ušla na ljudi, ki so tekli s polja, iz hiš, cepetali na klancih, se glasno, z grozo izklicevali iz rebri v reber. Zdaj ni bil sam samcat sredi

prirode. Ogenj se je širil proti Vrhovčevim svislim, proti Košanovemu hlevu — ali ni bilo prav tako? V obnovljenem srdu se mu je zlobno spačil obraz. Hkrati ga je objel smrten strah. Ali ne kričijo ljudje nanj, samo nanj, ali ne tečejo z rovniciami in sekirami proti njemu, da ga ujamejo in pobijejo na tla? Za trenutek sta mu zastala sapa in kri, že se je okrenil in stekel po stezi.

Tekel je brezumno, ne da bi vedel, kam beži. Veje so ga teple po obrazu in po očeh ter ga slepile, noga se mu je spotikala ob kamenju in ob koreninah. Dalje, dalje, četudi na konec sveta! Hropel je, pot mu je v curkih lil po životu, žila mu je razbijala v sencih. Ko je došel do razpotja, ni videl steze, ki je vodila k potoku, tekel je proti svoji senožeti. Težki čevlji so mu topotali in odmevali od drevja, od skal in od bregov.

Ni opazil, da se je odmev podvojil. Šele, ko je zagledal človeka, ki je s sekiro v roki, zasopel in zaripel v obraz kot on, pritekel do njega, se je nenadoma ustavil, kakor da se je do kolen pogreznil v peščena tla.

Bil je Košan.

Ko je bil iz senožeti zagledal ogenj, ki se je dvigal v dolgih, žarečih jezikih, mu je bila pomrznila vsa kri po životu. Že se je z grozo zavedel, da je v nevarnosti njegov hlev, če ne tudi hiša. »Za menoj!« je zaklical delavcem, popadel sekiro in planil na stezo. Kljub strahu in stiski mu je neprestano, ob vsakem koraku, vstajal Pečar pred očmi.

In zdaj je stal pred njim. Lukežev zmedeni beg, njegove oči, ki niso znale ne mogle lagati, vsemu je potrjevalo slutnjo. Strašno se mu je dvignilo iz srca, kri mu je zalila obraz, da so mu bila lica ko ožgana.

»To si mi ti naredil, hudič!« je zakričal in zavihtel sekiro.

Pečar je bil zaradi nenadnega srečanja sprva ko okamenel. Ko je opazil mržnjo in srd v Košanih očeh in dvignjeno sekiro, ga je smrten strah na mah odtrgal od tal, iz grla se mu je izvil zamolkel krik groze, hotel se je rešiti pod stezo, v gozd.

Sosed je zalučal za njim sekiro, ki je zadela v drevo, ji usekal znamenje, se odbila in brné priletela v Pečarjevo čelo. Izpod las se mu je pocedil curek krvi in se mu zlil čez oko. Zakrilil je z rokama, kakor da hoče poleteti v višavo, a je padel na obraz v srobot in listje.

Ko se je čez nekaj časa prebudil iz omedlevice, je bil zvezan s trto na rokah in nogah. Desnega očesa ni mogel odpreti, bilo je vse zalito s sesirjeno krvjo. Levo oko je z začudenjem uprl v dekle in mladega fanta, ki sta ga stražila. Počasi, po kapljah, se je spomnil vsega in znova zamižal, kakor da ne more gledati ljudi ne dreves ne modrega neba, ki je sijalo skozi veje.

(Konec prvega dela)

ADAM MICKIEWICZ

GOSPOD TADEJ

Odlomki iz I. speva epa »Pan Tadeusz«

Za stoletnico poslovenil Tine Debeljak

Mickiewiczjev epos »Pan Tadeusz« spada med največje svetovne umetnine, v tisto vrsto kot Homerjeva Iliada ali — manjša — Goethejeva »Hermann und Dorothea«, katerima se lahko primerja po klasični preprostosti in čisti pripovedovalni nazornosti, kakor je sicer drugi svetovni epi ne izkazujejo v taki meri. Mickiewicz je napisal ep po svojem begu iz domovine v emigraciji v Parizu pomladi l. 1834, kjer je istega leta tudi izšel v knjigi. Letos praznujemo torej stoletnico tega najboljšega slovanskega epa. Na Poljskem je letošnje leto poteklo v znamenju te umetnine, ki je tvorila tudi središče zanimanja na vseslovanskem kongresu filologov. Slavisti vse Evrope so se poklonili geniju, ki je rodil to edinstveno »staropoljsko plemiško povest« in še v zadnjem hipu za večno zajel tisto podobo sveta, ki je tedaj tonila.

O Litva, domovina, ti si kakor zdravje!
Koliko si vredna, tisti le spoznal je,
ki te je kdaj izgubil. Zdaj v vsej veličini
zrem te in slavim, mroč za teboj v tujini

Devica sveta, ti obramba Čenstohóve,
Ti v Vilnu Ostrih vrat sijaj; Ti, ki zidove
ohranjaš novgorodske, v njih ljud pobožno vdani,
glej: kot vrnila čudežno v mladosti rani
si zdravje mi — (ko z okna pal sem in že mrl,
me mati Tebi izroči in — glej! — odprl
tako sem mrtve véke — in v cerkev Tvojo sveto
sem šel Boga zahvalit za življenje oteto) —
tako nas čudežno povrni očetnjavi!

Sedaj pa koprnečo dušo mi prestavi
na te porasle griče, na lôke te zelene,
široko nad blestečim Njemnom položene,
na polja slikovita, z žitom prepleténa,
s pšenico pozlačena, z ržjo posrebrena,
kjer jantarna zlatica, ajda kot sneg bela,
kjer detelja v dekliški je rdečici sela,

kjer se pletó — kot trak zelen — mejé drevesne
in v njih zatišju mirno ždijo hruške resne.

Sred takih polj ob bistrem potočiču,
na nizkem holmcu v brezovem gozdiču
je stal d v o r plemiški, podzidan zdoli —
podzidek belil se je daleč naokoli
še bolj zbog temnih senc topólov, teh stražarjev,
branečih dvor pred silnostjo viharjev.
Mična družinska hiša ni bilà velika,
tembolj pa žitnica in poleg dva senika,
zdaj — ker v skednjè ni šlo več — polna žita:
dokaz, da zemlja tu je plodovita.
Dokaz so še kopice vzdolž in všir pobočij
kot zvezde posejane; dokaz plugi, orjoči
na gosto zgodnje brazde preko njiv mogočnih,
pripadajočih k dvoru, čnomastnih, sočnih,
skrbnò obdelanih prav kakor vrtne grêde:
vse kaže, da obilje v hiši in pa red je.
Široko odprta vrata pričajo pač dosti,
da dom je gostoljuben — vse potne vabi v gôsti.

Ta hip v kočiji se dvovprežni na dvorišče
pripelje m l a d g o s p o d , zavozí pred stopnišče,
stopí z voza na hôdnik; konji, ostali sami,
pasó pred vrati se in kopljejo z nogámi.
V dvoru prazno vse je: vrata so s hodníka
zapahnjena z železom, ki ga klin pretika.
Príšlec ni šel klicat hlapcev po pristavi,
razdrè zapahe v dom, želján da ga pozdravi.
Že davno ni bil tu: odkar se bil podal je
v mesto daljno v šole, ki jih zdaj končal je.
Vstopi in željnó zidove staroslavne
sočutno ogledava kot poznance davne:
prav iste so preproge, iste še tapete,
s katerimi se je igral še kakor dete;
samo vse manjše, manj lepé se zdaj mu zdijo.
Celò po zidih iste slike še visijo:
tu v surki krákovski K o ś c i u s z k o , ki mogočno,

gledajoč v nebo, drži meč oberočno,
 slavnostno prisegajoč v vznožju oltarjev,
 da z mečem tem bo rešil Poljsko treh cesarjev,
 če ne — naj pade z njim! — Ob njem R a j t a n pošteni,
 ki v skupščini po Poljski razdeljeni
 v srce je nož zadrhl — zija odprta rana,
 pred njim opisi Fájdonga in Utičana. —
 Nato J a s i n s k i, tožnolep mladič, odločen,
 ob rami K o r s a k mu, njegov drug nerazločen,
 srčno braneč utrdbe Prage pred Moskali,
 sovrage sekajoč, ko vse okrog se pali. —
 Celo še staro uro, ki ne igra več arij,
 spoznal je na omari, od ure še bolj stari;
 z otroško radostjo potegne za nihalo,
 da bi čul mazurko »Ni še vse propalo«.
 Begal je po hiši, da bi našel sobo,
 kjer je pred nedavnem živel deško dobo.
 Najde jo in vstopi: z očmi čudeč se léta
 s pohištva na zidove — to je stan dekleta!
 Kdo neki tu stanuje? Stric še oženil ni se,
 in teta v Petersburgu že dolgo let mudi se.
 Ni soba gospodinje — glej, tam je fortepiano,
 note na njem in knjige — in križem vse zmetano,
 brezskrbno in brez reda... O nered ta mili!
 Niso stari prstki, ki to so zagrešili!
 Glej, tu je belo krilce z obešala vzeto,
 pripravljeno za obleči, čez stola ròč razpeto.
 Cvetlični lončki v oknih, rože v njih dišeče,
 naglji, rožmarin in pelargonije rdeče.
 Príšlec obstoji pri oknu: novo čudo!
 Na bregu — prej zaraslem le s koprivo hudo —
 je ograjen vrtilč, stezà ga vprek prepléta,
 v njem živoiskre rože, angleška trava, meta.
 Skoz pleténe šibe, navzkriž v ograjo zbite,
 blestijo se marjetic živobarvne kite.
 Pravkàr je neka roka grêdam prilivala —
 kángljica z vodó je tam še vedno stala,
 le videti nikjer ni oskrbnice vrta.

Ta hip pobegla je; vrata — pravkàr zaprta —
 se še tresó; še vidne na stezì nožic so
 sledovi — (bilè brez čeveljčkov in nogavic so) —;
 na pesku drobnem, suhem — kot na belem snegu —
 so vtisnjene stopínje: vidi se, da v begu
 jih nagloma pustila nožica je igrava,
 tla ráhlo se dotikajoč — Bog ve, čigava? ...

Potem je dolgo v oknu stal preišljevaje,
 z dihanjem cvetic družèc srcà tresljaje.
 Na rožmarinov grm je lice zdaj položil,
 željnò z očmi po vrtu in po stèzah krožil
 in znova nad sledjò nožic jih zadržaval,
 misleč o njih: čigave? — ugibaval.
 Tedaj oči povzdigne: pri plotu vrhu brega
 stoji mladó deklè. Obleka njena sega —
 krijoč postavo vitko — do polovice grôdi,
 odslanjajoč ramena vsa in vrat labodji.
 Litvinka taka je samo v jutránji zarji,
 da táko vidi moški kdo le hip — Bog varji!
 Čeprav bilà je sama, je rôki položila
 na grôdi, da z dlanmi je krilo dopolnila.
 Lasjé, ne v slap razviti, v majhne vozle zviti,
 nasukani in s polžki belimi pokriti,
 krasé glavíco nežno in v večerni zarji
 žaré kot na podobah svetniški kolobarji.
 Le v lice videl ni je: obrnjena od dvora
 z očmi nekoga išče: vsak čas priti mora.
 Ta hip zasmèje se, veselo tleskne v dláni,
 zleti kot ptica bela z vrha po poljani,
 beži kar čez vrtič, čez plot, čez rože v vrti,
 in po poševni deski, na steno sobe oprti,
 nenadno, vsa žareča skoz okno v sobo skoči,
 vsa bela in lehkà kot lunin žarek v noči.
 Pojoč zagrabi krilo in steče do zrcala —
 Ta hip zagleda tujca: z rok ji obleka pala,
 od čuda pobledela, od straha zajèčala.
 Mladeniču je lice zalila barva rdeča,
 prav kot oblak, če zora jutranja ga sreča;

oči zapre ponižno in z dlanmi zasloni,
 hoteč se opravičiti, se nizko skloni,
 umakne se. Tedaj deklè bolnó zajoka
 ječeče kot če v sanjah preplašiš otroka.
 Príšlec se ozre — dekleta ni več bilo —
 in zmedeno odide; srce pa mu je bilo
 glasno in sam ni vedel, naj-li se raduje
 čudnemu srečanju, smeji ali sramuje...

Že solnce k zadnjim méjam nebá se je sklonilo,
 močnò manj kot za dné, široko bolj svetilo,
 vse v žaru kakor lice zdravega orača,
 ki po končanem delu s polja se povrača
 domov počivat truden. Že krogla pozlačena
 v vrhé se borom spušča; že temà meglena
 se v krošnjah zbira in ob vejah rase;
 že gozd je ves povezan v mrak, zlit vase,
 strmi v črnini kot ogromne stavbe zidi,
 nad njim krvavo solnce kot požar se vidi,
 toneč v prepàd... Za hip še skoz vejá ožine
 kot sveča skozi špranje oknic tenko šine —
 in mrkne. — Néhali so srpi v žitu peti
 po senožetih grablje néhale polzeti.
 S o d n i k a - gospodarja vodi to načelo,
 da z dnem prestane tudi vsako poljsko delo:
 »Vladar sveta že ve, doklèj je delati treba!
 Ko solnce — delavec Njegov — odide z neba,
 tedaj je tudi čas, da kmet se s polja spravi.«
 Tegà je mnenja gospodar, a kar on pravi,
 to izvršiti mora oskrbnik pošteni.
 Zato voz zadnji snopja z vrhom naložen ni,
 še praznega napol peljò ga v stoge k dvoru
 in voli čudijo se lahkemu tovóru.

Za Gospodarjem šlo vse z njiv, s poljá, z gozdov je,
 z livad in pašnikov se vračalo domov je.
 Meketajoč se tu ovác preriva tropa
 in dviga oblak prahu; tam spet počasi stopa
 telic tirolskih čreda, zvone ubiti zvonci,

tam z loke pokošene konji beže pokonci,
 k vodnjaku vsi teže, kjer vselej vzvod zaškriplje
 pri dviganju vodé, ki jo v korito vsiplje.
 Sodnik, čeprav utrujen in čeprav med gosti,
 pa gospodarske pustil v nêmar ni dolžnosti:
 stopi še v hlevnjak, pač prilika edina,
 da vidi gospodar, kako mu kaj živina.

Že tretja jed na vrsti. V tem Komornik stari
 nali je vina v čašo gospodični Dari,
 mlajši pa postreže s krožnikom salate,
 rekoč: »Postreči moram jaz vam, hčere zlate,
 čeprav sem star, neroden.« Hipoma skočilo
 mladeničev je par in damam poslužilo.
 Sodnik pri tem ošine Tadeja izpod veke,
 z roko si še popravi plašč iznad obleke,
 nali je vina si in dé: »Zdaj smo v navadi,
 da hodi v mesto v šole naraščaj naš mladi,
 in ne tajim, da sini naši, naši vnuki,
 več knjižnega vedo kot stari mi neuki,
 opazam pa vsak dan, da takih šol edino
 še ni, ki naj uče, z ljudmi živeti mladino.
 Nekdaj se je dečak v gosposki dvor podajal —
 mene osem let je Vojvoda bil vzgajal,
 oče Komornikov pokojni, mož pošteni,
 (pri tem spoštljivo objame Komorniku kolena).
 On za življenje javno me je skrbno pripravil,
 strogo, dokler iz mene človeka ni napravil.
 Spomin njegov bo vedno svet pri mojem rodu,
 vsak dan za pokoj duše molimo h Gospodu.
 Če niso toliko koristili nasveti
 njegovi mi — ki orjem zemljo zdaj med kmeti —
 kot drugim, ki so bolje zgled njegov sledili
 in položaje si najvišje osvojili,
 vsaj to pridobil sem, da nihče v mojem domu
 mi še očital ni, da morda proti komu
 sem bil nevljuden kdaj. Trdim namreč oddavna,
 da vljudnost veda je velika in težavna!

Težavna, ker se ne konča s tem, kako noga
 se spretno dvigne, kako pozdravlja bogvekoga
 s koketnim smehom se. Ta vljudnost nove dobe
 ni staro poljsko žlahtna, je trgovske robe.
 Vsak mora biti vljuden, na svoj način seveda:
 celo otrok ljubezen ni misliti brez reda;
 v razmerju žene do moža, sveta, graščaka
 do svojih slug: v vsem vljudnost je, različna vsaka.
 Učiti moraš dolgo se, da se ne zmedeš
 in proti vsakemu da se pristojno vedeš!
 Učili so se stari: plemiči edino,
 razpravljali med sabo so poljsko zgodovino
 in vasi domačih važnejše dogodke.
 Le tako poznali svoje so izrodke,
 ki so jih trpeli, ne pa spoštovali.
 Nekdaj so plemiči na svoj ponos kaj dali!
 Zdaj ne vprašuj človeka: Kaj? Kako? Kdo oče?
 Kaj delal? S kom živèl? — Vsak pride, kamor hoče,
 samo, da revež ni in pa — špijon cesarja.
 Kot tisti Vespazijan, ki vohal ni denarja,
 vseeno mu bilo iz kakšnih rok in krajev:
 tako ni važna vednost zdaj rodu, običajev,
 samo, da resen si in da pečat se vidi.
 Prijatelje love sedaj kot pare židi.«

Sodnik konča in goste redoma pogleda.
 Čeprav je pametno govoril, se zaveda,
 da nestrpna je mladina v zadnjem časi
 in vsak jo — tudi dober — govor dolgočasi.
 Nasprotno: vse prevzela žlahtna je beseda.
 Sodnik Komornika vprašujoč pogleda,
 ki pa s pohvalo govora motiti noče
 in le kimaje z glavo odobrava vroče
 in tiho »naj le nadaljuje«, pridoda še.
 Zato Sodnik naliže njemu, sebi čaše
 in nadaljuje: »Vljudnost res ni karsibodi.
 Ko človek prav vrednote svojih bližnjih sodi,
 spoštuje starost, plemstvo, rod, нрав, običaje —
 tedaj šele sam sebi pravo ceno daje:

prav kot na tehtnici: če hočeš težo znati
 moraš v skodelo drugo drugih težo dati!
 Za vas ta vljudnost vredna zlasti je pozora,
 ki fant do nežnega jo spola imeti mora,
 predvsem če plemišta in pa bogastva vrednost
 obdaja z bleskom še prirojen čar in čednost.
 Tod pot je do ljubezni, le tako nastaja
 sorodstvo slavnih hiš — in tega običaja
 so predniki bili...» Tedaj Sodnik obrne
 k Tadeju se z glavó in ga z očmi ošvrne —
 vsem jasno: na njegov slučaj se zdaj povrne.

DR. IVAN GRAFENAUER

O POKRISTJANJEVANJU SLOVENCEV IN POČETKIH SLOVENSKEGA PISMENSTVA

II

In zdaj si hočemo ogledati, kako se strinja s temi verskokulturnimi razmerami stališče, ki ga zavzema nasproti skromnim ostankom verske pismenosti iz te misijonske dobe slovenske zgodovine in kulture univ. prof. dr. Francè Kidrič v svoji Zgodovini slovenskega slovstva.

V 1. snopiču tega dela našteva avtor, ko govori o začetkih slovenske pismenosti, najprej vrsto kapitularjev Karla Velikega in sklepov pokrajinskih cerkvenih zborov, ki so pospeševali »nemški cerkvenoknjižni repertorij« (1. izd., 1929, str. 6., 2. izd., str. 2.). Takoj nato pa razlaga, da ti kapitularji pri Slovencih niso imeli skoraj nobenega vpliva, ker so bila središča cerkvene administracije in kleriške vzgoje zunaj slovenskega ozemlja. V 8. stl., trdi K., doba krščanskih domačih knezov problema slovenskega pisanja in slovenskega posnemanja smernic za upoštevanje živega jezika, ki so jih vsebovali kapitularji Karla Vel., sploh še ni mogla dozoriti (1. izd. 6—7, 2. izd. 2—3). O dobi 9. in 10. stoletja pravi v 1. izd. (8—9): »Edini ohranjeni slovenski odmev določil v karolinških kapitularjih iz te dobe in obenem prvi ohranjeni slovenski literarni spomenik sta napisala okoli 1000 dva duhovnika v latinski homilarično-liturgični rokopis freisinškega škofa, ki je imel bogata posestva ter cerkveno in posvetno oblast v delih slovenske zemlje (n. pr. ob Vrbskem jezeru, Škofjo Loko s široko okolico, Zgornje Koroško): prvi si je zabeležil po 975 obrazec splošne izpovedi, kakršnega

je v območju nemške cerkve molil v zmislu karolinških kapitularjev duhovnik pred verniki po pridigi; drugi je napisal pred 1025 kratko pridigo o grehu in pokori in novo obliko splošne izpovedi. Razlika v prilagoditvi karolinških kapitularjev pri Nemcih in Slovencih postaja očitna, če se pregleda vrsta nemških tekstov, ki so nastali v tej zvezi, a obenem upošteva, da so za duhovnike med Slovenci v isti državi obstajale ravno iste potrebe, kakor za njihove tovariše med Franki, Švabi i. t. d. Ob ugotovitvi, da so freisinški spomeniki **za stoletja osamljen primer**, ki niso ustvarili navade, postaja ta razlika še izrazitejša.^{17b}

Podobno je govoril K. v 1. izd. (13) tudi o besedilu rokopisa koroškega zgodovinskega društva: »...gorenjski ali koroški duhovnik si je priredil okoli 1450 očenaš, avemarijo in vero«, o besedilu stiškega rokopisa pa: »...češki cistercijan v Stični si je napisal okoli 1428 molitev pred pridigo, vokacijo¹⁸ Salve Regina in nekaj glosk latinskim izrazom, drugi stiški cistercijan okoli 1440 prvo kitico velikonočne pesmi, nov obrazec za splošno izpoved i. t. d.«

Bistvo Kidričeve stilizacije v vseh teh primerih je, da naj bi šlo v vseh teh zapiskih za gola naključja (»osamljene slučaje«), ki niso z nikako vzročno zvezo povezani z drugimi podobnimi pojavi, za zgolj zasebne zapiske posameznih oseb, nikar da bi iz njih smeli sklepati, da so ustrezali kaki obči potrebi misijonskega ali duhovnopastirskega dela, kaj šele da bi se bili v teh zapiskih ohranjeni obrazci kakorkoli splošneje širili in uporabljali.

V razpravi »Poglavje iz najstarejšega slovenskega pismenstva« (ČJKZ, VIII, 1931, 68—117) sem pokazal, da Kidričeva slika te dobe slovenskega pismenstva ni pravilna. Najprej sem opozoril na to, da gre v vseh teh zapiskih freisinškega, celovškega in stiškega rokopisa za prepise, večinoma po pisanih predlogah, nekatere tudi po sluhu, narekovanju ali spominu, vsekako torej za tekste, ki so bili že ustaljeni in utrjeni, preden so jih omenjeni pisci prepisali za svoje potrebe, in ta potreba ni bila zasebna, ampak — za nekatere obrazce je to nepobitno dokazano — obča.

Da je besedilo freisinških spomenikov prepisano po starejših predlogah, je dokazal V. Vondrák v izdaji »Frisinské památky« (v Praze, 1896, na raznih mestih, n. pr. 21, 23, 30) in v knjigi »Studie z oboru církevněslovanského písémnictví« (v Praze, 1903, str. 52—53, 65—66). Za besedilo stiškega rokopisa, posebno splošne izpovedi je to

^{17b} Podčrtal Grafenauer; tako tudi v naslednjem.

¹⁸ Izraz »vokacija«, ki nič ne pomeni, je nastal bržkone po prepisni napaki: Salve Regina ni nikaka vokacija ali invokacija, ampak molitveni obrazec, pozdrav Mariji Kraljici. Pravilno bi se mesto moralo glasiti: ...molitev pred pridigo (t. j. invokacija, klicanje Svetega Duha), molitev Salve Regina...

pokazala razprava v Domu in svetu 1916 (Grafenauer, Stiški [ljublanski] rokopis, 239 sl., 311 sl., posebe 240 sl.). Za očenaš in vero celovškega rokopisa pa je to že davno pokazal univ. prof. dr. Gregor Krek v razpravi »O novoslovenskem rokopisu zgodovinskega društva koroškega« (Kres, I., 177/8; posebni odtisk, str. 5/6). Prim. ČJKZ, VIII, 103 sl., 69 sl., 107 sl.

Nekatere prepisne napake v ohranjenih besedilih so take, da niso mogle nastati po enkratnem pomotnem prepisu, ampak tako, da se je hiba od prepisa do prepisa večala, tako v freis. spomeniku I. izraz »zuetemu creztu« m. s. v. Janezu Krstniku (ČJKZ, VIII, 103), tako v apostolski veri celovškega rokopisa »Swetiga karlfchanftwu« (n. d. 70 sl.), tako tudi ditografija »kadar lam kârft pryell« in tisto zamotano mesto v predlogi stiškega izpovednega obrazca, ki je bilo povod zmešnjavi pri prepisovanju (n. d. 115, 107).

Razen tega pa so izvajanja v »Poglavju« točno dokazala, da je besedilo očenaša in veroizpovedi prvotno priredil nekdo, ki je dobro znal latinski in nemški, slovenščino pa je obvladal do potankih različic v izražanju, iz česar sledi, da tako zvana prevajavska napaka »pridi bogaftwu twoye« (adveniat regnum tuum), ki se je razen tega v inačici, ki jo omenja Trubar (gl. zdaj v Rupljevi knjigi »Slovenski protestantski pisci«, str. 122 in opomnjo na str. 286), ohranila do druge polovice 16. stoletja, ne more biti prevajavska napaka; edini zadostni razlog za to inačico more biti torej v tem, da v času, ko je ta inačica očenaša nastala, slovenski jezik še ni poznal besede »kraljestvo« oz. »cesarstvo«, to tem bolj, ker prav to mesto po besedilu točno odgovarja le najstarejšim nemškim inačicam: »queme rihhi din« (sanktgallenski očenaš, 8. stol.), »Quaeme richi thin« (weissenburški katekizem, po l. 789); to pa je bilo v času, ko iz osebnega imena Karl (slov. Kralj) še ni moglo nastati občno ime »kralj«, to je pred smrtjo Karla Velikega (u. 28. jan. 814), oziroma, ko se še ni zopet udomačila beseda »cesar«, kar se je moglo zgoditi šele po božiču l. 800, ko je papež Karla kronal za rimskega cesarja.

Tudi prvotna oblika sledečih stavkov v apostolski veri celovškega rokopisa »doly yiede kchpaklu na trettyi dan gori wftaa od martwech, Gory yiede wnebeffa feyde¹⁹ kchdeffnutczy boga otſche Wfemogotſchiga«

¹⁹ Rokopis ima tu glasoslovno nemogočo obliko »feydi«, ki je nastala po prepisovanju. Stari slovenski prvotno dolgi *ě* se v slovenščini spremeni v *e* j le pod dolgim naglasom; ker v sedanjski obliki *sedí* prvi zlog sploh naglasa nima, kaj šele dolgega, je v govorjeni besedi oblika »sejđí« nemogoča; mogla je nastati le po prepisovanju, če je kdo pravilni »séjde« (to je stari aorist glagola »sesti«) hote ali nehote premenil v sedanji čas glagola »sedeti« (*sedí*) in pri tem po pomoti ohranil v prvem zlogu stari dvoglasnik »ej«. — Podobno zamenjavo starega aorista s sed. časom vidimo tudi v Trubarjevem citatu božične nar. pesmi v Kat. z dvejma izlagama (1575): »Kir Marija Boga rodi, * aleluja, o Marija, * v preproste

točno odgovarjajo besedilu weissenburškega obrazca apostolske vere iz 8. stoletja: »Nidhar steig ci helliu, in dritten dage arstau(n)t fona tóotem, Uf steig ci himilon, **gisazz** ci cesuun gotes fateres almantiges.« Nemškemu preteritu (pripovednemu času) »gisaaaz« (se je usedel) odgovarja točno stari slovenski aorist »sede«, ki ima prav isti pomen, dočim ima latinsko besedilo sedanji čas »sedet«. Z najstarejšimi nemškimi obrazci, in samo z njimi pa se sklada tudi napaka v 4. členu apostolske vere celovškega rokopisa: »**marttaw yno wu grab polofen**«; prim. »**tot enti picrapan**« (sanktgallenske vere iz 8. stl.) in »**toot enti bigraban**« weissenburškega katekizma (apost. vera iz 8. stl.). Pa tudi še druge skladnosti vežejo očenaš in apost. vero celovškega rokopisa prav samo le z najstarejšimi nemškimi obrazci; jezikovni zaklad in nekatere besedne in besedotvorne oblike in čistost jezika obeh obrazcev sodijo v najstarejšo dobo našega jezikovnega razvoja, v najbližjo soseščino freisinških spomenikov; zgodovinski razlogi, t. j. vzročna zveza s kapitularji Karla Velikega, kažejo prav v isto najstarejšo dobo slovenske zgodovine okoli l. 800. ČJKZ, VIII., 73—85, 92—98.

Opozoril sem na to, da je V. Vondrák v knjigi »Studie« dokazal, da so teksti, ki so bili pisani v jeziku freisinških spomenikov in so tudi vsebinsko z njimi v sorodu (izpovedni obrazci) ali pa celo po besedilu z njimi v vzročni zvezi (freisinška pridiga), vplivali na oblikovanje nekaterih starocerkvenoslovenskih besedil in obrazcev; te slovenske predloge freisinških spomenikov in staroslovenskih besedil so morale torej nastati najpozneje v drugi polovici 9. stoletja za časa Metodijevega in njegovih učencev. Gre tu za izpovedne obrazce in za prevod starobavarske (tz. svetoemmeranske) izpovedne molitve v evhologiju sinajskem in za eno izmed homilij Metodijevega učenca poznejšega »bolgarskega« škofa sv. Klimenta. V. Vondrák, Studie, 5—18, 23—66; ČJKZ, VIII, 105.

Pokazal sem tudi na neko doslej še neopaženo mesto, kjer se sklada stiška splošna izpoved s I. freisinškim izpovednim obrazcem. Gre za omenitev zapovedanega praznovanja delopusta v teh dveh obrazcih, ki ga ni najti sicer v nobenem ne nemškem ne latinskem ne slovanskem izpovednem obrazcu, Freis. I.: »efe iezem ne zpazal nedela ni zueta vuecera« (I. 17—18); St.: »Kyr fwete nedele fwete fobote veczeri druge fwete dny ynw veczeri neyflam Nykuly taku prafnowall ynw czaftill kakur y wy ye to popraudy morall dyati« (rokopis, str. 245 b, v. 20—24). Direktna zveza obeh tekstov s to skladnostjo sicer še ni striktno dokazana, saj je možno, da se najde še kdaj kje kako nemško ali latinsko besedilo, ki bi tudi imelo ta dostavek o

plejne povije, * aleluja, o Marija,« kjer rima kaže, da bi moral m. povije stati aorist povi. Gl. zdaj Rupel, »Slovenski protestantski pisci«, 1934, 126. ČJKZ, VIII, 97.

»večeri«, možnost in verjetnost tradicijske zveze pa se zanikati nikakor ne more. Gl. ČJKZ, VIII, 115 sl.

Na ta opozorila in dokaze se je K. v drugi izdaji 1. snopiča svoje Zgodovine slovenskega slovstva (1932) toliko vdal, da je besede »si je napisal«, »si je priredil« in podobno spremenil v »si je prepisal«, da je popravil datiranje celovškega prepisa (1430 m. 1450) in da je priznal, da sta se očenaš in vera slovenski molila morda že — v 10. stoletju: »V dobi, ko se tudi preprostemu Nemcu ni bilo treba učiti latinskih molitev, so pomagali duhovniki ustaliti tudi slovenski tekst očenaša in vere. O času se da samo ugibati. Morda gre za 10. stol., v katerem so Slovencem že čitali tudi očitno izpoved v razumljivem jeziku.« Zgod. sl. slovstva, 1. sn. 2. izd. 4... »Okoli 1000 sta si prepisala dva duhovnika v latinski... rokopis freisinškega škofa... tri tekste...« (str. 5). »V čistem jeziku so takrat molili tudi vero in očenaš« (str. 5). »O nekaterih izgubljenih beležkah pričajo prepisi: češki cistercijan v Stični si je prepisal... drugi stiški cistercijan si je prepisal... gorenjski ali koroški duhovnik si je prepisal...« (str. 9).

V teh malenkostnih popravkih prejšnjega besedila se pa K. prav nič ni oziral na to, kaj nam dejstvo prepisovanja dokazuje, to namreč, da so obstajale medsebojne pismenske zveze duhovščine glede bogoslužnih obrazcev; če sta dva duhovnika freisinške škofije, če sta dva stiška meniha, če je gorenjski ali koroški duhovnik, če je ta ali drugi duhovnik to ali ono prepisal (saj so se nekatera besedila prepisala večkrat povrsti), so morali odkod dobiti predloge, po katerih so prepisovali, te predloge so morale nekje nastati ali kot izvirni zapiski, prevodi, prireditve ali pa zopet kot prepisi. Vse to pa je dokaz, da ne gre več za osamljene primere (kaj šele za gola naključja!), ampak za prave pismenske zveze, nikakor pa ne za nikako breztradicionalnost.

Kidrič pa še vedno hoče svoje brave — ne prepričati, to je nemogoče — ampak pregovoriti, da njegova teza o breztradicionalnosti še stoji. Odtod potem tisto smešno ponavljanje osebno-povratnega zamka »si« tudi v takih primerih, v katerih prav gotovo ne gre za osebno porabo ali za zasebno veselje pisčev. Ali naj sta »si prepisala« freisinška duhovnika kar za zabavo nekaj eksotičnih cerkvenih obrazcev vprav v — škofovo službeno knjigo? Zakaj ne rajši kar v škofovo zasebno »beležnico«? Ali je zapissek splošne izpovedi, katero »si je prepisal« drugi stiški prepisovavec v pridigarski zbornik, napisan z različnimi pisavami, uporabljal samo pisec, ko pa kaže tista stran očitne znake pogoste porabe? (DS 1916, 241; BV 1926, 296.) Ali si je »koroški ali gorenjski duhovnik kar za kratek čas prepisal »beležko« z očenašem, češčenomarijo in vero — na zadnji list večjega pergamentnega rokopisa (misala)?, od katerega se je celovski list pozneje iztrgal, in to z monumentalno, z barvastostjo inicijalko okrašeno gotsko knjižno pisavo, in

to v času, ko so že pridno uporabljali cenejši papir in so znali pisati že tako površno, da je danes časih kar nemogoče razbrati, kaj se je zapisalo (gl. snimek obratne strani celovškega rokopisa v ČJKZ, VIII, ob 81. strani!).

Zato pa K. prav nič ne pove o tem, kaj nam pripoveduje dejstvo (res dejstvo!), da se je zapisal popolnoma izdelan obrazec pridige v škofovo obredno-pridigarsko knjigo, to namreč, da se je Karlov kapitularij o pridigarju v narodnem jeziku res izvrševal, da so slovenski pridigali pač tudi navadni duhovniki, če se je moral za slovensko pridigo potruditi celo nemški škof. Zato nam K. tudi ne pove, da stoje glose češkega cistercijana nad težje razumljivimi izrazi v latinskih pridigah, saj so znak, da se je češki menih pripravljajal za slovenske pridige. Molči tudi o tem, da obsegajo glose drugega stiškega glosatorja težje pojmovne teologične izraze, med njimi homonime; saj je to znak priprave za slovenske kateheze. Sploh je »b e s e d a« v Kidričevi Zgodovini slovenskega slovstva le prav redko »d u h« postala, v prikazovanju srednjeveškega pismenstva pa kar nikjer.

Prav posebno se upira Kidriču priznanje, da bi se bila duhovščina 8. in 9. stoletja v Karantaniji in Panoniji ravnala po navodilih kapitularev Karla Velikega. Zato sta očenaš in apostolska vera, zato je freisinška pridiga in sta freisinška izpovedna obrazca, je vse to nastalo šele »menda v 10. stoletju« (str. 4). Zato je celo kapitulare Karla Velikega prekrstil v »karolinške« kapitulare, dasi je med Karlom in Karolingi pač ista razlika kakor med Nemanjo in Nemanjiči. Zato je celo vrsto našemu občinstvu, tudi znanstveno izobraženemu, manj znanih dejstev iz stare nemške književnosti tako pregnetel, da naj bi potrjevala njegove napačne trditve.

Poglejmo, kaj pravi K. o teh nemških dejstvih: »Dasi je Karl Veliki predpisal tudi preprostemu narodu latinsko molitev očenaša, vere in glorijske, trpel v cerkvi le latinsko gregorijansko petje ter podpiral tendence solnograške sinode iz 799, naj ne sodeluje neučeno ljudstvo pri službi božji z »zapeljivim petjem«, t. j. s paganskimi popevkami, ampak le pri litanijah s klicem »Kyrie eleison«, tvorijo kapitulariji iz 794—802 vendar izhodišče novi dobi za gojitev staro-visokonemške književnosti po samostanih. Ob tem razcvetu je nemška cerkev do 10. stoletja splošno uveljavila tudi običaj, da je molil pridigar med mašo po pridigi očitno izpoved, za katero sta prišla na red še poseben nagovor in odveza. Obrazec so spreminjali. Zahtevo o splošnem znanju latinskih molitvenih obrazcev so nemški vladarji polagoma opustili ter se vsaj že v 10. stol. zadovoljili z nemškimi.« Tako, dragi moji! Pa trdi Grafenauer, da je nastal slovenski očenaš z apostolsko vero že na meji 8. in 9. stoletja, torej kar za 200 let pred nemškimi, ki so jima bili za vzorec!

Pa si še mi oglejmo, koliko je tega res, kar nam K. pripoveduje. Že razmerje med Karlom Velikim in nemško književnostjo je K. v tem odstavku postavil na glavo. Kakor da je Karel s svojo zahtevo, naj ljudstvo zna latinski očenaš in vero, prepovedal, izrečno ali ne, ljudstvu moliti v narodnem jeziku, in kakor da se je uporaba narodnega jezika v molitvah uveljavila šele navzlic Karlovi prepovedi nekako 100 do 180 let po njegovi smrti. Nasprotno dokazuje že sklep frankfurtske sinode iz l. 794, ki ga pozna tudi K., ki izrečno izjavlja, da se sme Bog moliti v vseh jezikih.

A poglejmo še, kaj pravi o Karlovem »protinemškem« mišljenju Reallexikon der deutschen Literaturgeschichte, hrg. v. Merker-Stammeler, ki ga K. v navedenem odstavku trikrat kliče za pričo (opomnji 4 [enkrat], 42 [dvakrat]). V članku Althochdeutsche Literatur, § 6 a piše G. Baesecke takole (I, 25—26):

Diese Anfänge, die es kaum einmal zu einem zusammenhängenden Sätzchen brachten (gre za glose in besedne zbirke), sind alsbald aufgezehrt von den Leistungen der Zeit Karls: mit einer wunderbaren und herrlichen Zielsicherheit hat er schon vor seiner Verbindung mit Alkuin (782) die Anwendung der dt. Sprache, die ja in Rechtsaufzeichnungen bereits einen alten Platz hatte (Malberg. Glosse), in seine nationale und kirchliche Politik eingefügt, weitsichiger als seine Gelehrten, die als Sklaven der antiken Tradition seine Forderung einer dt. Grammatik nicht verstehen, jedenfalls aber nicht erfüllen konnten. Wohin Karls Trachten ging, darf man wohl daraus entnehmen, daß er, auf Jahrhunderte allein, das Deutsche in die Urkunden einströmen ließ (Hamelburger und Würzburger Marktbeschreibungen, nur Abschriften des 9. u. 10. Jhs. erhalten, St. [Steinmeyer, Die kleineren althochdeutschen Sprachdenkmäler, Berlin, Weidmann, 1916, No.] XII u. XXIV), daß er Wind- und Monatsnamen verdeutschte (Braune Ahd. Lesebuch I 7) und die altheimischen Heldenlieder sammelte post susceptum imperiale nomen (Einhard). Und die Bedeutung dieser Initiative ist noch dadurch bezeichnet, daß weiterhin aus seiner Regierungszeit kein zusammenhängendes deutsches Schriftstück zu nennen ist, das nicht so oder so auf ihn zurückzuführen wäre. Sie alle gewinnen ein chronologisches Rückgrat durch die Kapitularien Karls.

V tem zmislu je treba razumeti tudi Karlovo zahtevo, naj se tudi preprosto ljudstvo nauči latinskega očenaša in vere, povsem drugače, kakor je to razumel K.; zakaj pogoj, da bi se kdo naučil latinskega očenaša z razumevanjem, kar se je zahtevalo, je bil seveda ta, da je znal (ali vsaj razumel) te molitve prej v domačem jeziku. Prim. ČJKZ, VIII, 83, konec op. k str. 81. To se vidi najbolj jasno iz sadov Karlovih kapitularjev.

Najstarejši tak kapitularij je Admonitio generalis iz l. 789; ta je zahtevala, naj se vera sv. Trojice vsem pridiguje... naj se apostolska vera vsemu ljudstvu pridiguje... naj duhovniki pridigujejo Gospodovo molitev, da jo bodo vsi razumeli, da bo vsakdo vedel, česa naj

prosi od Boga ... in naj se Gloria Patri pri vseh z vso častjo poje ...»²⁰
Šlo je tu za Athanasijevo in za apostolsko veroizpoved; to se vidi iz sklepa frankfurtske sinode iz l. 794, ki je zahtevala, »naj se katoliška veroizpoved svete Trojice (Athanasijeva) in Gospodova molitev in apostolska vera vsem pridiguje in uče.«^{20a}

Iz časa neposredno po objavi te admonicije iz l. 789 so se ohranili v nemški književnosti ti-le molitveni obrazci: 1. prvopis poskusnega prevoda očenaša in apostolske vere iz St. Galena (St. V.); rokopis je nedvomno iz 8. stoletja, glasoslovna preiskava R. Henninga v *Quellen und Forschungen* (3, 1873, str. 149—153) je dognala, da je rokopis nastal v drugi polovici razdobja med l. 780 in 793; s tem se je potrdilo Schererjevo mnenje, da je ta rokopis prvi ohranjeni učinek Karlove Admonicije iz l. 789. (Glej St. str. 28; Reall. d. Lg., I, 26). 2. Starobavarski (tz. freisinški) komentirani očenaš (St. št. VIII); rokopis A iz Freisinga je iz prve četrtine 9. stoletja, a je z rokopisom B vred prepis starejše izgubljene predloge, ki je po Baeseckeu nastala po Admoniciji l. 789 (po Schererju in St. pa po kapitularku iz l. 802). Gl. St., str. 47; Reall. d. Lg., I, 26. 3. Weissenburški katekizem, ki obsega komentirani očenaš, seznamek smrtnih grehov v zmislu Admonicije, apostolsko in Athanasijevo veroizpoved in prevod Gloria in excelsis Deo; po Schererju in Baeseckeu je rokopis uspeh Admonicije, St. pa misli, da razlogi za to niso brezpogojno trdni; rokopis (iz ene same roke) je iz prvih desetletij 9. stoletja, a nastal je tako, da je prepisovavec prepisal v skupni spisek sestavke različnih prirediteljev, oz. piscev (St. 35—37; Reall. d. Lg., I, 26).

V isti čas sodita še saksonski in frankovski obrazec za krstno obljubo (St. III. in IV.); rokopisa sta iz začetka 9. stoletja, izvirata pa iz rensko-frankovskega skupnega vira, ki je nastal o. l. 790. Glej St. 21. V čas po 789 gre tudi frankovski original strn. pridig iz Monseeja. Reall. d. Lg., I, 26.

Uspeh sklepov frankfurtske sinode iz l. 794, ki je določila (c. 52), da je dovoljeno v vsakem jeziku Boga moliti, je tale: 1. Molitveni sklepi starobavarske izpovedi (St. XLI), prvega dela starobavarske ali svetoemmeramske izpovedne molitve (St. XLII) in fuld-ske izpovedi (St. XLVIII). 2. Sklep weissenburške molitve (St. II,

²⁰ Admonitio generalis a. 789 c. 32: Primo omnium ut fides sanctae trinitatis et incarnationis Christi, passionis et resurrectionis et ascensionis in celos diligenter omnibus praedicaretur. c. 60 Primo omnium, ut fides catholica ab episcopis, presbyteris diligenter legatur et omni populo praedicaretur ... c. 69. Ut episcopi — discutiant — praesbyteros ... ut ... et dominicam orationem ipsi intelligant et omnibus praedicent intelligendam, ut quisque sciat quid petat a deo et ut »gloria patri« cum omni honore apud omnes cantetur ... c. 82. Idem cum omni diligentia cunctis praedicandum est pro quibus criminibus deputentur cum diabolo in aeternum supplicium... ČJKZ, VIII, str. 81, op.

^{20a} Frankf. sin. c. 33, p. 74: Ut fides catholica sanctae trinitatis et oratio dominica atque symbolum fidei omnibus praedicaretur et tradatur. ČJKZ, VIII, 82, op.

rokopis iz 8./9. stoletja). 3. Frankovska molitev (St. XI rokopis, bavar-ski prepis frankovskega originala, je iz l. 821).

Uspeh aachenskih sklepov iz l. 801/2, ki so med drugim ukazali, da mora vse ljudstvo znati na pamet očenaš in apostolsko vero,²¹ da morajo duhovniki vsako nedeljo in praznik pridigati, da naj poznajo liber pastoralis sv. Gregorja, da se naj duhovniki nadzorujejo, kako izpovedujejo, in dr., je bil med drugim »Exhortatio ad plebem christianam« (nemški in latinski), kratek nagovor na ljudstvo s pozivom na koncu, naj se ljudje uče očenaša in vere (St. IX; rokopis, ki je prepis, iz 9. stol.) in prvi vzorec (arhetip) številnih izpovednih obrazcev.

Starovisokonemški rokopisi govore torej povsem drugačen jezik, kakor Kidrič; pričajo, da so nastali za okroglo poldrugo stoletje poprej, preden so se po Kidriču začeli uporabljati.

O izpovednih obrazcih uči K. še posebe, da je nemška cerkev do 10. stol. uveljavila običaj, da je molil pridigar med mašo po pridigi očitno izpoved, za katero sta prišla na vrsto še poseben nagovor in odveza. Sklicuje se pri tem na univ. prof. dr. Fr. Ušeničnika (BV 1926, 265—301, posebe 288). K. pa bi moral vedeti iz stcsl. slovstva, da je stcsl. prevod (oz. prireditve) starobavarske (svetoemmeramske) molitve splošna izpoved, združena z izpovedno molitvijo, in ker je prevod sam iz 9. stoletja (ne glede na to, ali je stcsl. besedilo prevedeno neposredno iz nemškega ali prirejeno po starejšem slovenskem prevodu), bi bil moral ta običaj nemške cerkve nastaviti vsaj pred konec 9. stoletja. Iz Steinmeyerja in iz Reallexikona d. Lg., ki ju K. oba ponovno navaja, bi moral vedeti še nekoliko več, to namreč, da je iz 9. stol. rokopis starobavarske izpovedi (St. XLI), da je iz 9. stol. tudi po tej posneta in razširjena starobavarska ali svetoemmeramska molitev (St. XLII); rokopis A je pisan med l. 828—876, a je potekel z rokopisom B vred iz še starejše predloge; da je iz 9. stol. rokopis lorschke izpovedi (St. XLVI). Pa tudi najstarejši izmed teh obrazcev, starobavarska izpoved je nastala že v začetku 9. stoletja iz rensko frankovskega obrazca (St. XLI, Baesecke, Beichtformel v Reall. d. Lg., I, 125); latinski arhetip zapadnih izpovednih obrazcev pa izvira od svetega škofa in pridigarja Cesarija iz Arlesa (u. 542), prvi vzorec nemških izpovednih obrazcev pa je nastal v Lorschu v dobi, ko je bil tam (784—804) opat Alkuinov učenec Richbod, Karlov »Macarius«; ta prvi vzorec sam se je izbiroma prevedel po predlogi, ki je stala nekako v sredi med konfesijo v knjigi Egberta iz Yorka Libellus poenitentialis in nekim drugim, pač Alkuinovim besedilom (Baesecke, n. m.).

²¹ Tertio (admonendi sunt presbyteri), ut orationem dominicam id est »pater noster« et »credo in deum« omnibus sibi subjectis insinuent et sibi reddi faciant tam viros et feminas quamque pueros. ČJKZ, VIII, 82/3 op.

Kidrič bi bil moral vedeti in tudi povedati, da se ti obrazci niso uporabljali samo za skupno očitno izpoved po pridigi, ampak tudi za izpraševanje vesti pri zasebni izpovedi, in to po izpovednikovem izboru iz seznamka grehov, naštetih v obrazcu. Da je bila to za duhovnika zelo resna zadeva, ne izhaja samo iz cerkvenih določil o moralni odgovornosti izpovednikov za upravičenost in pravilnost zakramentalne odveze, ampak tudi iz določila aachenske sinode iz l. 802, po katerem je bil pravilni način izpovedovanja po tej metodi predmet kanoničnega nadzorstva (Boretius, *Capitularia regum Francorum*, I, No. 38, c. 4. Reall. d. Lg., I, 26). Baesecke, *Beichtformel*, Reall. d. Lg., I, 125; Grafenauer *ČJKZ*, VIII, 112. op., 115.

Prof. Kidrič o nemških obrazcih očenaša in veroizpovedi iz 8. in 9. stol. ter o izpovednih obrazcih iz začetka 9. stoletja popolnoma molči, govori pa o tem, da so nemški vladarji opustili zahtevo po splošnem znanju latinskih molitev baje »vsaj v 10. stoletju«. Spričo zamolčanih dejstev je Kidričeva nezamolčana, a zelo dvomljiva domneva taka, da bravca, ki snovi dodobra ne pozna, mora speljati v zmoto.²²

Prav v isto poglavje gre tudi samovoljna Kidričeva trditev, da so »Karlovi kapitularji tvorili (kljub pospeševanju latinščine) vendarle izhodišče za gojitev starovisokonemške književnosti po samostanih«. Za to trditev se sklicuje K. zopet na Reall. d. Lg., ne da bi navedel točno mesto. Take omejitve staronemške književnosti na same samostane pa v vsem Reallexikonu ni. Izven samostanov, da se Karlovi kapitularji niso upoštevali? Od kod pa potem palice za vse tiste, ki se jim niso pokorili ali se jim niso mogli pokoriti glede učenja latinskih molitev, ker so bili pretrde glave? *ČJKZ*, VIII, 83. op. Nasprotno, Karlovi kapitularji se po velikem delu izrečno nanašajo prav na vse cerkvene stanove, na škofe, opate, menihe in svetne duhovnike; le glej v Reallexikonu d. Lg., I, 26 naštevanje kapitularjev (prim. tudi citate v *ČJKZ*, VIII, 81–83. op.); mesto je citiral tudi Kidrič sam v op. 4. Nekaj čisto drugega je seveda moja ugotovitev, da so se vsi ohranjeni stvn. spomeniki ohranili izključno le v samostanih (*ČJKZ*, VIII, 102). A nobenemu germanistu zato še ni prišlo na misel, da bi bil trdil, da kaki nemški spiski ali glose ali kaj podobnega izven samostanov tudi ne bi bili mogli nastati. V vsem Reall. d. Lg., ki ga kliče K. za pričo, niti besedice o tem.

²² Za jalovost te Kidričeve domneve je dokaz to, da vemo samo to, da Karel Veliki ni potrdil sklepa mogunške sinode (Minz) iz l. 813, po katerem naj bi se odpustilo učenje latinskega očenaša in vere tistim, ki so pretrde glave, češ, »qui aliter non potuerit vel sua lingua hoc discat« (gl. *ČJKZ*, VIII, 83. op.). O ponovitvi Karlove neizvedljive zahteve po kakem Karlovem nasledniku (K. je umrl že 28. jan. 814), in to v nasprotju s tendenco cerkvene oblasti, zgodovina molči. Zato je zgodovinopisje prav do Kidriča imelo letnico 813 za konec Karlove latinske prakse.

Zmotna je tudi Kidričeva trditev, da je Karel Veliki trpel v cerkvi le gregorijansko petje..., ampak naj bi ljudstvo sodelovalo le pri litanijah s klicem »Kyrie eleison«. Za to trditev se sklicuje K. spet na splošno, brez navedbe točnega mesta, na Reall. d. Lg. Citirano mesto more biti le v članku »Kirchenlied, I. Katholisches«, ki ga je spisal J. Gotzen (n. d. II, 72 sl.). V § 1. pravi Gotzen o postanku nemške cerkvene pesmi to-le:

Die ältesten Nachrichten über einen kirchlichen und religiösen dt. Volksgesang lauten dahin, daß das Volk »Kyrie eleison« sang. Eine ganze Reihe von Zeugnissen aus dem 7. bis ins 11. und 12. Jh. erweist es, daß der Gesang des »Kyrie eleison« bei den verschiedensten Gelegenheiten angestimmt wurde (Hoffmann, Geschichte des deutschen Kirchenliedes bis auf Luthers Zeit, 3. Aufl., 1861, S. 11. ff.). Es ist aber in keiner dieser Nachrichten vom Singen des Kyrie bei der Messe die Rede, sondern immer nur bei anderen Veranlassungen, bei Prozessionen und Wallfahrten, bei Übertragung von Reliquien und bei Empfang geistlicher und weltlicher Würdenträger, bei Kirchweihen, als Feldgeschrei vor und nach der Schlacht und bei anderen Gelegenheiten. Schon aus diesem Grunde ist es wahrscheinlich, daß die Kyrie-Rufe nicht auf das Kyrie der Messe, sondern die Anfangs- und Schlußbitten der Litanei zurückgehen, von der ja im Grunde auch das Kyrie der Messe nur ein alter Rest ist. Anders liegt die Frage, ob in den alten Zeugnissen über das Singen des »Kyrie eleison« durch das Volk nur dieser wiederholte Ruf oder die ganze, auch wohl abgekürzte Litanei zu verstehen ist (vgl. F. Jostes Kyrie-eleison, eene studie over den oorsprong van het Duitsche vers, Verslagen en Mededeelingen der k. Vlaamsche Academie Gent 1908; H. Müller Kirchenmusik X, 1909, S. 102 ff.); hat diese letzte Meinung auch manches für sich, so ist doch nicht zu leugnen, dass ihr wenigstens ein Teil der Zeugnisse widerstreitet.

Torej nikjer nič o Karlu Velikem, še manj o kaki Karlovi zakonodaji zoper nemško petje pri službi božji. Še lepša pa je Kidričeva trditev o »tendenci solnograške sinode 799«, ki jo je baje podpiral tudi Karel Veliki, »naj bi ljudstvo ne sodelovalo pri službi božji z »zapeljivim petjem«, t. j. s **poganskimi popevkami**, ampak le pri litanijah« itd. Poganske popevke pri katoliški službi božji? Saj to diši popolnoma po Trubarju iz 16. stoletja. Kaj naj bo to? Le poglejmo, kako nadaljuje J. Gotzen zgoraj navedena izvajanja:

Gewiß ist, daß der Gesang des »Kyrie eleison« sehr volkstümlich geworden war, und daß er schon frühzeitig entartete, so daß die Salzburgerstatuten vom J. 799 bestimmten, das Volk solle mit Ehrerbietung bei den Prozessionen (cum letaniis) sich beteiligen, aber nicht so unordentlich (rustice) wie bisher, sondern es solle es besser lernen.

Tako, to je rešitev uganke!

Preidimo na to, kar uči K. o freisinških spomenikih. Videli smo že, da je Kidričeva stilizacija o dveh duhovnikih, ki »sta si prepisala« v škofovo knjigo tri različne obrazce, neprimerna. O razmerju freisinških spomenikov do stesl. sorodnih tekstov trdi K. to-le: »Podmene o vplivu cerkvenoslovanskega slovstva

na spomenike ali obratno niso neobhodno potrebne, ker sta utegnila rabiti oblikovatelj freisinških spomenikov in prireditelj cerkvenoslovanskih tekstov neodvisno drug od drugega slične latinske ali nemške predloge.« K. ima nedvomno prav, da so mogli nastati sorodni teksti v slovenščini in v cerkveni slovanščini tudi neodvisno; vendar pa vprašanje ne gre za to, kaj je **možno**, ampak za to, kaj je **res**. In dokler znanost tega vprašanja ne reši, svoje naloge glede tega vprašanja še ni dovršila. K. pa jemlje možnost že za resničnost in se sklicuje pri tem v opomnji 56., ki našteva literaturo tistih, ki suponirajo, drugače kakor K., vpliv stcsl. jezika na freisinške spomenike, in v opomnji 57., ki našteva tiste spise, ki drugače kakor K. suponirajo vpliv izgubljenih slovenskih predlog za freisinške spomenike na cerkvenoslov. spomenike, končno obakrat na Jagićevo avtoriteto proti Vondrakovemu mnenju in za svoje naziranje.

Najprej treba pripomniti, da v 56. opomnji K. meša dvojni problem, jezikovni in literarni, ne da bi jasno ločil drugega od drugega. V. Vondrák je namreč v izdaji *Frisinské památky*, 1896, zastopal mnenje, da so freisinški spomeniki tako glede jezika kakor glede literarnega postanka odvisni od stcsl. sorodnih tekstov, in sicer izpovedna obrazca freisinška (I. in III.) od stcsl. prevoda svetoemmeramske molitve, razen tega pa tudi še od stcsl. svetopisemskih prevodov, freisinška pridiga (II.) pa od homilije Metodijevega učenca škofa sv. Klimenta »Poučeníje na pamjati apostola ili mučenika«. V novi knjigi, posvečeni pred vsem spisom Klimentovim, »Studie z oboru církevněslovanského písemnictví« (1903) pa je prišel do drugačnih zaključkov; glede jezika sodi sicer še vedno, da je vplival na sestavljalce freisinških spomenikov stcsl. jezik, posebno po svetopisemskem prevodu (dasi paralele niso prepričevalne), glede literarnega postanka pa je V. stališče popolnoma spremenil. Navedel je daljšo vrsto dokazov, da izpovedni obrazci sinajskega evhologija, zlasti prevod tz. svetoemmeramske molitve, niso prevedeni neposredno iz nemščine, ampak da so prirejani v staro cerkveno slovanščino po slovenskih predlogah, ki so bile že prej prevedene iz nemških izvirnikov. — Ta dvojni, nekako vzajemni vpliv si razlaga Vondrák tako, da so se tudi duhovniki nemških škofij nekoliko seznanili s stcsl. prevodom sv. pisma in da so potem že obstoječe slovenske molitvene in izpovedne obrazce, ki so jih bili stcsl. prireditelji že porabili, v nekaterih besedah, stavkih, reklih in oblikah nekoliko po strsl. retuširali. — Vondrák je navedel tehtnih razlogov tudi za to, da je besedilo freisinške pridige prvotnejše kakor sporedna mesta v Klimentovem »poučeníju«, da je torej tudi tu freisinški spomenik, oz. njega predloga, vir za Klimentov spis.

V 56. opomnji se sklicuje torej K. proti Vondráku na Jagića in na njegov »nekoliko skeptični pristanek« v oceni Frisinskih památek v *Archivu f. slav. Philologie*, XVIII, 1896, 598 sl. in v *Entstehungs-*

geschichte der kirchenslavischen Sprache, 2. izd., Berlin, Weidmann, 1913, 225 sl. Jagić da potemtakem ni verjel v jezikovno odvisnost freisinških spomenikov od stcsl. jezika?

Mesto, ki ga K. navaja iz Entstehungsgeschichte, sploh o freisinških spomenikih ne govori. Pač pa govori Jagić na str. 255/56 nove izdaje (ali na str. 54. prve izdaje v Denkschriften d. kais. Akad. d. Wiss., phil.-hist. Kl., Bd. XLVII, III.) o razmerju freis. spomenikov do stcsl. jezika, in sicer ob razgovoru o II. freis. spomeniku in njega razmerju do Klimentove homilije, pri katerem se sklicuje tudi na mesto v AfslPh., XVIII, ki jo K. tudi citira. O tem razmerju se ne izraža Jagić prav nič skeptično tako-le: »...angenommen, daß, wenn wir die Klemens zugeschriebene Homilie in älterer Fassung besäßen, diese mit den sprachlichen Eigentümlichkeiten des entsprechenden Stückes sehr genau sich decken würde, so kann heute kein Schluss mehr zu Gunsten der Pannonität daraus abgeleitet werden (namreč, da bi bil stcsl. jezik, kakor je Miklosich mislil, doma v Panoniji), weil wir jetzt an der sprachlichen Abhängigkeit der Freisinger Denkmäler ihrerseits von der altkirchenslavischen Sprache festhalten müssen. Gerade darin, daß die Freisinger Denkmäler sonst in vielen Punkten dem kirchenslavischen Vorbilde nachgingen, aber in der Wahrung der für das Altkirchenslavische so charakteristischen Lautgruppen št', žd' sich davon unabhängig machten..., muß man einen sehr gewichtigen Beweis gegen die Pannonität des Altkirchenslavischen erblicken.« Jagić torej popolnoma nedvoumno zastopa mnenje, da so freisinški spomeniki kot celota jezikovno odvisni od stcsl. jezika. Danes je naše mnenje glede tega vprašanja nekoliko drugačno: razlogi, ki jih navaja Vondrák za jezikovno odvisnost in ki jih je Jagić tudi v svojih predavanjih in seminarskih razgovorih brez pridržka priznaval, se nam ne zde več prepričevalni, ker so bile vse tiste oblike, ki so jih imeli poprej za stcsl. dublete (gen. pl. g r e h poleg g r e h o v in pod.), tudi slovenske, kar je ugotovljeno; seveda tudi striktnega dokaza za nasprotno, da to ali ono reklo ne bi bilo moglo nastati pod dojmom stcsl. jezikovne rabe, danes še nimamo. Kar pravi torej Kidrič (po Ramovšu) na str. 5. svoje knjige (op. 54.), je popolnoma pravilno, nepravilno pa je, da se v 56. opomnji sklicuje na Jagića za nekaj, česar Jagić trdil ni.

Drugače stoji zadeva glede literarnega razmerja med freisinško pridigo in Klimentovim »poučenijem«. Glede tega razmerja si Jagić ni bil prav na jasnem. Pravi namreč (Entstehungsgeschichte, 1913, 255., 1. izd., n. d., 54): »Auch der Zusammenhang des zweiten Freisinger Fragmentes (bolje Denkmäles ali Stückes, kakor J. sicer pravi) mit einer dem Klemens zugeschriebenen Homilie, den schon der erstaunlich belesene Vostokov entdeckt hatte, kann als Beweis der schon in Mähren und Pannonien begonnen literarischen Tätigkeit des späteren Bischofs von ‚Velika‘ gelten. Denn

bei dem anerkannten hohen Alter der Freisinger Fragmente (vergl. jetzt bei Vondrák S. 47—48) ist es kaum denkbar, daß diese Homilie das zweite Freisinger Fragment hätte befruchten können, wäre sie nicht schon während des Aufenthaltes und der Wirksamkeit Klemens' in Mähren und Pannonien bekannt und populär gewesen. Nichts spricht nach meinem Dafürhalten (s. Archiv a. a. O.), to je XVIII. S. 599) dagegen, daß die Homilie wirklich von Klemens und zwar aus der Zeit seiner Predigertätigkeit in Mähren und Pannonien herrührt. In irgend einer Weise wurde nun diese Homilie auch demjenigen bekannt, der der eigentliche Verfasser des Textes des zweiten Freisinger Fragmentes war. Das gegenseitige Verhältnis ist übrigens in diesem Falle noch nicht endgültig aufgeklärt. Mag die Homilie, wie Miklosich (Geschichte der Lautbezeichnung im Bulgarischen, S. 6) behauptet, katholisch sein, für die Sprache ist daraus nichts zu gewinnen. Die genaue sprachliche Vergleichung ist schon darum sehr schwierig, weil die Homilie nur in späten Texten sich erhalten hat, wo die Spuren alter Formen und alter Ausdrücke im Laufe der Zeit verwischt werden konnten.²³

Jagić se torej glede literarnega razmerja teh dveh tekstov še ni končno odločil; to je bilo l. 1900, ko je razprava prvič izšla v Denkschriften; tudi l. 1913 tega mesta ni premenil, dasi je vmes o tem vprašanju razpravljaj z Vondrákom v Archivu XXVII. in XXVIII. (o čemer bomo takoj govorili), ker pač sam vprašanja ni samostojno raziskal in si je hranil svobodo, da bi se ob taki priliki brez zadrege mogel odločiti bodisi za prvenstvo Klimentove homilije, h kateri se očitno nekoliko nagiba, bodisi za kako drugo rešitev. Za svojo teorijo neodvisnosti se torej K. (če je v op. 56. navedena str. 225 tiskovna napaka za str. 255) tudi na to mesto ne more sklicevati. Bodisi razmerje tako ali tako, predloga freisinške pridige (freis. II.) bi se morala po Jagiću vsekako iz 10. stol. pomekniti nazaj v 9. stoletje.

Tudi v opomnji 57. se sklicuje K. na Jagića, češ, da je nasprotoval Vondrákovemu dokazovanju v knjigi »Studie« o odvisnosti stesl. spomenikov od predlog, pisanih v jeziku freisinških spomenikov. Nasproti opozorilu na te dokaze v »Poglavju iz najstarejšega slov. pismenstva« (ČJKZ, VIII.) se brani K. tako-le: »Ne gre pa tu za tako sprejeto »spoznanje slavistične vede«²⁴, kakor namiguje v ČJKZ, VIII, 1931,

²³ Nato sledi že prej navedeno mesto o jezikovnem razmerju, ki s koncem tega odstavka kaže, da gre Jagiću tu predvsem za določitev, kje je stesl. jezik doma, v solunski okolici v južni Makedoniji ali v Panoniji.

²⁴ Na str. 103 Grafenauer ne namiguje na kake Vondrákove teorije, ampak na dejstvo, ki ga je Vondrák pokazal, da gre pri freisinških spomenikih za prepise in ne za prvopise, kakor je pravil K. v 1. izd. 1. snopiča svoje Zgodovine slovenskega slovstva. Ne gre torej za »namigovanje«, ampak čisto preprosto za popravek.

103, Grafenauer, ki se pač ni »dovolj poglobil« v tehtne ugovore, ki jih je nanizal proti Vondrákovi tezi Jagić v oceni v AfslPh XXVII (1905), 395 sl. in v repliki v AfslPh XXVIII (1906), 260.«

Kidriču se je zgodila v tem stavku trojna nezgoda; prvič, da je očital neznanje citirane diskusije med Jagićem in Vondrákom vprav tistemu človeku, ki je o tej diskusiji na Slovenskem prvi obširneje poročal (Razni popravki, 1. Brižinski spomeniki, DS, 1918, 104—106); drugič, da je K. rezultat te diskusije nepravilno dojel in nápak uporabil; tretjič, da je K. prezrl, kaj je pisal Jagić v *Entstehungsgeschichte* o razmerju stesl. izpovednih obrazcev do njihovih slovenskih (panonsko-moravskih) vzorcev.

Prvič in drugič: Dr. J. A. Glonar je očital v Slovanu, 1917, 319—320, Vondráku in moji Kratki zgodovini slov. slovstva, 1. izd., da neupravičeno izvajava freisinske tekste iz staroslovenskih predlog. Razložil sem nato Vondrákovo novo stališče, navedel njegove dokaze in pokazal, da sem z Vondrákom prav nasprotno trdil, kakor je bil razumel Glonar. Pri tem sem se doteknil tudi Jagićeve in Vondrákove diskusije in navedel njen končni rezultat. Tako-le sem med drugim poročal o tem: »Dočim je (Vondrák) v »Frisinských památkách« še mislil, da je druga brižinska formula odvisna od Klementove homilije, je v »Studie« dokazal, da je ravno nasprotno res. Pri tem je zadel na odpor Jagićev, ki je v Archivu fslPh., XXVII., str. 395 sl. nasproti Vondráku zagovarjal prvotno mnenje (Jagić, Meine Zusätze zum Studium der Werke des slavischen Klemens, II. Hat Bischof Klemens für eine seiner Homilien den Text des Freisinger Denkmals vor Augen gehabt?). Vondrák je v naslednjem letniku Archiva (Vondrák, Zur Frage nach dem Verhältnisse des Freisinger Denkmals zu einer Homilie von Klemens, AfslPh. XXVIII., 256 sl.) na to odgovoril in opozoril posebno na pasus: (Ecce bi dedt naf ne segrefil te vueki) gemu be liti starosti ne prigemlioki..., ki se pri Klementu glasi: jemu bylo žitije... starosti ne prijemljušte... Ker Klement v svojih spisih ne ljubi sestave jest z nedoločnikom, je iz jemu be (ali bylo) žiti naredil jemu bylo žitije, a s tem se je spremenil tudi prvotni pomen. Dočim ima besedilo brižinskega spomenika pravilni pomen: »es wäre ihm beschieden, zuteil geworden zu leben«, ima homilija brezbarvno »er hätte das Leben gehabt«, kar nima več popolnoma pravega smisla. Temu dokazu se je tudi Jagić vdal (Jagić: Mein Zusatz, AfslPh, XXVIII., 260 sl.): Mit Recht greift Prof. Vondrák diesen einen Punkt heraus, bei dem ich einen solchen unverkennbaren Parallelismus hätte zugeben sollen... Doch auch diese zweite Parallele zwischen der Homilie und dem Freisinger Denkmal ohne weiteres zu-

gegeben, kann und muß ich noch immer an meiner Voraussetzung »irgend einer dritten Vorlage« festhalten, höchstens die Annahme des Vorhandenseins dieser dritten Vorlage in slavischer Fassung gewinnt dadurch größere Wahrscheinlichkeit. Da nun jetzt auch Prof. Vondrák nur von einem slavischen Text, wie er uns im zweiten Freisinger Denkmal — allerdings verstümmelt — erhalten ist, spricht, so ist in diesem Punkte die Verschiedenheit unserer Ansicht durchaus nicht so groß... Damit kann diese Meinungsdivergenz als abgeschlossen betrachtet werden.«

K tej diskusiji bi dostavil še to, da se v vsem stesl. slovstvu nikjer ne uporablja aorist *be* za kondicional, da je torej to — posebnost starega slovenskega jezika, kakor skraćitve v zaimenski in pridevniški sklanjatvi in dr.; ohranila se je, nekoliko potrjena, še v ziljskem narečju na Koroškem (*besem, besi, be...*). Ta *be* drugega freisinškega spomenika (prav za prav enega njegovih prednikov) pa je preveden v Klimentovem poučenju z *bylo*, torej s pripovednim časom, ker je prireditelj slovenski *be* po starocerkvenoslovansko aperičiral kot aorist, pripovedni čas. Ta napaka se je mogla zgoditi le pri prirejanju besedila iz starega slovenskega jezika, ne pa iz latinskega ali nemškega; v latinščini bi bilo v stavku »*si avus noster non pecasset, tum in secula ei esset (ali fuisset) vivere senectutem non accipienti...*« (Fris. památky, 58.) nemogoče konjunktiv zamenjati z indikativom. Enako se tudi v stari nemščini konjunktiv (in *êwidhu wâri imu za lebêne*) točno loči od indikativa (*was*). S tem, da je Jagić priznal dokaznost tega enega primera izposoditve iz slovenščine, dobe vse večjo veljavo tudi še druge sporednice. S tem bi bilo vprašanje II. freis. spomenika urejeno, in sicer ne v Kidričevem, ampak v Vondrákovem in — Jagićevem pravcu.

Tretjič: Zdaj pa še izpovedni obrazci! K. jih je odpravil kar s freisinško pridigo vred z opomnjo 57. in z vzklicem na Jagića, a si je delo nekoliko preveč olajšal. Kajti Jagić je o teh obrazcih v Entstehungsgeschichte, ki jo Kidrič tako s poudarkom citira, tudi še posebe govoril, in to tik pred mestom, ki smo ga že spoznali. Na str. 254. nove izdaje (na str. 53. stare izdaje, Denkschr. KAW, Ph-hist. Kl., XLVII, III) beremo to-le: »Es ist nämlich von Vondrák zuerst darauf aufmerksam gemacht worden, daß in dem Officium confessionis, das in dem sinaitischen Euchologium aus mehreren Ermahnungsreden und Gebeten besteht, auf Fol. 72a der Text eines Gebetes vorkommt, das so beginnt: *Gospodi bože v'semogy tebě bądą azū ispovedenū*; dieser Text nun deckt sich an einigen Stellen ganz mit einem Gebet der Freisinger Denkmäler, das so beginnt: *Bože gospodi milostivy otče, tebe ispovede ves moi greh u. s. w.* und die nächste Vorlage dieses Beichtgebetes ist in einem althochdeutschen

S. Emmeramer Text zu finden, wie das Vondrák nachgewiesen hat. Dasselbe Gebet kommt aber, wie ich zeigte, auch im Grigorovičschen Službenik und Trebnik vor. Wie geschah es nun, daß dieses Gebet einen Bestandteil des glagolitischen Euchologiums und in weiterer Folge der cyrillischen Trebniki bildet? Ich habe mir die Sache so zurechtgelegt (Archiv XVIII, S. 599; tudi to mesto je K. v opomnji 56. citiral!), daß das Gebet schon sehr früh in Mähren oder Pannonien entstand, wo ja gleich Anfangs ein Ordo confessionis unentbehrlich war. Man hatte dort mit lokalen Verhältnissen zu rechnen und da einige Beichtformeln schon vor Konstantin und Method mündlich im Umlauf waren, so wurden solche Gebete auch von Konstantin berücksichtigt und in das Rituale, das nach dem glaubwürdigen Zeugnisse während seines Aufenthaltes in Mähren zusammenstellte, aufgenommen, gewiß unter Ausgleichung in den Sprachformen und einigen Ausdrücken mit dem üblichen sprachlichen Typus des Altkirchenslavischen. Später wurde dieser Ordo oder Officium Confessionis aus jenem ursprünglich Konstantinischen Ritualbuche in andere, darunter auch schon irgendwo unten im Süden (in Mazedonien) in das jetzige Euchologium Sinaiticum aufgenommen. Wenn aber der Zusammenhang der ersten und dritten Formel der Freisinger Denkmäler mit dem im Euchologium Sinaiticum enthaltenen Gebet nicht abzuweisen ist, wenn der Zusammenhang des im sinaitischen Euchologium enthaltenen Gebetes mit dem althochdeutschen S. Emmeramer Gebet gleichfalls zugegeben werden muß, so ist damit die Entstehung wenigstens eines Teiles des Euchologiums Sinaiticum während der ersten Periode der apostolischen Tätigkeit Konstantins so gut wie erwiesen.»

Tako je Jagić pisal že l. 1900, torej tedaj, ko Vondrák še ni bil objavil, menda tudi še ne dognal svojih novih raziskovanj. Vondrákova knjiga »Studie« je dala tem Jagićevim domnevam šele pravo trdno podstavo in — popravo (tudi glede »mündlich«). Neresnosti temu Vondrákovemu dokazovanju še ni nihče očital. Zato znanstvenik nima pravice, da bi šel mimo njega, ne da bi se zanje zmenil; če ne soglaša z njim in hoče o teh zadevah govoriti, se naj pomeri z njim s tem, da v podrobni analizi dokaže nepravilnost dokumentacije ali sklepanja. Sam dvom, ki ni osnovan na taki znanstveni analizi, ni opravičen.

K potom, ki sta jih pokazala od starega slovenskega do starocerkvenoslovanskega pismenstva Jagić in Vondrák, naj opozorim še na stezičico, in sicer od naše stare slovenske apostolske vere, ki se nam je, nekoliko okrnela, ohranila v rokopisu koroškega zgodovinskega društva, do evhologija sinajskega, in sicer tistega oddelka, ki ga je pripisoval Jagić Konstantinu-sv. Cirilu, V. Vondrák pa Klimentu, Metodijevemu učencu. Gre za že omenjeno mesto od 5.—6. člena vere, posebno pa na prevodno napako v 6. členu, ki se glasi s potrebno popravo (gl. op.

na str. 482): »dolu yide kchpaklu na trettyi dan gori wfta od martwech. Gori yiede wnebella leide kchdeffnuczy boga otſche wſemogotſchiga.« Videli smo že, da je prevodna napaka seide m. sedi naši stari apostolski veri skupna z weissenburškim katekizmom (v apostolski veri gl. zgoraj str. 483. Athanasijeva v istem rokopisu ima sedanjik sizzit, St., str. 33). Skupna pa je ta hiba naši veri tudi z mestom iz veroizpovedi, ki uvaja izpovedni obrazec na str. 67a evhologija sinajskega in se glasi: sŭmrŭtŭ podjemŭ voljeja vſkrŭse tretej denŭ i vŭſedŭ na nbsa sede o desnaja oca... Spričo tega, da so izpovedni obrazci v evhologiju nastali po vsej verjetnosti na osnovi starih slovenskih predlog, mislim, da je ta nova paralela le potrdilo Jagićeve domneve in Vondrákovega dokazovanja. Sodim, da je vplivala apostolska vera na oblikovanje kratke *confessionis fidei* v uvodu splošne izpovedi, po kateri je posnet obrazec evhologija na str. 67a sl. Glede smeri vpliva tu ne more biti dvoma: nobene poti ne vidim od stesl. evhologija do weissenburškega katekizma, pač pa je razumljiva pot od weissenburškega katekizma preko stare slovenske vere in izpovednega obrazca do evhologija, ki obsega tako že prirediteljev starobavarske molitve. Prim. ČJKZ, VIII, str. 96—98.

Še bolj nam bo to vidno, če si ogledamo tudi latinsko in grško besedilo teh členov apostolske vere: ...descendit ad inferna, tertia die resurrexit a mortuis, ascendit ad caelos, sedet ad dexteram dei patris omnipotentis,... (St., str. 30, pod črto). — ...katelthónta eis háden, tê tríte heméra anastánta ek nekrôn, anelthónta eis uranûs, kathezómenon en deksiâ Theû tû Patròs pantokrátoros... (Pečjak, Katoliška dogmatika, 1911, str. 223).

Latinsko besedilo s svojimi tremi pripovednimi perfekti kar vabi bravca, da bi še četrto glagolsko obliko bral in razumel kot pripovedni čas, zlasti ker je pisna razlika med sed. obliko *sedet* (*sedí*) in *sedit* (*sedél* je) prav majhna. Da tu ne gre za varianto latinskega teksta, ampak za bralno hibo, nam pričajo podobne hibe še v drugih stn. prevodih, n. pr. v sanktgallenskem očenašu in veri (*sanctific-: sanctifica, creatorem: creaturam, pontio: potentia, peccatorum od peccatum: isto od peccator*. (Gl. St., str. 28, prim. ČJKZ, VIII, 76). Prireditelj weissenburškega katekizma je prevodno napako še prepisal, a drug, sodoben weissenburški bravec je napravil ob besedi in na robu znak kakor za gloso (opomnjo) v znamenje, da je tu napaka. V Athanasijevi veri weissenburškega katekizma pa te napake vobče ni.

Grško besedilo s svojimi deležniki (tremi aoristovskimi in enim sedanjiškim) za tako bralno napako ne nudi prilike: oblika *part. praes. kathezómenon* (*kathémenon*) se popolnoma jasno loči od *part. aor. katheisámenon* (*kathisámenon* ali *kathísanta*); razen tega bi napačni prevod sed. *participa* glagola *sedeti* (*seděšti* ali *sědešta*, nam. *sěde*) ne dal za rezultat aorista *sěde*,

ampak part. aor. glagola *sěsti* (*sědŭši*, *sědŭša*, nom. *sědŭ*). Stcsl. besedilo kaže že z dvakratnim aoristom (ki je zamenil grška deležnika), da je vplival na oblikovanje tega mesta razen spomina na grško besedilo apost. vere tudi zapadni obrazec konfesije v uvodu izpovednega obrazca, in sicer ne latinski ali nemški, ampak slovenski. Latinski *sedit* (*sedél* je) bi se moral v stcsl. prevesti kot aor. glagola *sěděti*, torej *sědě* (l. ed.: *sěděhŭ*), ne pa kot aor. glagola *sěsti*: *sěde* (l. ed. *sědŭ*). Oblika *sěde* se more torej razložiti le po vplivu slovenskega besedila, kajti nemška grafika ne dela razlike med *sědě* in *sěde*. Stcsl. oblika *sěde* bi bila sicer možna tudi kot neposreden prevod nemškega *gisaaaz*, ki pomeni »sedél je« in »sédel je«. Vendar pa ni verjetno, da bi bili še konec 9. stoletja krožili nemški rokopisi apostolske vere z napačno obliko, ko je že weissenburški pregledovavec napako spoznal in označil. Prevod naravnost iz stn. jezika v staro cerkveno slovanščino je tudi zaradi zgodovinskih razmer samih prav malo verjeten, saj Grki niso znali nemškega jezika, pač pa latinski.

Prav tako malo je misliti na vpliv Mk 16, 19 (v *iznese se na nebo* i *sěde o desnaja ba*, kjer je aorist pravilen), ker druga podobna mesta v evangelijih ustrezajo besedilu apost. vere (Mk 14, 62: *o desnaja sědešta sily...*, Mt 26, 64: *sědešta o desnaja sily...*, Lk 22, 69: *sěde o desnaja sily bžije*) in ker se to mesto v evhologu sinajskem najtesneje naslanja na besedilo apost. vere, tudi še v vrsticah, ki napaki sledé (67 b): *ipaky imatŭ priti* (sŭ nbse), *saditi hotę živymŭ i mrŭtvymŭ* (citati iz evang. po Cod. Mar.).

Ta zveza je seveda tudi strikten dokaz za to, da naša apostolska vera po svojem postanku ne sega, kakor bi K. rad, samo »morda v 10. stoletje«, ampak v najbližjo soseščino weissenburške apostolske vere, ki se je pozneje prepisala v weissenburški katekizem, torej vsaj v prva leta 9. stoletja, v čas torej, v katerega sodi po svojem bogastvu — *rîchî* — *regnum* tudi naš stari očenaš.

Zdaj, ko so se pred našimi očmi podrle opore, s katerimi je podslonil K. svojo književnozgodovinsko konstrukcijo breztradicionalnosti za slovenski srednji vek, zgrajeno na vero v znano Trubarjevo besedo, da se pred njim ni nič slovenski pisalo, zdaj bomo mogli tudi pravilno presoditi vrednost sledeče principijalne izjave Kidričeve (str. 4—5 nove izdaje 1. snopiča): »Prvi oblikovatelji so mogli slovenske tekste ali napisati, ali se pa zanesti na prevajanje sproti, ki je že od začetka pomagalo duhovščini izhajati brez pismenega fiksiranja raznih nujnih tekstov (le kdo je to videl ali povedal!). Kdor upošteva dejstvo, da med Slovenci še ni bilo samostanov, v katerih so nastali (kdo to ve? Pravilno bi bilo: so se ohranili) prvi nemški jezikovni spomeniki, ki so v zvezi s Karlovimi kapitularji, in kdor ne omalovažuje okoliščine, da se misijonarska duhovščina za

Slovence ni opremila s prevodom evangelijev, ta ne bo govoril o posredovanju slovenskih tekstov očenaša, vere in očitne izpovedi po kaki »pismeni medsebojni zvezi duhovščine iste nadškofije ali patriaršije«, ampak se bo rajši oklenil podmene (sic!), da so bili slovenski zapisi očitne izpovedi in zlasti še očenaša in vere (kljub drugače govorečim, striktno dokazanim dejstvom!) v primeri s (popolnoma nedokumentiranim) prevajanjem sproti in ustnim izporočanjem (menda sproti prevajanih besedil!) osamljeni slučaji (primeri?), ki niso ustvarili navade.« V opomnji 45 pa pravi K. k temu: »Drugače, a zame nesprejemljivo: Grafenauer, Poglavlje (ČJKZ, VIII).«

Kdor ve, kaj je hierarhična ureditev Cerkve, ve tudi, da se podrejeni duhovščini ne sme dati noben ukaz, ne da bi se ji dala tudi možnost, da ta ukaz izvrši. Če so morali duhovniki druge učiti očenaša in vere, se pač niso mogli zanašati na prevajanje sproti (kako bi bili sicer mogli vedno točno enako prevesti?); če so morali botri ali odrasli krščenci sami odgovarjati na vprašanja, ki so se jim po krstnem obredu morala staviti, se pač duhovnik ni mogel zanašati na (čigavo?) prevajanje sproti; saj kdor ni znal očenaša in vere, latinski ali v narodnem jeziku in seveda tudi drugih odgovorov, ki jih glej pri Steinmeyerju pri št. III. in IV., po sklepu aachenske sinode 801/2 ni mogel biti boter. Brez botrov se pa krščevalo ni.

Če so na Nemškem prevajali predvsem (izključnost bi moral K. šele dokazati) po samostanih, so delali to, ker so bili samostani središča duhovnega pastirstva, večina škofij je v najstarejši dobi imela sedež v samostanih, tako tudi salzburska, freisinska, lorška (Lorch), pasavska i. dr. Pri nas Slovencih sicer po Kidriču takih duhovnopastirskih središč nismo imeli na domačih tleh (nova izd., str. 3), v resnici pa smo jih le imeli, in to vprav v 8. in 9. stoletju. Imeli smo pokrajinske škofove, Modesta, o. 757/8 do o. 763, in spet od 799 do o. 860 Theodoricha, Ottona in Osbalda (Gradivo, I. št. 324, II., 69, 166) in spet od konca 9. stol. do o. l. 950; ko pa ni bilo pokrajinskih škofov, so pa bili tu škofovi pooblaščenci, ki so morali v določenih rokih prihajati k svojemu ordinariju in mu poročati o svojem in podrejene duhovščine delu. Če se je torej iz katerega teh središč objavila duhovščini kaka zakonska določba, nov kapitularij, recimo z ukazom, da naj se ljudstvo nauči tega ali tega, so ji morali po svoji hierarhični, v Karlovi državi pa tudi po državljanski dolžnosti dati tudi pripravljene obrazce, saj so bili za izvedbo tudi kazensko odgovorni in niso bili — analfabeti.

Glede svetopisemskega prevoda se pa moramo spomniti načel, ki so se jih držali irski in anglosaški oznanjevalci katoliške vere in jih je učil Franke in Nemce v poznejši Karlovi dobi — Alkuin. Po že znani duhovnopastirski metodi, ki jo je izvajal Alkuin iz Gospodove misijonske zapovedi (Ite, docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti: docentes eos servare omnia, quaecunque mandavi vobis, Mt 28, 19—20), pa spada na prvo mesto

pouk o osnovnih verskih resnicah (gl. Alkuinovo pismo kralju Karlu, zgoraj, str. 365), in sicer ustni pouk — po besedi svetega Pavla v pismu na Rimljane, 10, 17, »ergo fides ex auditu« (torej je vera iz ustnega naznanila). In šele ko je človek v veri utrjen (hac fide roboratus) in krščen, pride vrsta na »evangelica praecepta danda per sedulae praedicationis officium« (da se dado evangelske zapovedi s tem, da se pridno vrši dolžnost pridiganja). Evangelski nauki tvorijo v tej metodi torej šele tretjo stopnjo in ne prvo.

Tudi Franki, Nemci in drugi niso dobili domačih evangelskih prevodov od misijonarjev, ampak šele, ko so bili že 100 do 300 let kristjani.

Analogija s staroorientalskimi cerkvenimi občinami prvih krščanskih stoletij ni primerna, ker gre tam za razmeroma zelo visoko kultivirane narode, ki so imeli dovolj številnega izobraženega meščanstva; pri Germanih in Slovanih pa je šlo za komaj pokrščena in napol divjaška ljudstva brez vsakega kakršnegakoli umskega in pismenskega šolanja.

Tudi primera s Konstantinom — sv. Cirilom in z bratom mu sv. Metodijem, ki nanjo K. očitno misli, ni na mestu; saj sveta brata nista prišla na Moravsko in Panonijo kot navadna misijonarja preobračat pogane, ampak kot učitelja izobraževat domače mladeniče za duhovniški poklic. Knez Rastislav s Svetopolkom je prosil v Carigradu učiteljev (učitelja ne imamy takogo izeny by vj svoj jazykŭ istuju veru hristijanŭskuju sŭkazali, Vita Cyrilli, c. 14); njuno delo na Moravskem in v Panoniji je bilo izrazito učiteljsko; Rastislav sam je Cirilu izbral učencev in mu jih poveril (učeniky sŭbravŭ vŭdastŭ jihŭ učiti, V. Cyr., 15), enako Kocelj (vŭda do [četyri deseti] učeniky učiti, V. Cyr. 15). V Rim sta šla, da bi jima tam apostolik posvetil učence za duhovnike (ide svetiti učeniky svoje, V. Cyr. 15) in sveti oče je to tudi izvršiti dal (jakože svetiše se abiye pěše liturgiju vŭ crŭkŭvi stgo apostola Petra slovenskymŭ jazykomŭ, V. Cyr.); umirajočemu sv. Cirilu pa je bilo najbolj na skrbi, da bi mu brat Metodij od tega učiteljskega dela ne ušel v samostan (ne mozi gory radi ostaviti učenja svojego, V. Meth.). Gl. Jagić, Entstehungsgeschichte, 1913, str. 10, 22, 23, 27, 30. Sveta brata sta prišla torej med Slovane kot profesorja bogoslovja in ne kot preprosta misijonarja; in ker sta razen tega imela tudi cerkvenopolitične namene, in ker je bil povrhu vsega Konstantin genij, kakor jih pride malo na svet, sta mogla prinesiti s seboj na Moravsko že prevod evangelistarja, sta ga potrebovala in seveda tudi rabila. A nikoli se ne sme pozabiti, da je pojav in delo svetih bratov povsem edinstven pojav v vsej svetovni zgodovini, da torej ne smemo nikomur očitati, da ni bil tak genij in svetnik, kakršen je bil Konstantin.

Tudi tu torej logične premise Kidričevega sklepanja ne drže.

Kidričeva Zgodovina slovenskega slovstva je tudi sicer glede katoliške duhovščine (zlasti srednjeveške) pisana v tako rezkem tonu, kakor bi si bil zastavil za nalogo, spisati obtožnico zoper te nemarne, lene škodljivce slovenske narodne kulture; a kot zgodovinar bi moral biti pravičen sodnik. Tako pa po cele strani na dolgo in široko razpravlja o tem, česa niso storili, dočim se o njihovem ohranjenem delu izraža često kar po telegrafsko. To je toliko hujše, ker se obtoženci ne morejo več braniti, in tudi priče, spisi in dokumenti, ki so jih zapustili, latinski, nemški ali slovenski, so v dobrem tisočletju segnili, strohnili ali kako drugače izginili.

Naj zato poskusim označiti to posebnost Kidričeve zgodovine-obtožnice.

1. Vsa dejstva, za katera obtoženci nimajo striktno dokumentiranih dokazov, K. zanikuje, odreka jim bivanje. V logiki pravimo temu sklepanju — sklepanje z argumenti ex silentio. Ker nimamo rokopisa očenaša in vere iz 8./9. stoletja, naj še toliko razlogov govori za to, ga tedaj ni bilo; ker prevodov desetih zapovedi, litanij, rožnega venca, evangelskih lekcij, pridigarskih vzorcev iz sred. veka danes ni, jih tudi nikoli ni bilo (seveda tudi ne molitvenikov za analfabete, celega slovenskega misala za kmetiške dekletke ali plemiške nemške nune, psalterja, svetniških legend — zakaj ne tudi drugih sestavin brevirja? — in tako dalje, prim. str. 9). Seveda se tudi obred umeščanja koroških vojvodov nikoli ni slovenski »fiksiral«, čeprav se je ponovno latinski in nemški.

Koliko je vredno tako sklepanje ex silentio, naj nam priča tale analogon: V vsej Sloveniji se od 8.—13. stoletja nikjer ni ohranil noben latinski sakramentarij (z oracijo, sekreto, postkomunijo, prefacijami in kanonom), noben lekcionarij (z evangeliji in listi), noben antifonarij (z introitom, gradualom, ofertorijem, komunijo in z antifonami in responzoriji dnevnih molitev), torej so na Slovenskem v tem času mašo brali kar na pamet ali je pa sploh niso brali; ker nadalje od 8. stoletja do druge polovice 12. stoletja nimamo nobenega rokopisa za brevijarij, duhovniki na Slovenskem dnevnih duhovniških molitev ali sploh niso opravljali ali pa kar na pamet.

Oglejmo si s tega stališča obred pri ustoličenju koroških vojvodov. Nedvomno vojvodski kmet kosez-Edlinger zapiska tega obreda ni potreboval, že ker je bil seveda analfabet, pa tudi zaradi tega, ker se je besedilo obreda kot svetinja ustno izročalo od rodu do rodu; malo pa je verjetno, da bi bil vojvodov dvor in njegovi plemiški spremljevalci, n. pr. comes Goritiae, izhajali brez zapiska; pismeni svetovavci tega spremstva, večinoma duhovniki, pač ne bi bili mogli pravilno naučiti svoje gospode obrednih besed brez pisanih obrazcev. Primerjaj dejstvo, da so iz poznejših stoletij ohranjeni obrazci fevdnih priseg datirani po nastopu novih fevdnih gospodov. Gl. dr. M. Dolenc, Dvoje slov. fevdnih priseg, ČZN, VIII, 1911, 37 sl., dr. Fr. Kotnik, Dvoje slov. fevdnih priseg, ČZN, X, 1913, 30, 31 sl.

2. K. zelo nerad verjame, kar je za obtoženca ugodno: Ne more verjeti, da bi sodil očenaš z apostolsko vero v konec 8. ali začetek 9. stoletja, očitna izpoved pa vsaj v sredo 9. stoletja, dasi vsi znaki govore za to, in dasi noben pozitiven znak temu ne ugovarja; ne more verjeti, da bi bila možna kaka tradicijska zveza med freisinškim starejšim izpovednim obrazcem in stiško slovensko prireditvi-jo Honorijevega obrazca splošne izpovedi, dasi doslej ni mogoče drugače razložiti dejstva, da edino ta dva obrazca omenjata zapovedano praznovanje svetih večerov (delopusta pred nedeljo in prazniki), in K. še dejstvo samo zamolči. K. noče verjeti, da so v srednjem veku tudi izven samostanov (in samostanskih župnij) pridigali, in to slovenski, najmanj pa še po mestih, zato brez vsake dokumentacije pravi, da je nastal kranjski načrt pridige »morda v Stični«, čeprav bi moral vedeti iz knjige univ. prof. Milka Kosa »Srednjeveški rokopisi v Sloveniji«, 1931 (Kidrič jo navaja v op. 18, 20), št. 93, str. 162 (in že poprej iz ZUZ), da je bil rokopis vsaj že v sredini 15. stoletja v Kranju (Hic fuit Ambrosius Clompfer... spolliatus de Krainburga); tudi nove prav tam objavljene datacije tega načrta — okoli l. 1450 — K. ni upošteval.²⁵ Nadalje se iz vsega Kidričevega prikazovanja naše najstarejše cerkvene pismenosti vidi, da se mu zdi v primeri s staronemško silno malenkostna, v prvi izdaji je to tudi izrečno povedal (gl. zgoraj, str. 481). Pa je le razmerje iz 8.—11. stol. ohranjenih slovenskih spomenikov do števila na Slovenskem iz te dobe vobče ohranjenih latinskih rokopisov morda dosti ugodnejše kakor število in obseg iz iste dobe ohranjenih starovisoko- in staronizkonemških besedil do vsega po vsem Nemškem ohranjenega tistodobnega latinskega rokopisnega gradiva. Le naj kdo pogleda, koliko se nam je iz tega starega časa po vsem Slovenskem rokopisov sploh ohranilo (gl. Kosovo objavo SRS)!

²⁵ Nasproti temu je malenkost, če je K. prezrl še nekatere druge v isti Kosovi knjigi priobčene drobtinice, dasi niso nepomembne. V papirnem rokopisu državne (licejske) knjižnice št. 71 (SRS, št. 64, str. 103 sl.) iz 14./15. stoletja je na str. 300, kol. 1 med črtami nad latinsko besedo »vepres« zapisana od roke iz prve polovice 15. stol. slovenska beseda »hostrosintze«, prav tam ob robu pa od iste roke »ostrosintze vepres pramper«. SRS, str. 104. Ta glosa je zapisana kakor glose starejšega pisca v stiškem rokopisu kot razlaga nad besedilom pridige. Od lista 224—397, obsega rokopis namreč spis Hugona de Prato Florido, Sermones super evangelia et epistolas. Ponovna priča priprave za slovenske pridige.

Drug tak zapisek nas vodi spet v kranjsko župnišče. V papirnem, z različno vsebino, pridigami, molitvami i. pod., popisanem rokopisu iz prve polovice 15. stol. (SRS, št. 101, str. 170 sled.) je razen drugih zapiskov in latinskega verza »Non me deportabis nisi michi VIII paruos dabis« (l. 73) še slovensko-latinski verz »non fuit domi Manka, tunc venit Anka, Kanka, Wanka« (l. 78), in latinsko-slovensko-nemški zapiski raznih imen, od katerih navaja M. Kos sledeče: »Clement suppan von Trafert, Mathe iz Goricza prope sancti Ruperti de parrochia de Tyuer, Nicolai de Chuem, Crisan de Rogacza, Marina yz Trameze Pot lipa, Sinnenstein Michel, yz Woia Margareta, Stranicza Oswalt, yz Mosiria Napetloawicza de Ganawicse parrochia ab dem Pacher, Gorna grade Janes, de sancta Maria nagesorvin (?) Lube.«

3. Kar je za obtoženca slabo, verjame K. kar brez dokaza resnice in brez dokumentacije: Za trditev, da je krščanstvo takoj od začetka »napovedalo boj stari narodni pesmi« (2. izd., str. 3), navaja K. v 65. opomnji kot edino dokazilo — dr. Slodnjaka »Pisma o slov. književnosti, I«, v »Slovencu« z dne 31. julija 1932! Za sledečo trditev pa sploh ni navedel nikakega dokazila: »V dobi, ko se tudi preprostemu Nemcu ni več bilo treba učiti latinskih molitev, so pomagali duhovniki ustaliti tudi slovenski tekst očenaša in vere... Morda gre za 10. stoletje.« Le čudno, da je bilo Nemcem treba za očenaš in vero menihov in samostanov (prim. Kidričeva spre-daj, str. 484, navedena izvajanja!), nam Slovincem pa so zadostovali cerkveni ali cerkveni ključarji, če so jih tedaj že kaj imeli, ali pa kar kaka pobožna ženičica, da so po nemških in — latinskih predlogah prevedli očenaš in vero in »morda« še kaj, duhovniki pa so jim jih samo »pomagali ustaliti«, seve, ker običajno cerkovniki bolje latinski znajo ko župniki ali kaplani.

4. Za olajševalne okoliščine se K. nič ne meni: Ne vem, ali si je K. kdaj prav postavil pred oči, kaj je bila za naše prednike zasedba panonske nižine po razbojniškem nomadskem ogrskem narodu. Kaka nesreča je bila to za polovico slovenskega ozemlja in za ves narod! Kako je bilo to, ko so ropali in požigali Ogrri po odprtih alpskih dolinah in hodili preko slovenske zemlje vzdolž Donave na Bavarsko in dalje prav do južne Francije ter preko Drave, Save in Soče po »ogrski cesti« daleč v Italijo. V Panoniji in Ogrom odprtih sosednih krajinah je krščanstvo kar propadlo, že l. 900 v vsej Panoniji ni bilo nobene cerkve več (Gradivo, II, št. 324, str. 245. M. Kos, Zgodovina Slovencev, 86), in Slovenci, ki so ostali tam, šele pred kratkim pokristjanjeni, so se spet popoganili.²⁶

Nemški književni zgodovinar Baesecke vidi v ogrskem navalu in v požiganju in pustošenju samostanov vzrok, da je v 10. stoletju nemška beseda v zgodovini skoraj umolknila (Reall. d. Lg., Ahd. Literatur, § 8. začetek, str. 33). In kako malo so Nemci trpeli v primeri z našimi predniki! Pri nas pa, hoče K., da bi bil ta čas, ki o njem viri iz naših krajev (ne o naših krajih) domalega popolnoma molče, da bi bil ta strašni čas spočel zametke našega pismenstva. In to samo zato, ker je pač 10. stoletje za najmanj sto let mlajše od prehoda 8. in 9. stoletja.

²⁶ Ne verjamem, da bi bila ogrska invazija v Panonijo v kakršnemkoli pogledu Slovincem v korist, tudi ne, kakor misli M. Kos v Zgodovini Slovencev, str. 87, z nacionalnega vidika. Kajti zdi se mi, da je vprav ta ogrski naval pogнал velik del bavarskih naselnikov Panonije v bližnje karantanske pokrajine, ki so jim bile bližje ko Bavarska sama in beg vanje varnejši kakor pot po široki donavski cesti. Slovenski ondotni naselniki, kolikor niso ostali pod ogrskim jarmom na svoji zemlji, so se po zemljepisnih razmerah nujno umeknili bolj v južne predele Karantanije. Da se je s tem številčno razmerje med Nemci in Slovenci v severnih pokrajinah Karantanije za Slovence poslabšalo, je pač razumljivo.

SLOVAŠKI UPODABLJAJOČI UMETNIKI

Slovaška je bila od davnine sem domovina izrednih talentov v vseh panogah znanosti in umetnosti. Dala jih je mnogo češkemu narodu, še več pa madžarskemu.

V baročni dobi je zaslovel Jan Kupecky, pezinski rojak, ki je bil portretist svetovnega imena. Ko je v 19. stoletju madžarizacija že močno napredovala, so hodili naši talenti v Budimpešto, kjer so bili stebri madžarske umetnosti. Danes le malokdo ve, da je slavni madžarski skladatelj Julius Bencúr slovaškega izvora. Znani madžarski kipar Alojzij Strobl je liptovski rojak. Iz Liptovskega sv. Mikulaša izhaja še danes v Budimpešti živeči znameniti portretist Eduard Ballo. Tudi znani portretist Julius Stettka se je rodil v slovaški vasi Hybbih. Kiparja Jana Fadrusa je dala slovaška zemlja. Naše Slovensko je dojilo slikarja Demetra Skuteckega, Medňánskega in mnoge druge. Slovaška kri je plala v žilah najboljših madžarskih pisateljev Petöfi-ja, Mikszátha in Madácsa, s katerimi se danes ponašajo Madžari. Tako je sočna Slovaška napajala suho madžarsko Puszto na škodo svojega rodú, kakor toži pesnik: »Národ můj drahý, preto omdlievaš, lebo do cudzieho život svoj vlievaš.« Kajti mnogi od njih so pozabili na rodno grudo in posvetili svoje talente zatiralcem lastnega naroda, dočim je domača zemlja čakala kakor zakleta kraljičina junakov, da jo zbude in popeljejo k slavi. Le malo jih ni zatajilo svoje narodnosti, kakor cerkveni slikar Božetech Klemens in Peter Bohúň, ki sta odkrito nastopala kot zavedna Slovaka.

Že koncem 16. stoletja smo dali Češki znamenita upodablajoča umetnika iz Spišske Sobote v bratih Brokopfih, ki sta se preselila v Prago in ustvarila slavne skupine na Karlovem mostu. Staročeska literatura ima Slovaka Benediktija z Nudožier in najpomembnejši predstavniki novočeške literature, prav za prav njeni tvorci so tudi slovaškega izvora.

Jožef Manes je prišel na Slovaško, da se poglobi v dušo slovaške vasi, v njeno pristno ljudsko praumetnost; porabil je njene prvine in je postal ustanovitelj češke upodablajoče umetnosti. Po Manesu je šel tudi Mikulaš Aleš isto pot. Njegova dela ogreva duh slovaške vasi, katero je z ljubeznijo obiskoval in črpal iz njene bogastva. Jaroslav Věšín se je posvetil posebno oravskemu in liptovskemu kraju. Njegove umetnine so zbudile veliko občudovanje na Slovaškem. Tudi poznejši češki slikarji so prihajali v naše vasi, da so se osvežili in nabrali novih motivov za svoje ustvarjanje. Dela

originalnega Jože Uprke dihajo njih toploto. Njegov brat Franta je kot kipar modeliral slovaške fante in ustvarjal kompozicije iz romantike naših razbojnikov (Janošik). Slovaško je vzljubil tudi slikar Jiranek; deloval je na Detvi, v eni najoriginalnejših naših vasi. Sem so prihajali Pacovský, Striml in drugi.

Franta Uprka je drzno segel po slikovitosti južne Moravske in Slovaške in ustvaril popolnoma nov slog. Dekorativno je slikal v širokih ploskvah in v izrednih kompozicijah zajel ljudsko življenje. V njegovih delih se je zalesketalo nekaj nenavadnega. To ni bil več suh, brezbarvni akademizem, s katerim je stari Věšín podajal slovaške tipe. Pri Uprki se je sprostila barva, razširile so se ploskve in nastala nova razpoloženja barve in kompozicije. Nihče si ni drznil do takrat položiti na platno tako ognjeno rdečega cinobra. Uprkovo rdečilo je imelo svoje odtenke, pelo je in vriskalo od veselja. Njegov način je govoril kakor novela, pravljica; ni mu šlo več za razlaganje kakšne vaše idile, ki jih vidimo še pri Věšínu.

Uprkovi uspehi so kmalu vzdramili tudi naše domače slikarje.

Po njegovih stopinjah so hodili Jaroslav Augusta, Gustav Mallý, Jozef Hanula in Julius Kern. Ti slikarji so se posvetili slovaškemu folkloru, študiju vaškega življenja, da oživetvorijo pristno slovaško umetnost. Gustav Mallý kaže ljudske pojave iz okolice Pezinka, Julius Kern slika tipe v demänovski dolini in dekorativni slikar Jozef Hanula iz spišske okolice.

V osvobojeni domovini je bil krajinar Martin Benka, Kalvodov učenec, prvi, ki je ustvaril slovaški slog. Imel je precej težavno nalogo, da ne pade v eklekticizem, da se sprostí vpliva svojega mojstra in njegovih sladkobnih barvnih efektov.

Posvetil se je predvsem študiju slovaške vasi. Živel je v okolici Ružomberka. Slikal je njegove hribe, obdane s stezicami, grmičevjem in skalovjem. Tam je mnogo melanholije, črne žalosti. Tudi Vah je tukaj črn, otožen in tih. Benkove prve slike nam nudijo to klasično otožnost. Včasih pa se razvedri in iz njegovih podob zasije razbeljeno solnce in siplje iz polnega prgišča svoje zlato. Njegova barvitost se naslanja na razpoloženje slovaške keramike. V nji je našel svoj barvni vir. V risbi je mogočen, silen orjak, ki ustvarja s širokimi obrisi. V nji proslavlja junaški stari vek Slovaške. Njegove slike so posrečeno izmišljena pravljica. Razstavljal je v Parizu. Prave triumfe pa je želel na Dunaju, v Pragi in v Benetkah.

Martin Benka je molčeč kot Vah pod Krivaňom, kjer se tiho pretaka, in je črn, kot zakleto jezero, kot resna pravljica. Temni hribi stoje nad njim in junaški splavar reže valove. Njegov splav je usoda, težko se valeča usoda, iz katere venomer grozijo nevarne čeri. Junaška pesem. Junaki pa so pečine in Vah.

Do sedaj nihče ni ujel skrivnostnega šepeta te pesmi. Samo Martin Benka, človek iz nižave, s širokih planjav Moravskega polja.

Njegovo prodirno oko se je ustavilo tukaj in je razvozlalo pravljíčne niti usode.

Istočasno ž njim pa je še nekdo drugi sanjal o slovaški umetnosti. — Jaroslav Jareš. Po rodu Čeh, po tvorbi Slovak. Sanjal je s cvetočo jablano na bratislavskih gričih, na katere je pričaral mlada slovaška dekleta z velikimi modrimi očmi, z lesketajočimi se arabeskami bujnih las. Dekleta z majhnimi, kakor jabolka polnimi prsi, a z velikim upanjem v očeh. Drevesa so se razcvetela s snežno belino popkov, smaragdno zelenje listov jih objema v vencu, in Jareš je postal pesnik slovaške pomladi.

Toda pomlad, naša pomlad je brstela tudi drugod.

Pod Malimi Karpati je blodil Miloš Bazowski. Sam. Zapuščen. Z veliko otožnostjo v srcu, a z ne manjšim zakladom v duši. Objekoval je svoje pestrobarvne sanje, ki jih je bilo toliko, toliko. Bile so tople in iskrene. Nove. Tudi on je gledal na Mali Krivan. Tudi njega je ustavila pesem Vaha. In žalost hribov se je ujela v njegove kot oglje črne oči, ki so prenašale to otožnost v barvnih odtenkih na platno. Preproste oblike njegovih podob dvigajo topel zvočni akord barvne harmonije in se glase v mogočni simfoniji.

To je trojica pesnikov, trojica slovaških umetnikov.

Karol Ondreička pa je pri Trenčianski Tepli prisluškoval starčkom, pripovedujočim legende. Legende so vnele njegovo dušo. V legendah je sen, njega pa je mučil velik barvni sen. Vabila ga je vasica pod gorami, nad katerimi sedi Zavetnica z rožnatim licem in z zlatim sijem okoli glave in z Jezuščkom v naročju. Otročiček se smehlja pastirjem, okoli katerih zveni preprosta igra zvokov: »Do hory, do lesa, valasi, snád horí v tom našom salaši.« In naslikal je Madono slovaških planin. On sanja in veruje v slovaško umetnost.

Cyprian Majernik podaja pod vplivom francoskih fauvistov z nežnim koloritom vaške dogodke. V izrazu ostaja primitiven, a vendar zelo okusen in prijeten v tehničnem pogledu.

Zoltán Palugyay ima tudi mnogo dekorativnosti, posebno kadar mu gre za slovaški značaj izraza in ko navezuje na ruske ikone z zlatim ozadjem. Ko prepleta svoje zasnutke s slovaškim folklorom, ne nastajajo gole fotografije pestrih noš, ampak slike, ki hočejo nuditi užitek z opojnostjo vriskajočih svežih barv in harmoničnih linij. Palugyay je virtuoz pastelne tehnike in se odlikuje tudi v akvarelih.

Jaroslav Vodrážka je mislil na Aleša in mislil je predvsem na otroke. Tudi slovaški otrok hrepeni po pravljici. Vodrážka je šel med otroke in jim je slikal pravljice o zajcu, o srni in o vodnem možu. In tako je olepšal življenje slovaških otrok.

Tam v mestih so se očetje rvali z mladimi, resni očetje politiki. Politika je zloba, žolč. Z nasmehom so se vojskovali drug proti drugemu in Andrej Kovačik jih je karikiriral.

Kako resen je v primeri ž njim Koloman Sokol. Spačeni izraz izmozganih rudarjev in pokvečenih izvržkov človeške usode, revne človeške usode. Kar pretrese te in prestraši. In glad, grozni glad cvili iz njegovih grafičnih listov. Z občudovanjem gledamo na nje. Prežemajo nam dušo. V isti smeri s Sokolom deluje tudi njegova žena Lydia Kratinova.

Daleč od sveta Sokolovih stoji Milan Mitrovský, gojenec vzvišene antike. Slika mikavne gospe. Ovija jih v lovor in rože. Tizianova ljubezen mu gori v srcu. V sivih jutrih zbuja njega, asketa dela in molečih barv sv. Frančišek Asiški.

Tudi Lehotský star. je v mistiki iskal svoje poduhovljene like. V Bratislavi vrši življenje z velikomestnim hrupom. Politika, administrativa, armada. Prezidenti, generali. Njihovi portreti s teatralnimi gestami gledajo s sten v javnih dvoranah. Maks Schurmann jih slika s spretnostjo čarovnika.

Njegov tovariš Ivan Žabota, po rodu Slovenec, a aklimatiziran Slovak, je specialist otroškega portreta. Toda slikal je tudi kralje, generale in ponosne vojvode.

To so ljudje, s katerimi se nikoli ne sreča Julo Koreszka. On brodi po pesku na bregu široke Donave, kjer v jutrih v kovinasto modrikastih meglah nepremično stojе ribiči nad modro gladino vode. Nemi ribiči. On sam je tudi takšen zamolkel ribič, pirnerovski sanjač. Slika in gleda; gleda v daljavo, kjer se predejo sni. Gleda in vidi...

Ester Fridrichova, očarana po legendah svetnikov, slika legende današnjega dne. Okrog nje se predejo kot da je sama svetnica. Toda Pariz, prekrasni Pariz tli v globini njenega srca. Skozi njegove zavese gleda na svet kot pesnica.

Med prvoboritelje slovaške umetnosti spadata Fulla in Galanda. Sicer sta na skrajnem levem krilu, pomembna pa prav zato, ker kažeta nova pota upodabljačje umetnosti.

Ludovit Fulla dela s temperamentom resničnega slikarja. Dasi le v splošnih obrisih, vendar s tem večjim užitkom meša in nanaša barve, ki se potem zlivajo v delikatnem tonu. Iz njegovih podob diha patetična slikarska moč. Iz njih se odraža njegovo veliko srce, polno čiste zdrave krvi, goreče v ognju strasti pravega umetnika.

Mikulaš Galanda je izšel iz baročne pravljice. Razgledal se je po svetu in se je ustavil pri abstraktnem snu, polnem mehke lepote, kot v pisanih slikah gotske cerkve. On presnavlja podobe človeških postav v zaokrožene oblike; včasih jih spreminja celo v geometrične prvine. V tem spominja na francoskega Picassa.

Tudi Vaclav Mally igra v akordih vaških zvonov, slika, kakor da gledaš kaleidoskop; on ti pokaže sto in sto novih možnosti v barvi.

Gustav Mally, ta stari poštenjak je ostal zvest vasi. K nji se vrača, kakorkoli bi se svet zavrtel, in glasi njeno resnico. Resnico, ki se zrcali v petju, v vinu, v plesu, kakor senca in šum in sijaj kipečega življenja.

Štefan Polkorab je njegov učenec. Pošteno in zvesto portretira. Skromen je. Njegovo delo se ne obrača ne na sever ne na jug; stoji, da ne izgubi, ampak pridobi na ceni.

Za štiavnickimi hribi goji Jože Kollár krizanteme in jih potem slika v bujna tihožitja. Tudi hribe vzame pod svoj čopič in romantična zakotja svojega rodnega mesta, Banske Štiavnice.

Jožefa Hanulo, sivolasega veterana je mikala historična slika, potem ga je zavzel portret, končno pa genreske slike. Stara šola, toda vedno dobra, ki jo predstavlja njegov avtoportret v praški Moderni galeriji.

Njegov sodobnik Peter Kern je slikar demänovske doline. Njeni strmi hribi in divje žuboreči potok so mu prirastli k srcu in so postali njegov dom.

Ruttkay-Medvecký živi v Banskí Býstrici. Zrastel je sredi samotnih marofov. Iztrgal jim je čar in lepoto in slika njih dvore, njih razpadajoče golo zidovje, gnijoče plotove in slikovita zakotja: vse, kar se nahaja v tem izginjajočem romantičnem svetu.

Poleg njega je Jan Hálal tipično kmečki slikar. Prelepi, življenja kipeči Važec je prišel na njegovo platno po spretnosti imenitnega polnokrvnega slikarja.

Jaroslav Votruba proslavlja kot J. Koreszka nižine bratislavske okolice, zlato svilo jeseni in megleno srebro zime. Njegova dela se odlikujejo po spretnem obvladanju čopiča in mehkem prenosu pastelno učinkujočih barv.

Bela žena nam je predčasno iztrgala dva mnogo obetajoča talenta: Laca Treskoňa, ki je s popolnostjo Hynaisove spretnosti navdahnil svoje portrete in Štefana Strako, ki je slikal močne kmete.

Na Slovaškem delujejo razen teh še: v kompozicijah nežni Sylla, Reichental, Flache, Gwerk, Döry, Angyal, Felegi, Krupec, Weiner, Janoška, Hradil, Chrien, Milan, Müller, Pok, Rambouská, Mandel, Oravec, Vaniček, Tichý, Kassriel, Sup, Vrbský, Kiss, Kailich, Šebor itd.

Vsakdo od njih je drevo zase. Vsak od njih kaže življenje, polno dela in plodnosti.

Koliko prizadevanja!

A neprestano prihaja nov, zdrav mladi rod:

Kovář, Djuračka, Bednár, Cincík, Salay, Gessay, Droppa, Thuma, Lehotský, Grnáč, Žambor, Čenický, Ilečko, Križan, Dodek, Procházka, Medvecká, Švehlová in drugi.

Jaz, Janko Alexy polagam glavno težo na kompozicijo v lirično poetičnem pojmovanju ljudskih prizorov. Moja barvna skala temelji na kmečkih preprogah pastelskih tonov. V barvni intenzivnosti sem

pritajen. Nadaljujem v tako imenovani slovaški liniji, načrtani po Martinu Benki. Svojo oporo sem našel na vasi. Čutim, da so tukaj korenine slovaške umetnosti. In verujem, da naša pot ne bo razočarala.

Politični prevrat je odprl pot tudi našim kiparjem.

Zagorelo je narodno navdušenje. Izginili so stari spomeniki s trgov in na njih mestu zrastle novi. Mladi slovaški kiparji so zavihali rokave. Delo jih je čakalo.

Miroslav Matoška je bil prvi s svojim monumentalnim kipom osvoboditelja generala M. R. Štefanika za Ameriko. Toda njegova prava umetnost se je pokazala v majhnih delih, polnih štursovske erotike, polnih mikavnosti in lirike.

Jozef Pospíšil je zajel vitkost dekliških postav. Podobno Preisslerju je segal po predmetih, iz katerih je kipelo hrepenenje po pomladi in plakala otožna mladost.

Laco Majerský je z Meštrovičevi podobno mogočnostjo ustvarjal svoje skupine. Z ostro izrazitostjo je modeliral portrete in postave pesniškega tipa.

Vojtech Ihrský je zašel kar v primitivno preprostost, dasiravno se je pri njem javilo največ osnov za liriko.

Ján Koniarik dela s fino uglajenostjo in natančnim opazovanjem prirode. Frant Štefunko je obdarjen z izrednim talentom za opazovanje značajev in se je posvetil portretu. Julius Bártfay dokazuje svojo nadarjenost z občutenimi deli.

Na Slovaškem delujejo še kiparji: Bán, Riegele, Murman, Hám, Kühmayer, Čerejova, kipar in obenem slikar živali Šováňka in drugi.

Kam plovemo?

To bodo pokazala leta.

Vidim veliko polje. Slovaška. Gospodar jo je ogradil, nasadil je drevesa in čaka, da poženejo korenine v zemljo, katera je bila dozdale slabo obdelovana. Rad bi videl bogate sadove. Slabe veje mora še obrezati, da bi se deblo ojačilo in bi ga vihar ne izruval. Skrbi ga, toda čaka, ker ve, da je zrno bilo dobro in bo zato tudi sad dober. Plod slovaške umetnosti.

Upamo, da pridejo jasni, solnčni dnevi in da se brstje razcvete.

JEZIK NAŠIH PRIPOVEDNIKOV

4. Detela

Z Detelom in Kersnikom se je začel v našem slovstvu realizem, z njim je dobil tudi pripovedni jezik novo obliko.

Detela je imel čut za realen jezik in ta ga je obvaroval mnogih knjižnih vplivov in ga silil, da je opazoval jezik onih ljudi, ki jih je v povesti opisoval, t. j. živi ljudski jezik in resnični govor izobražencev. Od knjižnih vplivov je še manj odvisen kot Stritar in Tavčar. Stritar se je zavestno potegoval za ljudsko slovenščino in se dolgo upiral izposojenkam, a nazadnje jih je le precej sprejel, ker jim ni vedel za izvor. Tudi Tavčar jih je nekaj več sprejel, ker je bil od mladosti sredi političnih bojov in je bil že zgodaj sotrudnik in kmalu tudi urednik Slov. Naroda.

Detela je sprejel od pisateljev samo ono, kar se je resnično govorilo ali pa se je že dolgo rabilo v pismenem jeziku. Veliko se ni dal od nikogar vplivati, tudi od Stritarja ne, dasi mu je bil po jeziku najbližji. Do l. 1891 ni rabil niti tistih slovanskih izposojenk, ki jih je pisal Stritar že pred l. 1880, n. pr. laskati, prekiniti, razjariti, prezirljiv, postopati, čitati, blesteč, točen, točnost, razlika. Knjižni vpliv se začne kazati šele po l. 1890, ko se je iz Dunajskega Novega mesta vrnil v domovino in stopil v živejši stik s slov. izobraženci. Toda tudi tu se vidi, da je imel čut za realnost. Nove izraze je sprejemal kasneje in v manjšem številu kot drugi pisatelji te dobe (Tavčar, Kersnik, Mencinger, Trdina) in še tiste, ki jih je začel pisati, je navadno opustil ali pa jih je rabil skupno z domačimi izrazi. Za stalno je zavrzel le malo domačih izrazov. Nove izraze je sprejemal nekaj zato, ker so mu vedno iz povesti in časnikov udarjali na uho, nekaj pa zato, ker so izobraženci nekatere dejansko sprejeli. Ljudskemu jeziku je ostal med vsemi svojimi vrstniki najbliže.

Detela se je pokazal realista v vsem svojem jezikovnem sestavu. Neživih besed in besednih zvez, t. j. takih, ki se nahajajo kot mrtva snov le po besednjakih in slovnica ali kot enodnevnice po časnikih, ni pisal; izjeme so malenkostne. Zato nima v jeziku nič romantičnega, t. j. nenavadnega, izjemnega; zavedal se je, da mora pisati jezik, ki je vsem znan, t. j. splošno sprejeti jezik z normalno slovnico in normalnim besednim zakladom. Zdrav čut, ki ga je imel, ga je obvaroval tudi afektacije, najhujše napake one dobe, ki se je vtepla iz časnikov v znanstveno in pripovedno prozo. V jeziku so se ogibali tega, kar je bilo naravno in nujno, t. j. besed in besednih zvez osrednjih narečij in so namesto njih jemali posebnosti iz vzhodnoslovenskih narečij, iz stare slovenščine in drugih slovanskih jezikov (prim. DS 1933, 421; 1934, 273). Ta pisava je bila navadna — razen pri

Stritarju — pri vseh pripovednikih in se je tudi realist Kersnik ni mogel ubraniti.

Med pisatelji mu je bil najbližji Stritar, ki je v ljudskih povestih pisal resnični ljudski jezik, v povestih iz izobraženih krogov pa zopet ni mogel za njim, ker Stritar v njih ni pisal jezika, ki ga je tedanje izobraženstvo govorilo. Njegovo prizadevanje, da bi čisti ljudski jezik vpeljal tudi v govor izobražencev, ni imelo uspeha. Pokazala se je moč časnikarskega in po tujih jezikih prikrojenega znanstvenega jezika in realist, ki je hotel pisati resničen jezik izobražencev, je moral s tem računati. Sprejeti tudi ni mogel Stritarjevega umetničenja v skladnji. Detela je pisal živo, ljudsko skladnjo, ki je za njegove osebe značilna.

Detela je pisal ljudske povesti v jeziku (frazologiji) svojega rojstnega kraja, t. j. spodnjegorenjskega narečja. Na ljudskem govoru slone tudi njegove zgodovinske in iz izobraženih krogov vzete povesti. Dialektičnih posebnosti ni uporabljal — razen par malenkosti v Malem življenju —, tako je Detela tudi v tem oziru opustil vse, kar je bilo v dotedanjem pripovednem jeziku romantičnega.

Nasproti dotedanjim pisateljem pomeni njegov jezik napredek v slov. pripovedništvu. Otresel se je skoro vsega, kar ni sodilo v njegovo realistično umetnost.

V svojem jeziku se Detela ni morda ravnal po kakih načelih, ki bi mu jih narekovala jezikovna izobrazba. Imel je le naraven dar (čut), ker pa tega daru ni izobraževal, ga je včasih zapustil. Da bi bil mogel ločiti v vseh primerih realne besede od nerealnih, za to bi bilo treba posebnega jezikoslovnega znanja. Od tedanjih prisateljev ni nihče vedel, da za isto dejanje ali isti pojem rabi zdaj domačo besedo, zdaj izposojenko, ki se je iz časnikov vrnila v umetnostni jezik. Da pravega pomena mnogim slovan. izposojenkam tudi Detela ni vedel, dokazuje pogostna napačna raba takih sinonimov.

V 50 letih, v katerih je pisal, se je Detelov pripovedni jezik spremenil, toda ne toliko kakor pri večini pisateljev te dobe. Dolgo ga ni premotil novi jezik, ki se je širil iz časnikov med izobražence.

Do l. 1891 je raba tistih slovanskih izposojenk, za katere imamo sami dobre izraze, malenkostna. V Malem življenju (1882) ima nekaj več takih izrazov: šepniti, čin, vest, priroda, povod; nekaj jih moramo zarezati na rovaš tedanje afektacije: idem, karati, ostaviti, roditelj, nego, lanec, posel. Toda pomembno za realista Detela je, da se je nekaterih že v naslednjih povestih otresel in piše domače izraze: dejanje, novica, narava ter izraze iz osrednjih narečij: grajati, starši, kakor, veriga, opravek; ostalih izrazov (šepniti, povod, ostaviti, idem) pa se ni nikoli otresel in jih je pisal do zadnjega. S povestjo Pegam in Lambergar (1891) se začne število izposojenk množiti. Tu naletimo prvič na izraze: opasen, znak, postopati, smatrati, razjarjen, dirniti, laskati, skromen (človek, skromno kosilo), vojniki, vojna. Doslej je v vseh povestih rabil namesto njih domače izraze. Toda med novimi

izrazi je treba poslej delati razloček. Nekatere (opasen, skromen, postopati, znak) je rabil le redko in je še slej ko prej pisal po domače: nevaren, boren (boren kruhek, Rodoljubje na deželi 1908, 340) v drugem pomenu: ponižen, pohleven (pohlevna ženica, Delo in denar 1910, 6; Metka je bila vedno tako ponižna in pohlevna, Trojka 105 — za skromen); ravnati, znamenje. Nekatere je rabil odslej pogosteje (razjarjen, dirniti, laskati), toda zraven njih je rabil še tudi domače izraze za isto dejanje (razkačen, zadeti, ga je neprijetno zadelo ali ganilo, dobrikati se). Ostale (smatrati, vojniki, vojna) pa je odslej redno rabil in je čisto opustil domače izraze, ki jih je pisal v prejšnjih povestih, n. pr. Srečnega se je štel (poslej smatral), da jo je mogel oteti iz grofovih rok, Veliki grof 205), vojščak, vojska. V povesti Gospod Lisec (1894) je na novo vpeljal izraze: strokovnjak, strokovnjaški, svojstvo, možen, opozoriti, vendar je tudi poslej še pisal po domače: izvedenec, izveden (mati je pregledala z zvedenim očesom hišo in hleve in pode, r. t. 2), lastnost, mogoč (To ni mogoče, ni mogoče, »Saj je še kaj drugega mogoče,« je dejal župan, r. t. 113), opomniti (Lisec je takoj hudobno opomnil, da je prišel meni na pomoč, 100; hči ga je opomnila, naj odloži orožje, če hoče v krčmo, Pegam in Lambergar, 33); izraz opozoriti, ki ga je tu prvič vpeljal (Tone ga je opozoril, da ima žito zrelo, 48; ko ga je opozoril Matevž, 59), so skovali naši časniki, kmet še danes govori po starem: opomniti. V Trojki (1897) srečamo prvič nove izraze: prezirljiv, razlika, posledica, obitelj, pušiti, pa kakor da je sam čutil, da niso za realista, jih je po parkratni rabi (obitelj je sploh samo enkrat zapisal) opustil in pisal zopet skoro do zadnjega po domače: zaničljiv, razloček, nasledek, rodbina, kaditi. V povesti Rodoljubje na deželi (1908) se prikazujejo tile novi izrazi: točen, prekiniti (je prekinil tišino davkar, 7), ogorčen, razprava, razpravljati, uvaževanje, pojav. Namesto nekaterih (točen, razpravljati, uvaževanje, pojav) je rabil še po večini slov. izraze: natančen (mora postaviti natančno bilanco izgube in dobička r. t. 387), obravnavati (obravnavajo dnevne dogodke r. t. 341; adjunkt se drži kakor pri obravnavi pri sodišču 6), premislek (načrt in ponudba sta se mu zdela vredna premisleka, Delo in denar 332; Tolažila se je s premislekom, da tako hud ne more biti, Svetloba in senca 1916, 75; drugod pravi za isti pojem: Cili so se zdele Andrejeve besede uvaževanja vredne, Tujski promet 114; Sinovi razlogi so se zdeli očetu uvaževanja vredni, Sošolci 1911, 50), prikazen. Izraza prekiniti in ogorčen pa sta poslej skoro izpodrinila domače izraze pretrgati (doslej je samo tako pisal: glasen smeh vseh gostov pretrga navdušeni govor, Kislo grozdje LZ 1883, 41; govor je pretrgal gospod Filip, Veliki grof 459; morali so pretrgati sejo, Pegam in Lambergar 76; je pretrgal razgovor, Tujski promet 1912, 6; nista pretrgala prijateljskih vezi, Sošolci 48) in razkačen. Doslej so bili vsi Detelovi junaki razkačeni, od l. 1891 dalje razjarjeni ali razkačeni, poslej pa so samo še ogorčeni (shr.) ali razjarjeni (rus.), razkačen ni nihče več: dokaz, da je tudi

Detela s časnikarji vred pozabil, kakšni so bili prej ljudje v enakem položaju. Povest Delo in denar (1910) je prinesla naslednje nove izraze: usoditi se, prišcediti, vzduh, žigosati, razkošen; razen zadnjega je Detela sam vse takoj opustil in pisal le: upam si, varčevati (r. t. 56 in pogosto), zrak, šibati; pri razkošnosti (bogadini hočejo živeti razkošno 337, 338 r. t.) pa je že pozabil, da jo je doslej imenoval po slov. potratnost (kajti je prešlo v 15. veku iz mest potratno življenje na gradove, Pegam in Lambergar 20; da bi mogel streči grajščak svoji potratnosti r. t.; lakomnost in potratnost sta ugonobili rimsko državo 21; srbohrvaščina nima tega izraza in govori po svoje: razkošnost). Nekatero izraze je začel rabiti zelo pozno (Tujski promet, 1912: ji je zaupal tajnosti gosposke družbe, 39; doslej in tudi še poslej ima dom. izraz skrivnost: »trgovska skrivnost,« govori ravnatelj tovarne, Delo in denar 332; bolešno vleče sapo Gašper 66). Za nekatere pojme je rabil do zadnjega samo domače izraze: naključje, maščevanje, krdelo, ravnanje, brati, branje (čitati je začel šele v povesti Vest in zakon 1926), sniti se itd., za slučaj, osveta, tolpa, postopanje, sestati se. Detelova pisava nam kaže, kako bomo počasi izgubljali slov. besede in jih nadomeščali z drugimi slovanskimi, zlasti s srbskohrvatskimi, ne da bi se pisatelji tega zavedali.

Napak glede nerealnega besednega zaklada ni veliko. Nove besede ni skoval nobene; iz besednjakov in časnikov je vzel le malo izrazov.

Iz Janežičevega nem.-slov. besednjaka iz l. 1867 je vzel izraze: čarodelstvo, kar je rabil samo enkrat v Velikem grofu, 130; blagovitost s. v. Wohlstand, kar je rabil v Sošolcih, 6 in v Tujskem prometu. V vseh povestih pa je rabil izraza zloradost in zlorad, Schadenfreude, -froh: zlorade oči so sledile vozu, Prihajač 20, 35; pregrešna zloradost se ga je polastila, Veliki grof 200 itd. Izraza živita samo v besednjakih in sta samovoljni tvorbi Murkovi iz l. 1833 (nem.-slov. del). Murko je dobil pri Vuku 1818: zlorad m. der Schadenfroh (samostalnik!) in je iz tega samovoljno naredil pridevnik zlorad in iz tega izvedenko zloradost; izrazov v tej obliki ne pozna ne ruščina, ne cerkvena slovanščina, ne srbohrvaščina. Napako (zlorad) in izpeljanko (zloradost) je iz Murka prepisal Janežič in oboje je ostalo v slov. besednjakih (Cigale je spoznal po Vuku 1852, da je pridevnik zlorad napačen in ga ni sprejel; pri zloradost je pa zagrešil napako: serb. und russ. zloradost). Iz Murka je prepisal napako tudi Mažuranić v nem.-ilir. rečniku 1842 in iz njega sta šla oba izraza v večino srbskih in hrvatskih besednjakov (Šanta 1847, Veselić 1854, Popović, Filipović itd.). — Iz Levstikovega Nauka slov. županom 1880 je vzel tudi nekaj izrazov: postavec der Kasten, kar v povestih pogosto rabi; radovoljnik (Prihajač, Pegam in Lambergar itd.).

Iz časnikov ima samo izraz zlodejstvo, ki ga je rabil samo enkrat (Novo življenje 1882, 708). Izraz je rabil v tem času Slov. Narod; beseda je ruska in pomeni to kar shr. zločin, sl. hudodelstvo.

Še manjši vpliv so imeli nanj pripovedniki. Samo v Malem življenju je rabil enkrat znano Tavčarjevo poljansko besedo vršina: hiti na vršino (586).

Detela se je jezikovno vedno bolj čistil. Z vsako povestjo se je bolj oprašal običajnega knjižnega jezika in se poglobljal v ljudski jezik; tudi jezik izobražencev ima vedno bolj žive in močne ljudske izraze. V poslednjih povestih je po Škrabčevem nauku začel rabiti celo nedoločni člen (en), kakor ga govori ljudstvo: en človek je prišel.

Nekoliko je napredoval tudi v umetnostnem jeziku. V starejših povestih piše včasih znanstveni jezik, zlasti v pripovedovalnem (kronističnem) delu povesti in tam, kjer podaja mišljenje nastopajočih oseb. Pisatelj pač sme rabiti v pripovedovalnem delu znanstveni jezik, t. j. izraze, ki so za znanstvene stroke na novo ustvarjeni in so ljudstvu neznani, ne sme pa tega storiti v objektivnem delu povesti, kjer mora pisati jezik, v katerem govorijo osebe, ki v povesti nastopajo. Znanstvene izraze piše strokovni pisatelj (znanstvenik, časnikar itd.), umetnik jih sme rabiti le v toliko, kolikor so prodrli med ljudstvo in so postali del njegovega jezika; strokovni izrazi, ki so mu neznani, nimajo zanj vsebine.

Takih izrazov je pri Detelu v prvih povestih precej, pozneje jih je vedno bolj opuščal, toda popolnoma se jih ni otesel in je tudi še v poznejših povestih v dialogih in predstavah preprostih ljudi več znanstvenih izrazov. Našteti hočem nekaj zgledov iz poslednjih povesti. Tujski promet (1912): Tako sta čakala gospodar in gospodinja pametnega povoda in se jezila. Da bi vsaj osornost in nezaupnost izzvala odpor (83, odpor izzvati — je izraz iz fizike). Svetloba in senca (1916): Ravno ona ga je poboljšala, kar jo je navdajalo s posebnim ponosom zlasti zdaj, ko so izgubila ob mrtvaškem odru fantovska junaštva v njenih očeh ves sijaj (39; Jerica, kmetsko dekle, ne pozna v svojih predstavah podob, ki jih izražata ponos ter sijaj). Celó Tetreva ni bilo zraven, tako da je bil skoro užaljen. Samo to bi bil pripravljen izpričati, da tega in onega ni bilo o dotičnem času na licu mesta (r. t.; kmet ne govori o dotičnem času, še manj pa: na licu mesta, kar je hrvatski sodni izraz, preveden po lat. in facie loci). »Miha mu ne gre iz glave,« si je mislila Jerica. Razlagala si je to z rahločutnostjo, ki se sicer spominja umrlega prijatelja, a noče pokazati svetu nežnega čuvstva (47; nežno čuvstvo ne živi v predstavi kmet. dekleta). »Ti ne veš, kaj je vojna!« (se pogovarjajo otroci; 102; med vojno in vojsko se dela razloček le v lat. šoli za bellum in exercitus). Vest in zakon (1926): Zopet se je prepričal France, da je njegova nevesta vzor plemenitosti (34; kmetski fant ne vé, kaj je vzor, čeprav sliši v cerkvi o njem). Kaj je pomagala materi zavest, da je gmotnih skrbi rešena (76; kmetska mati nima gmotnih skrbi). »Jaz imam pravico in povod« (33, tako govori kmetski fant; Detela ruskega izraza povod sam ni razumel in ga rabi v svojih povestih v štirih pomenih: namen, razlog, vzrok, prilika).

DUHOVNA KULTURA SODOBNE POLJSKE

Literatura in likovna umetnost, filozofija in publicistika, te štiri z življenjem najožje zvezane panoge duhovne kulture, so, kolikor so pristne, neposreden in veren izraz duhovnega življenja narodov. Vsak čas si izbira z instinktivno nujnostjo smeri, ki jih potrebuje, življenje si jih tudi samo ustvarja take in tam, kjer so mu potrebne za njegove, v ozki sodobnosti še ne vidne namene. Zato je duhovna kultura naroda lahko oboje, zrcalo in slutnja. Slutnja, znanilo nečesa, kar se pripravlja in zato usmerjena v bodočnost in široki sodobnosti nerazumljiva — zrcalo tega, kar narod v širokih plasteh čuvstvuje in doživlja, podoba stanja, ki je posledica znanih ali otipljivih predpogojev v zgodovini in zato po vsem občutju nujna, razumljiva in potrebna sestavina danega življenja. Kadar je kultura zrcalo, je njena vloga pasivna, konservativna, samozadovoljna, — kadar je slutnja, je njena vloga aktivna, borbena, revolucionarna, vest izprašujoča. Zgodovina poljske novejšje kulture kaže polno zgovornih primerov za aktivno vlogo kulture, posebno likovno in besedno umetniške, filozofije in publicistike v življenju naroda. Na drugi strani pa nam njeno razvojno stanje nič manj nazorno ne kaže, kako naglo postanejo neaktualne kulturne vrednote, ki jih je življenje ustvarilo za drugačne oblike, v tem primeru za namene, ki so bili po svetovni vojni naenkrat doseženi in uresničeni.

Življenje moremo opazovati samo v momentih, v prerezih. In bistvo teh momentov, teh prerezov skozi neprestano se prelivajočo življenjsko reko je, da nam kažejo vselej življenje v celoti, četudi so zajeli samo najmanjši njegov del. Vsak tak prerez je namreč neizmerno kompliciran, ker vsebuje elemente celega življenja, tistega, ki odмира prav tako kakor onega, ki prihaja in nastaja. In v obeh smereh je pogled na sodobno poljsko kulturo neizmerno poučen.

Brez poznanja nekih zgodovinskih predpogojev pa bi nam bila sodobnost poljske kulture nerazumljiva, njena posebnost, njena slovanska rasnost bi se pod videzom svetovnosti izgubila. Zato čutim potrebo, da te zgodovinske momente na kratko ugotovim.

Dva preloma sta v dosedanji poljski zgodovini osnovno važna za obraz sodobne kulturne Poljske, propad poljske državnosti v XVIII. stol. in vstajenje nove Poljske po svetovni vojni.

Ob prvem prelomu se je v treh delitvah poljske države 1772, 1793 in 1795 razdrobila vidna oblika dotedanje poljskosti, poljska država. Istočasno pa se je prerodil poljski duh in se je po mističnem pojmovanju poznejših generacij materijelno kraljestvo umaknilo kraljestvu duha, kraljevsko krono pa je že prej kralj Jan Kazimir v največji stiski izročil mistični kraljici poljske krone, kakor so jo Poljaki zaupno klicali v litanijah, Materi Božji Częstochowski. Spočet pa je bil duh nove Poljske že pred delitvami, sredi XVIII. stol. in se je vžgal ob zapadnoevropskem prosvetljenstvu. Ta duhovni pre-

porod, s katerim je bilo zvezano samospoznanje usodnih napak preteklosti, je bil nujna reakcija na brezupno vidno propadanje poljske državnosti od smrti kralja Jana III. Sobieskega, od konca XVII. stol. dalje. Svojo prvo zmago je slavil ta novi duh med prvo in drugo delitvijo Poljske v Komisji edukacyjne, prvem prosvetnem ministrstvu v Evropi, ki je položilo temelje poljskega narodnega šolstva, in še bolj v konstituciji 3. maja 1891, s katero je bilo odpravljeno volilno kraljestvo, liberum veto, usodna vloga konfederacij, meščanom in kmetom pa povečane državljanske pravice.

V ozki zvezi s tem duhovnim preporodom se je izvršil začetkom XIX. stol. tudi preporod poljske književnosti, ki je ostala vse do vojne ena najvažnejših prič življenja in snovanja poljskega duha. Ta preporod se je izvršil na začetku XIX. stoletja na razpotju med klasicizmom in romantiko. Klasicizem je pomenjal za samostojno Poljsko zadnjo obliko kulture preteklosti, za bodočnost pa je obetal nove vrednote zaradi tega, ker je bil ozko zvezan kot zunanja forma njena s francosko revolucijo in za Poljake mnogo obetajočimi podjetji Napoleona. Ta si je izbral klasicizem v obliki empira za svoj dvorni slog. Romantika pa je zavela nad obupujočo Poljsko kot svež veter, ki je budil duše k novemu iskrenemu snovanju. Tej romantiki se ni upiral nobeden izmed narodov, ki so se takrat probujali, oprti na dediščino prosvetljanstva in revolucije, k samostojnemu življenju. Usoda je vrgla Poljsko z Nemčijo vred v krog tistih narodov, ki so se po romantiki duhovno preporodili. Iz tega položaja klasicizma in romantike, na razpotju dveh dob poljske zgodovine, je razložljivo, da sta ostali obe smeri odslej nekam usodni kot dva pola, med katerima je poslej nihalo poljsko umetnostno življenje, vse do danes. Oba so smatrali za nekam bistveno poljska, in iz te polarnosti med kultom forme v umetnosti, ki je bistveni znak klasicizma, in neoviranim izražanjem osebnosti in življenja v umetnosti, ki je temelj romantike, se more marsikaj razložiti, kar je značilno za razvoj in značaj poljske kulture. Kljub hudim nasprotstvom med zastopniki enega in drugega načela in kljub temu, da sta teoretično ona dva tudi resnično naravnost nezdružljiva, pa opazamo prav v poljski literaturi, da romantika na višinah svojega izraza ni mogla izhajati brez delnega upoštevanja klasicističnih načel. To ponovno dokazuje staro reklo »les extrêmes se touchent«, nasprotnosti se dotikajo. Največji pesniki poljske romantike, Mickiewicz v Panu Tadeuszu, Krasiński v Irydjonu in Słowacki v W Szwajcarji in v Ojcu zadźumionych, so v svojih največjih delih upoštevali klasicistična načela, kakor je opravičeno poudaril v svoji obrambi klasicizma leta 1913 sedanji poljski poslanik v Jugoslaviji Wł. Schwarzburg-Günther. Temu dodamo lahko tudi značilno dejstvo, da je prav najizrazitejši in največji poljski novoromantik, pesnik, ki v sodobnosti stoji raven Mickiewiczu in Słowackemu, Stanisław Wyspiański, proti kateremu je bil naperjen ves gnev novoklasicistov, ena največjih sintez romantike in globokega doživetja klasične antike.

Glede romantike pa velja drugo za poljsko novejšo kulturno zgodovino osnovno važno dejstvo, da je bil vsak aktivni pokret zadnjih sto let vselej združen z romantično formo poljske kulture. To velja za novembrsko vstajo leta 1830, to velja za januarsko vstajo leta 1863 in to velja končno za

leto 1914 in poljski osvobodilni pokret v svetovni vojni. Prva je bila romantika Mickiewicza in Słowackega, druga je romantika A. Grottgerja in cele generacije historikov v poljski umetnosti, tretja je novoromantika Mlade Poljske z Wyspiańskim.

Nasproti temu se druži v tem času pri Poljakihs vsak pojav kompromisarstva z danim položajem s formalizmom v umetnosti, z intelektualizmom, realizmom ali, kakor so nazvali dobo po vstaji leta 1863, s pozitivizmom v umetnosti. Neposredno pred svetovno vojno se je dvignila proti novoromantični Mladi Poljski klasicistična reakcija v krogu, zbranim okrog časopisa *Museion* v Krakovu. In značilno je v zvezi s povedanim, da se je klasicizem konec vojne in v likovni umetnosti povojne Poljske ojačil in prepородil, saj v svobodi romantični temelj ni več nujen.

Kakršnakoli pa je bila, naj je bila izrazito romantična kakor od leta 1815—1863 in ali je zavedno spajala svoj ogenj kakor Mlada Poljska z ognjem prvih romantikov, ali pa se je vdajala realizmu in naturalizmu kakor v drugi polovici XIX. stol., vedno je bila poljska kultura v zadnjem stoletju pred svetovno vojno predvsem krepčilo duhov. Pri tem so se menjavale vloge med besedno umetnostjo, filozofijo in likovno umetnostjo. Prvo službo je izkazala narodu romantična literatura z velikani Mickiewiczem, Krasińskim in Słowackim. Tesno se ji je pridružila filozofija v mistični obliki mesianizma, naziranja, da je Poljska podobno Kristusu po mučenju pokopana za tri dni, da nato tem svetlejša vstane.

Drugo službo je izkazala poljska kultura narodu v likovni umetnosti druge polovice XIX. stol. z Grottgerjem in Janom Matejkom in v realistični zgodovinski literaturi Henryka Sienkiewicza in drugih. Tretjo službo pred zoro vstajenja nove Poljske pa je izkazala narodu likovna in besedna umetnost Mlade Poljske z deli Jacka Malczewskega in Stanisława Wyspiańskiego. Značilno je, da tedaj posebno zgodovinska znanost sledi poklicu te službe naroda in še konec vojne izide veliko delo o Vzrokih propada Poljske.

Vojni sledi drugi prelom v poljski duhovni kulturi, prelom, ki se zdi, da ne bo manj važen za bodočnost, kakor je bil prvi prelom v XVIII. stol. za njeno preteklost.

Leta 1918 je bila proglašena samostojna poljska republika, ki je bila naslednje leto 1919 po versailleskem miru priznana in povečana.

Vsa poljska kultura se je na mah znašla pred popolnoma novim položajem. Dolžnost službe narodu v borbi za svobodo, je sedaj odpadla. In kakor je leto 1863 s ponesrečeno vstajo izpodbilo tla romantiki, ki jo je pripravljala, je leto 1918 sicer potrdilo novo romantiko Mlade Poljske kot zgodovinsko vrednoto, na drugi strani pa nakazalo vsemu poljskemu življenju tako nove smeri, nove okvire in nove vidike, da bi bil čudež, če bi bila mogla vzdržati naval novih razgledov vsebina dotedanje poljske kulture, posebej poezije in umetnosti. Znanost in umetnost, filozofija in časnikarstvo so morali zapustiti svoje dotedanje organizatorične lupine in si ustvariti nove, da novim smotrom ustrezno povežejo dosedanjih služb odvezane sile. Najbolj viden je prehod v novi čas v literaturi in likovni umetnosti, nič manj značilen, a bolj rezek je v znanosti in posebno v publicistiki.

Samo po sebi je razumljivo, da se je v novi državi izredno razvilo časnikarstvo, ki je bilo postavljeno pred čisto nove naloge. Leta 1929 je v republiki izhajalo okoli 1750 poljskih časnikov. Največjo naklado ima in najbolj se je razvil *Ilustrowany Kurjer Codzienny* v Krakovu, ki izhaja dnevno v več kot 100.000 izvodih. Bliža se temu številu *Kurjer Warszawski* in *Kurjer Poranny*. Izmed strankarskih glasil pripadata nacionalno-demokratski stranki tkzv. endeciji *Gazeta Warszawska* in *Kurjer Poznański*. Vladni blok zastopata *Gazeta Polska* (ki je prav dobro urejevana in se odlikuje zlasti po tem, da nima senzacij) in *Polska Zbrojna*; važno vlogo igra še vedno konservativni, obenem vladni *Czas* v Krakovu, četudi se je njegov pomen zelo zmanjšal. Lepo tradicijo imajo ilustrirani časopisi *Tygodnik ilustrowany*, *Świat* in *Światowid*. Najvažnejše književno glasilo so *Nowości literackie*, za inozemstvo pa *La Pologne littéraire*, zadnje čase tudi tednik »*Pion*« (v duhu vladnega bloka). Med revijami se odlikuje zlasti *Przegląd współczesny* (Sodobni pregled). Je pa še cela vrsta drugih literarnih in političnih glasil. »*Institut Literacki*«, ki obstoja že par let v Warszawi, namerava začeti z izdajanjem novega literarnega četrtletnika, od l. 1932 dalje pa izdaja pod uredništvom Zygm. Szwejkowskega *Rocznik Literacki* (Slovstveni letnik).

Poljska znanost je bila prav tako postavljena pred nalogo, da se predvsem organsko uredi v organizem nove države, v drugi vrsti pa da izgradi svojo organizacijo tako, da bo ustrezala potrebam rednega sodelovanja s svetovno znanostjo. V splošnem lahko rečemo, da je Poljakom ideal t. zv. stroga znanost. Matematične in prirodne vede prevladujejo pred humanističnimi. Posebno pa je značilno za poljsko sodobno filozofijo, da v nji prevladujejo matematizujoči logisti, ki se ogibajo za današnje življenje aktualnih problemov praktične filozofije, sociologije, etike itd. Izvzeti pa je treba seveda zlasti pedagogiko, ki ima celo vrsto strokovnih glasil in je usmerjena prav v duhu praktičnih ved, predvsem sociologije.

Vodstvo znanstvenega življenja imajo Poljska Akademja Umiejętności v Krakovu, Znanstveno društvo v Lvovu, Warszawsko društvo znanosti v Warszawi, Znanstveno društvo v Poznanju in Znanstveno društvo v Wilnu. Razen njih uspešno deluje cela vrsta strokovnih znanstvenih društev. Za vlogo poljske znanosti v slovanski znanosti posebej ima poseben pomen *Studjum słowiańskie* — Zavod za slovanske studije pri Krakovski univerzi, kjer deluje tudi naš rojak prof. Voj. Molè.

Velik del znanstvenega življenja in prizadevanja, predvsem pa vzgoja naraščaja se kakor drugod osredotočuje na visokih šolah. Te so v republiki Poljski sledeče: Drž. univerze v Warszawi, Krakovu, Lvovu, Wilnu, Poznańu; tehnike v Lvovu in Warszawi; Kmetijska visoka šola v Warszawi; Rudarska akademija v Krakovu; Živinozdravniška v Lvovu; Umetnostna visoka šola v Warszawi; Umetnostna akademija v Krakovu; Zobozdravniška visoka šola v Warszawi. Nedržavne so pa: Katoliška univerza v Lublinu, prosti univerzi v Warszawi in Łodzi, trgovska visoka šola v Warszawi, trg. vis. šola v Krakovu in visoka šola za zunanjo trgovino v Lvovu.

Najbolj zanimivo pa se nam pokaže obraz sodobne poljske kulture v povojni literaturi in likovni umetnosti. Obe ti dve duhovni kulturni stroki

se podobno kakor v poljski polpreteklosti v času historičnega realizma in novoromantizma še tudi danes prav srečno izpopolnjujeta in nudita skupaj vzeti zares zaokroženo sliko o smereh, po katerih sili poljska duhovna stvariteljskost povojnega časa v dejanja. Tu se posebno jasno kaže tudi v povojni dobi za novejšo poljsko stvariteljsko kulturo že podčrtana značilna polarnost romantike in klasicizma. Vodilni umetniški stroki povojne dobe, kakor že polpreteklosti, sta zopet književnost in slikarstvo. Manj velja to za arhitekturo in umetno obrt. Dočim se je preporod poljske umetne obrti v pohoštvni stroki izvršil z naslonom na biedermajsko obliko, to je meščanskemu okusu in gmotnemu stanju prilagojeni odcepek klasicizma, se je razvijal v rezbarski in podobarski deloma z naslonom na motiviko in tehniko ljudske obrti (Šola za umetno obrt v Zakopanem v Tatrah); lončarstvo in kilimarstvo, to je preprogarstvo, tkalstvo in veziljstvo pa z naslonom na ljudsko tradicijo, pri kilimarstvu posebej z močnim upoštevanjem sodobne oblikovnosti, posebno kubistične, s primesjo klasicističnega in biedermajskega okusa posebno glede barv. Splošno lahko rečemo o povojni, močno razviti poljski umetni obrti, da v veliki meri, čeprav po svoje in umetniško plodovitejše izvaja dediščino setve, ki jo je sejal s svojim naziranjem o poljskem narodnem slogu poljski Ruskin, odlični kritik zač. XX. stol. Stanisław Witkiewicz (1831—1915).

Arhitektura je bila na Poljskem že pred vojno prva, ki je proglasila obnovo svojega področja z naslonom na slog, ki je po mnenju njenih propagatorjev resnično poljski, klasicizem dobe Stanisława Augusta, na tisti klasicizem, ki se ga kot sloga poljskih plemiških dvorcev drži melanholični spomin na dobo očetov in praočetov, na dobo, ki se zrcali v Panu Tadeuszu, na dobo, ki se je drži spomin na zagrizeni odpor proti tujemu gospodstvu. Glavni zastopniki te struje so bili Czesław Przybylski, restavrator kraljevega gradu na Wawelu Szyszko-Bohusz, Marjan Lalewicz in drugi. Z njihovim stremljenjem se je dobro družila že omenjena obnova pohoštvene obrti z naslonom na biedermajski gladki meščanski poklasicizem iz let 1820—40. Pred vojno je bila ta kolikor toliko romantično nadahnjena struja precej močna in je odrinila celo Witkiewiczov zakopanjski slog v drugo vrsto. Po vojni pa sta obe ti dve struji stopili v ozadje pred izrazitim modernizmom, kolikor ne direktno kubizmom, ki je ravno v arhitekturi našel najugodnejše predpogoje in ga je pozneje podprlo geslo sodobne nove stvarnosti. Sila časov je tako kakor drugod tudi na Poljskem podpirala obnovo na čim bolj ekonomičnih podlagah. Vendar pa tudi danes pri monumentalnih zgradbah posebno v Warszawii opažamo, da se ti stvarnosti in smotrnosti pridružuje prav pogosto neke vrste moderniziran, izčiščen klasicizem, ki je kot ekstrem prav za prav naravno združljiv s samo stvarnim kubizmom. Vtis imam, da bo na Poljskem, kjer je kakor že deloma v Poznanju, posebno pa v vzhodnejših mestih z Warszawo na čelu klasicistični milje tako rekoč bistven, in tudi največji revolucionar ne more popolnoma utajiti njegovih kvalit, klasicizem ena bistvenih komponent razvoja arhitekturne bodočnosti, posebno ker marsikaj kaže, da bo tudi svetovna sodobna stvarnost končno zajadrala v neke vrste klasicizem, če že ne toliko po otipljivem videzu, vsaj po notranjem duhu.

Zares zaokroženo in po našem najvernejšo sliko o kulturnem razpoloženju sodobne poljske duše pa dobimo v razboru povojne književnosti in slikarstva.

Notranji preobrat je v literaturi označen in utemeljen predvsem s tem, da stopi z dosego svobode na mesto narodnega interesa, ki je doslej vezal vse druge, osebno doživljanje in občečloveški interes. Ta preobrat se javlja pri Poljaki v primeri z drugimi evropskimi narodi z nekim značilnim zapoznjenjem; zunanje se kaže predvsem v celi vrsti pojavov artističnega značaja. Artistično pomeni toliko kot formalni, izrazni, ne toliko vsebinsko umetnostni značaj. Taki pojavi so ekspresionizem, futurizem in irrealizem ali kult umetnosti brez podlage vsakdanje, ampak le skrajno abstrahirane resničnosti. Iz uvodoma povedanega je razumljivo, da te smeri do konca vojne med Poljaki niso mogle najti pravih tal. To je čudno tem bolj, ker jim ni manjkalo posameznih širiteljev in je bil celo med vodilnimi propagatorji kubizma in ekspresionizma Poljak Guillaume Apollinaire Albert, s poljskim imenom Kostrowiecki (1880—1918).

Tik pred koncem vojne pa se je pojavil leta 1917 kot nekak podzavesten izraz bližajoče se svobode v Poznanju, ki dotlej ni igral vidne vloge v poljskem kulturnem življenju, pod uredništvom Jurija Hulewicza časopis za umetnostno in duhovno kulturo Zdrój (Vir), ki je postal glasnik ekspresionizma med Poljaki. Kumoval je temu gibanju znani predvojni poljski pisatelj Stanisław Przybyszewski, najpomembnejši pesnik tega kroga pa je bil eden najagilnejših propagandistov novih struj med Poljaki, Emil Zegadłowicz. Ekspresionizem v obliki, kakor jo je propagiral Zdrój in posebno Zegadłowicz, naj bi bil neke vrste radikalnejša oblika romantike, s katero je bil ekspresionizem itak notranje soroden. Posebno se je dvignil v tej zvezi kult poezije Słowackega. Leta 1920 je Zdrój prenehal, ker se je težišče umetniškega življenja v novi državi naravno pomaknilo v Kraków, ki je imel po tej strani največjo tradicijo, in v Warszawo, ki je kot glavno mesto državnega življenja morala pritegniti tudi čim več kulturnih sil. Tu se je še isto leto 1920 združila največja povojna literarna skupina pod imenom-geslom Skamander. Poleg ekspresionistov so se medtem pojavili futuristi, ki so po vzoru Marinettijevega proglasili leta 1921 manifest poljskega futurizma, in pozneje skupno s formisti pod vodstvom slikarja-književnika Ignacija Witkiewicza ustanovili v Warszawi skupno glasilo z naslovom Nowa sztuka — Nova umetnost, 1922 pa v Krakovu, odkoder je to gibanje deloma izšlo, Zwrotnico (Kretnico). Glasili so čisto umetniško formo.

Zegadłowicz se je po ukinitvi Zdroja zavzel najprej za primitivizem in po njem našel pot do ljudske poezije. Že leta 1920 je ustanovil v Warszawi v tem smislu glasilo Ponowa (Obnova), katere nadaljevanje je skupina okrog Czartaka, ki poleg verskega, domnevno arianskega mysticizma v smislu filozofa in kritika Stanisława Brzozowskega propagira povratak k zemlji, h grudi, in kultu tatranskega Podhala predvojne poljske poezije stavi nasproti kult Beskidskega miljeja, obenem pa se formalno in miselno naslanja na slog in vsebino bajnih ljudskih izročil. Največje delo te smeri je Zegadłowiczeva pesnitev Dziwanny. V zvezi s tem obnovljenim regionalizmom v poljski

poeziji se pojavljajo odslej drugi regionalizmi tako pri Żeromskem v največjem povojnem delu *Wiatr od morza* (Veter od morja), kjer je uvel v literaturo zemljo Kaszubov na poljskem Pomorju in pri Gustavu Morcineku, ki je svoj *Wyrańany chodnik* (Izkleščena pot) zasnoval v šlezkem miljeju; ta milje goji tudi privrženka Czartaka Zofja z Kossaków-Szczucka.

Czartak predstavlja za povojno poljsko pesništvo poleg že omenjenega Skamandra nedvomno najvažnejšo skupino. Njegov arianski mysticism ga je sicer pogosto zavel na pota, ki vodijo od umetnosti proč, povratek k zemlji in ljudstvu ter njega oblikovnosti pa je rodil podobno kakor v slikarstvu tudi v literaturi simpatične sadove.

Med vsemi temi skupinami najvažnejša, najstalnejša in zato za poljsko povojno literaturo nekam osrednja je skupina, ki nosi simbolično ime-geslo Skamander. Ime Skamander obenem že tudi kaže na neko zvezo z Mlado Poljsko. Izposodila si ga je namreč iz Wyspiańskiego drame *Akropolis*, kjer nastopa Kraków kot Troja, Wisła kot Skamander. V izbiri imena se torej skriva polno pomembnosti. Ta skupina je od začetka (1920—1924) izdajala glasilo pod imenom Skamander, od 1924 dalje pa ima svoje, za poljsko literarno življenje odslej vodilno glasilo *Wiadomości Literackie* v Warszawi, ki jih kakor že zadnje letnike Skamandra urejuje eden najgibčnejših organizatorjev poljskih literarnih pokretov Mieczysław Grydzewski (* 1894). Posebnost te skupine in tega literarnega glasila je, da je bila zmožna zbrati okrog sebe pod geslom ustvaritve visoke artistične kulture pesništva predstavnike najrazličnejših, v teorijah pogosto nasprotujočih si struj. Značilno za poljske kulturne razmere je, da je objela v svojih članih ves krog med podedovanima ekstremoma romantiko in klasicizmom ali po povojnem povedano med ekspresionizmom in skrajnim formizmom ter celo futurizmom. Ustanovitelji te skupine so najbolj znana imena povojnega poljskega pesništva: Jan Lechoń, Julian Tuwim, Jarosław Iwaszkiewicz, Kazimierz Wierzyński in Antoni Słonimski. Njim so se pridružili I. K. Iłakowiczówna, ki jo smatrajo za največji pesniški pojav mlade generacije, in drugi.

Poezija, ki je že v Mladi Polski nadkriljevala prozo po neposrednosti umetniškega izraza, je tudi v povojni literaturi ohranila svoje prvenstveno stališče. Stari pesniki predvojne dobe stoje sicer ob strani, vseeno pa vsaj Jan Kasprówicz in Leopold Staff obdržita delen pomen in se lahko trdi tudi v drugem oziru, da pesniška smer Mlade Polske še ni umrla in v precejšnji meri živi naprej. Za povojno poezijo je značilno, da porablja vse sodobne smeri od futurizma in njegovega vitalizma do klasicistične umerjenosti, da še naprej goji »besedo« in v tem naravnost spominja na magično pomembnost besed, ki jo je glasila romantika (Julian Tuwim, Jarosław Iwaszkiewicz). Estetiziranje je znak skoraj vseh sodobnih pesniških struj, prav tako izrazit intelektualizem. Pristaš futurizma, ki pa pri njem prehaja v klasicizem, je Kazimierz Wierzyński, katerega Laur olimpijski je dobil nagrado na Olimpijadi v Amsterdamu.

V primeri s to osrednjo skupino, ki združuje več ali manj vse tvorne sile poljske poezije prvega desetletja po vojni, ima le malenkosten pomen skupina izrazitih klasicistov, nadaljujočih smeri Museiona.

Povojna proza je neprimerno manj revolucionarna kakor poezija. Čeprav v posameznih novih pisateljih delujejo vplivi predvojnih, je vseeno tu razmerje do predvojne proze tako, da so vsi veliki prozaiki predvojne dobe, ki so preživeli osvobodjenje, postali čez noč neaktualni. Celo ljudje, ki so kakor W. Sieroszewski aktivno sodelovali v borbi za osvobodjenje, po vojni niso mogli več doseči prave aktualnosti. Tako se ni mogel oživetiti več Józef Weyssenhoff (1860—1931), ki je svoj čas zaslužil s svojim Podfilipskim (Żywot i myśli Zygmunta Podfilipskiego) in Sprawo Dołęgi. Isto velja za pisatelja slavne kmečke epopeje Chłopi — Kmetje Wł. St. Reymonta (1868—1925) ali za nekdanj v Nemčiji in Poljski proslavljenega Stanisława Przybyszewskiego (1868—1929), ki se je po vojni skušal rešiti s tem, da je proglasil ekspresionizem. — Tudi Wacław Berent (1873—), ki je dal na pragu novega časa 1918 eno svojih glavnih del żywe kamienie, ni mogel oživetiti. Edini, ki je zmagal novi čas in v svobodi svoje domovine doživel nov razcvet, je pisatelj Ludzi bezdomnych, Popiołov in Wierne rzeke Stefan Żeromski (1864—1925), ki je v Wiatru od morza ustvaril eno glavnih del povojne poljske proze in ki se je v svojem Przedwiośniu — Predpomladjo odločno postavil v borbo proti boljševizmu.

V povojni prozi prednjači poleg njega iz nove generacije epik legij Piłsudskega in pisatelj družabno moralnih tem kakor je General Barcz, Julij Kaden-Bandrowski, ki je spojil povojni ekspresionizem z baročno besednostjo. Velik uspeh je doživela Zofja Nałkowska, dalje Ferdynand Goetel in Zofja z Kossaków-Szczucka, ki je v Pożogi napisala enega najboljših vojnih romanov. Precej senzacionalno se je uveljavil — toda bolj v inozemstvu kakor na Poljskem — s svojimi fantastičnimi popotnimi doživljaji Antoni Ossendowski. Najuspešnejši pisatelj v prozi je v zadnjih letih Marja Dąbrowska s svojo tetralogijo Noce i Dnie, ki ji je prinesla državno književno nagrado. V zvezi z njo, ki jo v nasprotju z baročnim ekspresionizmom Kadena Bandrowskega odlikuje preprost jezik in preprost realizem v smislu nove stvarnosti ter kot odpor na intelektualizem pozitivnost v moralno-etičnem pogledu, in z drugimi njej sorodnimi pojavi ugotavljajo poznavavci poljske literature, da se je leta 1933 izvršil v poljski književnosti važen preokret, naperjen predvsem proti mednarodnemu intelektualizmu. Povratek h grudi in ljudstvu, ki ga je glasil že Zegadłowicz in njegov krog, naj ustvari novo, boljšo od današnje, literaturo.

Deloma zelo podobno sliko kakor literatura, a po svoje vendar zopet svojevrstno, nam kaže razvoj poljskega slikarstva po vojni. Že pred vojno se je dvignilo okr. leta 1910 proti postimpresionizmu Mlade Poljske geslo neoklasicizma, ki so ga posebno glede arhitekture smatrali naravnost za poljski narodni slog. Kakor smo videli, je ta smer v arhitekturi povojne dobe skoraj popolnoma odmrla. Ne moremo pa tega trditi za slikarstvo, kjer igra klasicizem in njega principi isto polarno vlogo kakor v literaturi, in je posebno močen v največji umetniški skupini, ki se je zbrala pod imenom-geslom Rytm.

Povojni razvoj se pričenja istodobno z novimi gesli v literaturi prav na koncu vojne vzporedno poznanjskemu Zdroju v skupini formistov v Krakowu

leta 1917. Skupina je obstojala do leta 1922. Glavni glasnik novih, deloma že okr. 1910 proglašanih protiimpresionističnih načel in po svoji osrednji pomembnosti in široki okvirnosti literarni skupini Skamandra soroden pa je leta 1922 ustanovljeni Ryt. Ritem že sam pomeni red proti naturalističnemu neredu ali slučajnosti impresionizma in naturalizma, posebej pa pomeni on podreditev po umetnosti oblikovane narave stvariteljski volji umetnika. Njegovi ustanovitelji so bili Waclaw Borowski, Ewgeniusz Zak in Wł. Skoczylas. Duhovni vodja in obenem živa vez te skupine s pariškim umetnostnim središčem je bil Zak, ki je kakor Borowski gojil novoklasično oblikovnost. Poseben pomen za to skupino in za preporod poljske grafike pa ima pred kratkim umrli Skoczylas.

Poleg te osrednje skupine je več drugih skupin propagiralo izrečno nove ideale likovne umetnosti od kubizma preko futurizma do surrealizma. Imena teh skupin so bila zgovorna kakor Awangarda, Blok, Praesens. Med propagatorji ekstremnih umetniških idealov se odlikujejo posebno Gotlieb, St. J. Witkiewicz in K. Witkowski. Večja skupina precej internacionaliziranih slikarjev živi v Parizu, kjer so leta 1928 ustanovili Krožek poljskih umetnikov v Parizu. To so Moïse Kisling, Louis Marcoussis, pred kratkim umrli Leopold Gotlieb, Tamara Lempicka in dr.

Podobno skupini pesnikov okrog Skamandra ima v slikarstvu povojne Poljske osreden pomen že omenjeni Ryt, ki je po tretjem svojih ustanoviteljev, po svoji lanski razstavi tudi Ljubljčanom znanem Wł. Skoczylasu in njegovi šoli dal največji izraz poljski narodni sestavini v likovni umetnosti po vojni. Skoczylas, ki se je tudi motivno naslonil na ljudsko umetnost, je iz nje črpal posebno primitivne formalne pobude, ki so ustrezale v okviru novega gesla, po katerem stvariteljeva volja radi zakonitosti umetnine kot individua po svoje razpolaga z naravo in njenimi pojavi. — V ožji njegov krog spadajo odlični poljski grafiki povojne dobe, ki so razvili poljsko grafiko do ene prvih v sodobnosti; ti so Bogna Krasnodębska-Gardowska, Janina Konarska, Marja Dunin, Tadeusz Kulisiewicz in dr. Poleg tega, da mnogi od njih podobno Skoczylasu oblikujejo posebni poljski ljudski in naselbinski milje, se pri njih opaža posebno tudi, kako so pobude ljudske umetnosti na uspešen način sprostile njihovo domišljijo in jo dvignile naravnost do srednjeveškega vsebinskega in izraznega bogastva.

Poleg Skoczylasa in njegove šole zavzema posebno mesto v sodobnem poljskem slikarstvu Zofja Stryjeńska, ki je z ljudsko motiviko združila pridobitve kubizma in deloma tudi sodobnega klasicizma in je po svojih Slovanskih bogovih, Koledah in Poljskih plesih ustvarila za zakladnico sodobne poljske narodne umetnosti enega najvažnejših prispevkov.

Vidno vlogo v povojnem poljskem slikarstvu igrajo dalje učenci profesorja Pruszkowskega, ki so se organizirali v dveh glavnih skupinah, dalje pristaši Bractwa św. Łukasza in pa vodja Wileńske umetniške skupine Ludomir Ślodziński. Vse te skupine se v mnogem naslanjajo na pobude historičnega slikarstva, posebno renesanse, ki je našla v Ślodzińskem in njegovem skulpto-malarstvu (poslikanem in s slikarijo združenem reliefu) entuziastičnega ob-

čudovavca, kateri jo po svojih delih po svoje zanimivo in polnovredno podživlja in obnavlja.

Podobno kakor v literaturi vidimo torej tudi v slikarstvu močno osrednjo skupino, ki se poslužuje gesel in principov nove umetniške oblikovnosti, a pri tem ne zanikuje svojih zvez s preteklostjo; prevzela je tudi mnoge klice iz predvojne dobe, posebno misel poljske narodne likovne umetnosti, katero z uspehom vodi k razcvetu.

Samo na kratko se končno ozrimo na sodobno gledališče in kritiko na Poljskem. Obnova poljskega gledališča je izšla pred vojno od Narodnega gledališča v Krakowu. Po vojni se je gibanje po obnovi osredotočilo na warszawska gledališča Teatr Polski, Teatr Narodowy, Teatr Reduta in sedaj že ne več obstoječi Teatr imienia Bogusławskiego. Veliko vlogo v povojni obnovi gledališča igrajo posebno Aleksander Zelwerowicz, vodja Drž. zavoda za gledališko umetnost v Warszawi, ki je letos s svojimi učenci obiskal Jugoslavijo in goji realistično smer, dramaturški teoretik in modernist slikar in pisatelj St. J. Witkiewicz, dalje ustanovitelj Teatra Reduta v Warszawi Juljusz Osterwa, ki se je pozneje preselil v Wilno in je zdaj dve leti ravnatelj gledališča v Krakowu in končno vodja bivšega Teatra im. Bogusławskiego L. S. Schiller.

Za poljsko književno vedo je značilen kult romantike, posebno Mickiewicza (Artur Górski, Stanisl. Pigoń in dr.). Izmed pomembnih predvojnih kritikov živita v posledicah svojega dela za povojni čas posebno propagatorja narodnega sloga in Podhala Stan. Witkiewicz, ki ga imenujejo poljski Ruskin, in kritik Mlade Poljske St. Brzozowski, čegar kulturna filozofija je postala duhovna podlaga skupine Czartak. Poseben pomen ima asimilirani žid Wilhelm Feldman, ki je sestavil poleg obsežnega zelo intenzivnega kritičnega dela v knjigi *Współczesna literatura polska* najboljši prikaz poljske literature od srede XIX. stol.; po vojni ga je dopolnil in nanovo izdal Stefan Kołaczkowski. V povojni kritiki pa se odlikujejo posebno tale imena: Zygmunt Wasilewski, Karel Irzykowski, kot kritik in propagator novodobnih struj, in posebno odlični publicist in prevajavec, čegar prevodi so dosegli že 100 zvezkov, ter duhoviti kritik Tadeusz Boy-Żeleński, ki je ena izmed najvidnejših postav povojne poljske publicistike.

Če sedaj kratko strnemo svoja izvajanja o povojni duhovni kulturi Poljske, moramo podčrtati predvsem značilno vlogo intelektualizma in pozitivizma, ki se jarko odraža že v dejstvu, da v poljski znanosti odločno prevladujejo matematično-naravoslovske vede nad humanističnimi in ki igra tako veliko vlogo tudi v literaturi. Značilno je dalje posebno za umetnost vseh vrst in publicistiko podobno kakor v vsi sodobni Evropi naravnost nepregledno strujanje v vse smeri, od konservativnih do najbolj revolucionarnih. Kljub temu dvema v široki vsečloveški svet in največjo svobodo misli in akcije usmerjenima sestavinama pa je značilno tudi za sodobno poljsko kulturo polarno vokvirjenje njenega jedra med likovna principa klasicizma in romantike, med razum in srcé. Ta vokvirjenost z malimi izjemami vsega, kar se vrši važnega v poljski duhovni kulturi, je tudi tisto trdno jedro, po katerem se poljska povojna duhovna kultura kljub svojemu navideznemu

internacionalizmu loči kot svojska, posebno poljska od drugih. Temu se pridružuje še vpliv velikega spoštovanja do preteklosti, posebno do duhovne kulture romantike, ki ga ves sodobni kriticizem ni mogel iztrgati iz poljskih src; to spoštovanje deluje vsaj latentno tudi tam, kjer nima naravnost aktivne vloge. Posebno važen moment pa je v poljski kulturi poglobitev v lastno, v ljudsko, do neke mere lahko rečemo, rasno bistvo. Na teh osnovah sloni današnji mednarodni ugled poljske grafike in umetne obrti, na teh osnovah sloni krog Czartakovcev in velik del ostale uspešne povojne poljske literature. Glede humanističnih ved poljske znanosti pa v nasprotju s pozitivnimi, ki so mednarodne, velja, da posvečajo vso skrb poglobitvi v lastno preteklost, v lastno človečnost in v lastno duševnost. Zelo značilna je za stanje sedanje poljske kulture dalje izredna vloga žen v nji. V grafiki so poleg Skoczylasa žene kar na prvem mestu, v slikarstvu je Tamara Lempicka svetovno znana, v prozi velja danes za prvo in za količino, ki postavlja v senco celo Julja Kadena Bandrowskega, Marja Dąbrowska, da ne imenujemo Nalkowske in z Kossaków Szczucke, ki sta v prvih vrstah, v pesništvu mlajšega roda pa stavijo Iłakowiczówno na prvo mesto.

Ob zaključku vidimo tudi, da je absolutni prelom med povojno in predvojno stvariteljskostjo v duhovni kulturi samo navidezen, samo teoretičen, da več ko očitvidna neaktualnost predvojnih stvariteljskih veličin še ne pomeni tudi, da so postale neaktualne vse vodilne duhovne smeri in sile predvojne dobe. Mnoge smo videli, kako so z uspehom oživele, ker jih je nosil poljski narodni instinkt s seboj v novo dobo in jim pomagal do veljave. Prelom je, kakor v vsi Evropi, res osnoven in mogoče naravnost usoden, instinkt pa je neuklonljiv in ta praslovanski instinkt je redkokje tako čisto in tako bogato nagromaden kakor prav na Poljskem.

Če se povrnemo k mislim začetka, ponavljamo, da se umetnost, ki je bila v najrazličnejših svojih oblikah, posebno pa v književni in slikarski panogi do vojne Poljakom najzanesljivejše »krepčilo src« (pokrzepienie serc, kakor so se izražali romantiki), tudi po vojni ni izneverila ti svoji važni vlogi. Čeprav ni več in ni treba več, da bi bila toliko krepčilo kakor prej, je pa brez oporekanja verno zrcalo snovanj in iskanj duhovnih potov v novih razmerah, ki jih ni mogoče ne meriti, ne zadovoljiti s starimi merili. Kljub navidezni aktivnosti bi si upali trditi, da je tudi sodobna poljska umetnost bolj pasiven kakor aktiven činitelj, da bolj izraža in kaže dano življenje, kakor bi ga oblikovala. Ker je pa tudi v nji izredno močen rasni instinkt, je nedvomno ona tudi slutnja nečesa, kar prihaja, česar pa noben matematičen račun, pa tudi nobena duhovna spekulacija ne more izračunati. Važna je zato zadnja ugotovitev, da je poljska duhovna kultura izkušnjo pred novim, povojnim svetom prestala in stoji, kakor v dobi Mlade Poljske, tudi po vojni v krogu svetovnih kultur samosvoja, »s plavico v laseh in s srpom v roki ter čaka, da požanje svojo setev«.

DR. JAKOB ŠILC

L. N. TOLSTOJ, VOJNA IN MIR

Poslovenil Vlad. Levstik. Izdala in založila Slov. Matica v Ljubljani 1932-1934.

Zgodovinski roman iz Napoleonove dobe. Tolstoj ga je spisal v letih 1865—1869, ko je bil na višku svoje ustvarjalne sile. Že zdavnaj je postal lastnina svetovnega slovstva, a tudi slovenski prevod ne prihaja prepozno, kajti knjiga je polna svežega in neizčrpnega bogastva za mislečega čitatelja in pisatelja. Najbolj čudno je to, da se je tudi protejsko spremenjeni obraz umetnosti od realizma do nove stvarnosti vsakokrat lahko zagledal v to delo kot v nedosežen vzor, ki mu ni kos nobena, še tako nova vpostavitve do življenja. Iz realistične dobe, v kateri je nastalo, raste v brezčasnost kot slavna borba za vedno človeško-običajni realizem, ki odkriva v manjšem ali večjem obsegu površino in se bliža življenju z ostrim opazovanjem značilnosti, je pri Tolstoju poglobljen v izsledovanje notranje zakonitosti objektivnega sveta kakor pri Goetheju. Ob vsaki priliki odkriva notranji izvor življenja in njega duhovni smisel. Povest napreduje v počasnem koraku mogočnih stavkov, kot bi korakali stari junaki narodnih bilin preko zemlje, združujoč v sebi impresivne in ekspresivne prvine kot narodna pesem: pogodenje realnosti in ustvarjanje idejnega sveta. Poleg umetnika, ki hoče nekaj tako brezmejnega, kakor je gibanje narodov v Napoleonovi dobi, ujeti v končno obliko, se že zdaj uveljavlja globoki mislec, ki bo prevladal v starem Tolstoj. Ne da bi se menil za običajno obliko romana, se mu razraste miselna sestavina realizma v cele kulturno zgodovinske razprave, kakor sta jih pisala Rousseau in Herder. Tu bi morda nova doba Tolstoju oporekala, ki išče tudi v zgodovini zakone, kakor so v naravoslovju. „Nemški zgodovinar Rickert (Spektorski: Zgod. soc. filozofije, 2. zv. str. 141) je okoli l. 1900 ugotovil, da so v zgodovini le enkratni procesi, zakoni pa v naravoslovju, da tam ni zgodovine, kjer so zakoni.“ Gre tukaj za veliko vprašanje, koliko je svobode in nujnosti pri človeških dejanjih. Tu je treba povedati, da je Tolstoj slutil pot, ki si jo zdaj utira človeštvo, ko pojem svobode obledeva in v mukah vstaja nujnost vezanosti in vdanost celote. Tolstojeva zakonitost je le drugo ime za iracionalno in za središčno zavest namesto obodne, ki je racionalistična in individualna. »V vsakem človeku ima življenje dve strani: osebno življenje, ki je tem svobodnejše, čimbolj abstraktna so njegova zanimanja, in prvotno množinsko življenje, v katerem človek neogibno izpolnjuje zakon, ki mu je predpisan. Zgodovina je nezavedno, obče, množinsko življenje človeštva.« (III. knj. str. 8/9.) Čim manjše je zavedanje in osebna svoboda, toliko večja je nujnost. S svojo zgodovinsko nujnostjo in zakonitostjo seže Tolstoj v fatalizem in determinizem, a to sta storila tudi bolj na zunanje naturalizem in bolj poglobljeno Maeterlinckov simbolizem. Pa tudi manj racionalna in središčna zavednost, ki ji stremljenje naših dni (pri nas E. Kocbek in M. Kranjec) obuja rajši podtalne nujnosti kolektivnega človeka; prevelika racionalizacija in individualizem ob koncu stoletja je

peljala v dekadence in naveličanost, ko se je človeštvo oddaljilo od množinskega človeka, je začel tudi usihati vir življenja in sreče. V romanu Tolstoja so s tega vidika nujnosti junaki in voditelji ljudstva nedolžni pri poteku zgodovine, kakor se je podobno izrazil Goethe v Faustu: Du glaubst zu schieben und du wirst geschoben. Kolikor bolj se uveljavlja kolektivno mišljenje, toliko bolj pada pomen osebnosti in se priznava ta resnica.

V pojmih množinski-osebni človek, ki sta le variacija Rousseaujeve antiteze natura-kultura, je Tolstoj tudi opredelil življenjski slog ljudskega človeka s kolektivno zavestjo, ki je bliže geniju naroda, in slog plemiške, v bistvu romanske kulture, kakor je pozneje podobno načrtal razliko med Romani in Nemci nemški filozof Simmel (prim.: Walzel: *Gehalt und Gestalt* 323) v svojem Rembrandtu 1916. Simmel pravi: Če poje Italijan pesem, ko gre čez polje, takoj zavzame neko pozo, kot bi imel poslušavca pred seboj, opusti svoje osebne poteze in igra vlogo nečesa izbranega, splošnega. Poza je nekaj igravskega in višjega, torej nadosebna oblika, človek z neko idejo, namesto svoje individualnosti pokaže nekaj popolnejšega, kot so že pri Platonu konkretne stvari nepopolne, popolnost je le v splošni ideji. Namesto trenutnega osebnega čuvstva igra tak človek neko vlogo dostojanstva, nečesa slavnostnega. Splošna oblika je prej kot osebno življenje, ki se tako dvigne v nadosebno. Romanski človek ima vedno gledavca v očeh, zato opusti osebno življenje in igra vlogo, ki je igra oblike. Zato tudi njihova umetnost stremi iz osebnega v tipično, iz sebe v neko splošno obliko, prav za prav oblika je prej kot vsebina. Nemec pa pri petju ne misli na poslušavca in ne nase, ampak poje le zase. V racionalno določeni splošni obliki je občutna razdalja od neposrednega življenja, pri Nemcu ni te razdalje, ker si osebnost spontano tvori obliko, oblika je le trenutek življenja. Nemec ne igra vloge, se ne dvigne v nadosebno pozo, ampak ostane v individualni obliki življenja, ki je le funkcija notranje sile. Tudi njihova umetnost ne misli na neko splošno obliko lepote, ampak ujame trenutek življenja, ko stopi na površje. Roman je racionalist, Nemec je individualist.

Tako je v tej knjigi Tolstoj predložil edinstveno ruskega človeka v čudovito globokem liku Platona Karatajeva (IV. knj. I. 13. pogl.). »Pesmi ni pel tako, kakor pojejo pevci, ki vedo, da jih poslušajo: pel je, kakor ptice pojo, očitno zato, ker mu je bilo prav tako potreba, da je dajal te glasove iz sebe, kakor je človeku potreba, da se pretegne ali razhodi.« Kakor Nemec tudi on ne misli na gledavca, poje le iz notranje potrebe, »besede, dejanja se nujno in neposredno izlivajo iz njega, kakor puhti iz cvetlice vonj,« ni pa individualist, ker »življenje nima kot posebno življenje zanj nobenega smisla, ampak samo kot delu celote. Zato ne zna pesmi povedati z besedami, da bi jo izločil iz celotnega življenja, in ne razume pomena besed, vzetih iz zveze živega govora, in tudi vsako dejanje je razodetje njemu neznane sile, ki je njegovo življenje.« On živi še življenje višje celote, ki ni racionalno odmaknjena ideja in romanska igra oblike, množinski človek, »ki živi v ljubezni z vsemi, a ne ljubi kakega določenega človeka, ampak tistega, ki ga je imel pred seboj. To je kakor sinteza Romana in Germana, življenjski

slog človeka, ki sega preko Evrope in ga je videla le religiozna pramodrost. Cel Kristusov nauk odkriva tak zakon občestva, ki je obenem pravi vir življenja. Če ni zgodovinskih zakonov, je Tolstoj vsaj odkril zakonitosti občestva v svojem množinskem človeku. — Človek narodnega čuvstva v vsej čistosti je tudi Kutuzov, »v njem živi to, kar je v duši slehernega vojaka«, zato tudi z genijem naroda spoznava pomen dogodkov za rešitev Rusije. Ne igra poveljnika in junaka, temveč se kaže preprostega človeka brez poze z vsem čutom za neposrednost. Ne daje ukazov, ki so nekaka vnaprej določena oblika, le pritrjuje ali zavrača, kar so mu predlagali, in pri tem opazuje izraz v obrazu, ne pa razumski smisel besed; tako opazuje in vodi tudi neprijemljivo moč, ki jo imenujejo duha vojske (III. knj., str. 300). Kakor ne trga jabolka, dokler je zeleno, tako tudi po bitki pri Borodinu zadržuje armado od jalovih bojov, ker ve, da bo smrtno ranjena zver poginila sama od sebe. Kakor zakonitost dogajanja, čuti zakonitost občestva, ki je življenje, ne ubijanje. — Enako je glavni junak romana Pierre Bezuhov varijanta Karatajeva. Spreobrne se pa šele po dolgih blodnjah v svetu od ljudstva odtrganih ljudi kulture v množinskega človeka, v katerem polje podzavestno življenje celote. Kar je bilo Karatajevu v naravi, skuša doseči z naporom svojega duha. — Od razumske površine se vrača v svoje čuvstvo (prav za prav v kolektivno voljo življenja) in išče življenja skriti smisel in namen, ne iz besed, ki so življenju daljne, ampak iz izraza v očeh in kretnjah, kjer se neposredno javlja obilje življenja. Odkritje bogastva, ki ga človek kulture zanemarja, mu prinese tudi srečo množinskega človeka. Z malim plemiškim krogom, ki ostane okoli njega na koncu romana, je Tolstoj hotel tudi plemiško družbo rešiti za ljudstvo, ko ji je odkril ruski življenjski slog.

V svetu visoke družbe, v salonih in plemstvu živi le še osebni človek, ki ima bistvene znake romanske kulture, da se skoraj ne loči od Francozov. Goji le še razumsko igro oblike, življenje pa je prazno in nespremenljivo; ker je odtrgano od celote, se spreminja v igranje vlog. Knez Vasilij govori leno kakor igravec v starem igrokazu (I. knj., str. 7). Žena govori z možem koketno kakor s tujimi ljudmi (I. knj., str. 22). Zato je to življenje neplodno in brez smisla. Osebe z višjo duhovno kulturo kot Andrej Bolkonski so od vsega početka zapisane smrti sredi lažnivosti in razuzdanosti. Sijajnim slikam in veličastnim prizorom, nad katerimi se je naslajal umetnik, sledi uničujoča kritika razumske in od življenja ločene kulture, katere zastopnik je tudi Napoleon. Igral bi rad vlogo Cezarja in Aleksandra in se odeva v »lažno obliko evropskega junaka, kakor si ga je izmislila zgodovina«. Od človeškega je že tako daleč, da se celo ponaša z zločini. Mesto veličine vidi Tolstoj le lažnivost in samozavestno omejenost.

Problem množinskega in osebnega človeka se odločuje pred našimi očmi, zato je roman aktualen kakor prvi dan, ne glede na njegov umetniški pomen.

RAZGLEDNIK

KNJIŽEVNOST

Ksaver Meško: **Henrik gobavi vitez**. Božičen misterij v štirih dejanjih. Mohorjeva knjižnica 68, Celje 1934, str. 82.

Pričujoče delo je izšlo v letošnjem DS-u, že z mislijo na pisateljev jubilej, posebej ga je izdala še Mohorjeva družba in ga namenila zlasti za društvene dramatične predstave. Ta namen bo knjiga brez dvoma dosegla, ker se je naša ljudska dramatika po zaslugi mlajšega rodu začela obračati k verskim snovem in hoče naše religiozno čuvstvovanje poplemenititi in obogatiti. Tako se je Meško po svoje oddolžil tudi temu novemu stremljenju in skušal dati naš domač misterij. Če hočemo o delu še podrobneje govoriti, smo pri tem gotovo vezani, zakaj kdor delo objavi, ga več ali manj že potrdi. Pa kljub temu bomo skušali ohraniti tisto svobodno razmerje do dela, ki pokaže njegovo svojstvenost in vrednost.

Snov sama je vsekakor znamenita; takoj nas spomni na »Ubogega Henrika«, srednjeveški nemški ep Hartmanna von Aue (okoli 1160—1210); isto snov je precej zvesto po originalu zajel v naših dneh tudi Gerh. Hauptmann. To je čudovita zgodba o minljivosti človeške sreče, o trpljenju in čisti žrtvi, Jobova povest, prenesena v ozračje in miselnost srednjega veka, kakor jo je doživel švabski vitez Henrik iz rodovine Aue. Bogat, lep, čednosten in češčen je ta vitez nenadoma zbolel za gobami in ves svet ga je zapustil. Na široko nam srednjeveški pesnik slika njegovo trpljenje; s pobožno moralističnim čuvstvovanjem pripoveduje, kako vitez v svoji tegobi kolne dan svojega rojstva in mu je še edino upanje njegovo bogastvo; z bogastvom upa najti zdravnika, ki ga reši grozne bolezni. Naposled se obrne do slovečega zdravnika v Salernu; ta ve za rešitev: čista deklica mora zanj radovoljno žrtvovati svojo srčno kri. Tako je vitezu padlo v vodo tudi upanje, da ga bo rešilo bogastvo, zakaj z vsemi zakladi tega sveta ne moreš kupiti ne nedolžnosti ne žrtvujoče se ljubezni. Henrik se vrne domov, razda polovico svojega bogastva ubožcem, polovico cerkvam, sam si ohrani samo oddaljeno rovtarsko kmetijo, kjer je že prej oprostil najemnika davkov in ga varoval pred krivico. Tu hoče čakati smrti. Sedaj se zgodba zaokrene. Ko je viteza zapustil ves svet, ima edina uboga najemnikova družina usmiljenje s svojim gospodom. Zlasti mladi najemnikovi hčerki, ki je gospoda že

davno prej ljubila, ko ga še ni spoznala in je vedela samo za njegove dobre, se vitez tako smili, da začne v nji zoreti misel, kako bi žrtvovala svoje življenje zanj. Nič se ne boji njegove bolezni, vdano mu streže in lajša trpljenje. Vitez včasih pozabi na svojo nesrečo, še zabava se z deklico, daje ji darila in se celo šali, da je njegova žena. Tri leta minejo, vitezu se bliža smrt. Ubogi ljudje so vsi v skrbeh, po njegovi smrti utegnejo priti v roke trdemu in hudemu gospodarju. Svetujejo tedaj svojemu gospodu, naj poizkusi še zadnjo pot in naj gre k čudežnemu zdravniku v Salerno. Sedaj Henrik razodene, kaj mu je zdravnik napovedal. Ko pripoveduje o čisti deklici, najemnikova hčerka sedi ob njegovih nogah in jih objema; vitez obtožuje samega sebe, da si je bolezen zaslužil, ker je bil v svojem bogastvu skoraj pozabil na Boga in na zveličanje; tedaj deklica spozna, da je zanj najboljša, ako se čim prej umakne s sveta, da ne zamudi večnosti. Nič se ne boji smrti, ljubezen in hrepenenje po nebesih ji tudi smrt tako poveljčata, da trdno sklene darovati svoje življenje za viteza, češ, s tem bo spolnila tudi dolžnost do staršev, ki jih bo rešila revščine. Zaman ji oče in mati branita, končno morata privoliti, saj spoznata, da je božja volja tako. Tudi Henrik sprejme žrtev in se napoti z deklico v Salerno. Toda zdravnik se brani sprejeti žrtev; misli pač, da je vitez deklico primoral, zato jo skuša z vsemi strahotami pregovoriti, toda dekle trdovratno zahteva, naj se zgodi to, kar ji nakloni zveličanje. Že je legla na mizo in že je z otroško srečo začela slaviti neminljivo nebeško veselje — tedaj plane Henrik v sobo, da zabrani smrt. Svojo nesrečo hoče nositi kot voljo božjo, ne mara za ceno tujega življenja rešiti svojega. Z deklico se odpravita domov. In glej čudo: s ponižnostjo je našel božje usmiljenje, bolezen gine od dne do dne. Še več, tudi njegova notranjost se je spremenila; čista deklica je vzbudila v njem voljo do duhovnih čednosti, in prejšnji posvetni vitez se vrne ves preroben v domovino. Sedaj je konec težke preizkušnje, bogastvo in čast se mu povrmeta še večja kakor prej. Henrik skliče sorodnike in viteze ter jim pove, da svojo rešiteljico vzame za ženo. Vsi privolijo. Tako začneta srečno življenje v tihem in božjem miru. (E. Martin, *Der Arme Heinrich*, Leipzig 1881; Gude, *Erläuterungen deutscher Dichtungen*, Leipzig 1891).

Zgodbo »Ubogega Henrika« smo zato obnovili, da nam bo lažje primerjati snov Meškovega misterija; izpustiti pa smo morali vso dialektiko, ki je za original posebno značilna. Mimo težkih notranjih navzkrižij, ki jih kaže srednjeveški ep, je Meško dal svoji zgodbi značaj pobožne novele in jo oklenil v prigodniško božično poezijo. Meškov Henrik se prav na sveti večer odpravlja na križarsko vojsko; čez dolgo se vrne od gob skažen in ubog; vse se obrne od njega, sestra, nevesta, celo mati bi ga rajši videla mrtvega. Le uboga Blanka, ki jo je Henrik pred svojim odhodom pobral na cesti, bi se rada žrtvovala za svojega rešitelja. Tudi gobe bi sprejela mesto njega. Skriva se napoti v Rim na božjo pot, in z dolge poti se vrne čista in nedolžna kot prej — z njo pa pride čudežni romar. To se zgodi prav na sveti večer. Med pobožnim božičnim branjem v božjo voljo vdani Henrik izpregleda — romar izgine. V grad se je vrnila sreča. Očividno je Meška motivno podpiral

zlasti Claudel s svojim Oznanjenjem: romanje v sveto deželo, angelsko češčenje, božično branje in čudež so od tam; motiv Kristusa-romarja je v moderni simbolistični drami in noveli zelo pogosten.

Preko vseh teh motivov pa je Meško ostal sebi zvest; kljub himničnemu claudelskemu nastroju je notranja zgradba misli in čuvstev izrazito Meškova. Dramatičnih elementov niti v zmislu svetne niti religiozne drame noče poznati, vsako zaostritev je sproti ublažil, vsak dramatični vzpon spodnesel z vdano sproščenostjo. Vendar je prvo dejanje zgrajeno s stopnjujočo se silo, na kar ta moč upada. Osnovna motiva svoje pesmi dosledno oblikuje s kontemplacijo in razmišljanjem. Kdor pozna glavne podobe Meškovih povesti in dram, jih najde tudi tukaj: trpečo mater, duhovnika-učitelja, čisto deklišvo; od daleč nam zazveni tudi misel o domovini Gospodovi in skrivnostni tujini, iz katere je prišla Blanka. V primeri z njegovimi lirsko dialektičnimi dramami moramo ugotoviti, da je ritmična forma tukaj dognana do posebne virtuoznosti in da je meditativna spodbudnost poglobljena do mnogih duhovnih lepot; zlasti lepo je zgrajena Henrikova tožba na str. 42–5; docela Claudelov je stavek na str. 81: »In zahvaljena ti, Blanka, blaga, čista, / Blanka, nevesta moja, v življenju in smrti moja«.

Ta pesnitev v dramatični obliki, prav gotovo vrh Meškove meditativnosti in legendarne spodbudnosti v drugi polovici njegovega pisateljskega dela, je kakor nihanje natančno uravnane tehtnice. Tiho in počasi se zibljeta skodelici, treba je ravnati z njima narahlo in previdno, sicer instrument preveč trpi. Pisatelj svojo pesnitev imenuje misterij, pač zaradi božičnega obreda v nji, toda misterij zgolj zunanjih pokretnih motivov nas ne zajame v globini, tudi je premalo živo spojen z občutkom današnjega časa. Glede tega je srednjeveška zgodba kljub vsej epičnosti mnogo bolj dramatična. Snov je zaradi svoje ekstaze minljivosti, veličine trpljenja in tihe eksotičnosti skoraj res samo za Claudela.

F. K.

Anton Oven: Ksaver Meško. Njegov razvoj v življenju in literarnem udejstvovanju. Založila Tiskovna založba, Maribor 1934. Str. 160.

Po svojem postanku je ta spis seminarsko delo na univerzi in profesor-ska naloga. V koliko se sedaj knjiga loči od svojega prvotnega koncepta, nisem mogel primerjati, bistveno se najbrž ni dopolnila, zlasti ne glede na celotno pisateljevo podobo; Meškovo pisateljsko delo obravnava namreč samo do 1908, pač pa zaključuje življenjepis in bibliografijo do današnjih dni, kakor je bilo tudi v prvotni obliki. Takoj pa se vidi, da delo ni toliko pregledano in izdelano, da bi moglo veljati kot monografija o Mešku. Pisatelj ima mnogo neprikrite ljubezni do predmeta, skoraj preveč, da bi mogel stopiti iz svojega intimnega razmerja in prodrl do stvarnejših in trdnejših pogledov. Knjiga živo dokazuje, da ni vse za javnost, kar je kdaj doseglo svoj zasebni namen.

Metoda je biografska; ta metoda sega tudi v analizo posameznih pisateljevih del. Življenjepisni in književno razvojni del se zato večkrat tepeta med seboj; do kraja pa je razvit samo življenjepis. Biograf nam slika Meškovo pokrajino, rod in njegovo mladost prav do zadnje podrobnosti. Tu je

posnemal klasični zgled Prijateljevega »Kersnika« in ta del je v resnici tudi najboljši, bere se kot povest, dasi marsikje preveč spominja na mladinsko slovstvo. Največkrat vpleta pisatelja samega za pričo, kar dokazuje, da je Meško ob Ovnovem zbiranju obnovil dobršen del svojih spominov; marsikaj je biograf nabral tudi sam, ko je marljivo hodil po Meškovih potih in izpraševal ljudi. Pri tem nas moti način njegovega pisanja, ko uporablja pesnikovo delo za življenjepis in narobe vpleta življenjepis v pesnikovo delo. Za Meškovo rojstvo n. pr. navaja iz Poljane str. 56, kako »je tedaj prišla po dolini sreča s smehljajočim licem« itd. Prav ta je postopek, da skoraj vsem osebam v pesnikovih delih podstavlja osebo iz pisateljevega življenja, precej tvegana stvar; preveč je racionalistična in malo je plodna za umetniško analizo, in tudi samovoljna je, ako ne stoji morda tudi za temi trditvami Meškovo avtentično pričevanje. O popisu življenja lahko v splošno rečemo, da kdor bo hotel do podrobnosti poznati Meškova otroška in dijaška leta, bo našel v tej knjigi vsega dovolj. Pozneje ti podrobni viri utihnejo; malo več slišimo o zadnjih letih na Koroškem, v splošnem pa nam je prav o njegovem življenju tam gori premalo povedal.

Glavni poglavji, za Meškovo pisateljsko podobo najvažnejši, sta »Bogoslovje in pisateljevanje« in »Meško«. Tu vidimo orientacijo v slovstvu, razmerje do LZ, Slov. Matice in njenega predsednika Fr. Levca, do DS itd. Meškova pisma Levcu prav dobro osvetljujejo ta poglavja, zlasti njegov razvoj v smeri psihološko realistične novele. Pravi literarni problem pa je premalo jasen in ga je pisatelj tudi nápak zajel. Zlasti moti prenos Meškovih subjektivno psiholoških črtic v življenjske konkretnosti. Tu čutimo, da je A. Oven opravil Mešku človeku malo prijetno službo, ko je njegove osebne črtice, katere moramo sprejeti predvsem kot pesem tenkočutno uglasene narave in človeško nedotakljivo intimnost, postavil kot poklicno krizo ali kake ljubezenske konflikte. Že poudarjanje nesvobodnosti pri volitvi poklica in nadaljna analiza njegove notranjosti merita nekam, kakor da bi bil Meško globoko nemirna in nesrečna narava, kar gotovo ni bil, pač pa estetično zelo dovzeten in otroško odkrit. Zato je zlasti dobesečna analiza Mojih poti (str. 73—4) pogrešena. Kdo ne doživlja kriz in v katerem poklicu jih ni? Res samota po svoje oblikuje človeka in duhovniški poklic je res usmerjen v premočrtno razmišljanje, vendar vsemu temu na kljub hodi narava samo po tisti poti, po kateri more in mora. Prepričan sem, da bi bil Meško tudi materi na kljub moral iti drugam, ko bi bila njegova narava drugačna. Njegova osebna bolečina je vidnejša v neskladnosti narodnih in književnih razmer, kakor pa je bolečina v njem samem. Zato je krivična glosa o slov. materi v 39 opombi (str. 135), češ, da one druge matere (ki vplivajo na poklic svojih sinov), »niso vse to same po sebi«.

Iz podobnih osnov razvija A. Oven tudi razvoj Meškovega pisateljevanja. Vedno in vedno poudarja, kakšen pisatelj bi bil Meško, če ne bi bil duhovnik. Na kratko: nič boljši in nič večji, prav gotovo pa po kvaliteti bistveno ne drugačen, zakaj svojih zmožnosti in svojega temperamenta nihče, ki ga tako zelo goji, ne more zatajiti. In ako se opremo celó na Ovnovo analizo Meškovega notranjega življenja, ne moremo nič drugega ugotoviti kakor to,

da je prav to življenje oblikovalo tisto individualno in svojstveno delo, zaradi katerega ima Meško svojo vrednost. Krivo je, sklepati iz romana »Kam plovemo?«, da bi se bil iz njega razvil kak epik ali kaj. Kdor ta roman natančneje pregleda, vidi, da sloni prav malo na ustvarjajoči domišljiji, ampak je njegova posebnost v analizi psiholoških pojavov, še bolj pa v refleksivnih disgresijah. Zato je eno najneplodnejših vprašanj, kaj bi bilo v drugačnih razmerah, ker to ni življenjsko vprašanje in je tudi v umetnosti prazno. Zakaj n. pr. Meško ni dopisal svojega »Dekadenta«? Najmanj zato ne, ker je bil v svojem literarnem nazoru že preko njega. Vsa ugibanja o razvoju so tudi zategadelj napačna, ker n. pr. vprašanje o duhovniški vezanosti pri Mešku ne prihaja v poštev, saj ni zamolčal prav nič svoje lirike in je kljub zameram ostal precej ob strani organizirane katoliške literature. Gre tedaj samo za umetniško doslednost in iskrenost, o kateri najbrž ne bomo dvomili. Za celotno Meškovo podobo pa je prav tako treba upoštevati njegovo delo po 1908; šele tedaj bi videli njegov notranji razvoj v neki jasni doslednosti, kajpak bi morali poiskati organske zveze tudi v tistih delih, ki stoje na videz izmaknjena iz sredine.

Pri oceni Meškove literarne posebnosti je najtežje najti točno in enotno označbo. Zlasti glede njegovega stila. Tu je neenoten in zelo dovzeten vplivom. Pravilno je A. Oven našel vsebinsko zvezo s Turgenjevim, ki ga Meško sam nekajkrat navaja, n. pr. v »Kam plovemo?« (LZ 1897, str. 660), tudi naslov silhete »Kako so sveži bili, kako nežni cveti« (LZ 1898) je iz Turgenjeva. V prvem času se čuti tudi vpliv Tolstega, kmalu pa Ivana Cankarja. Tu bi bila posebno hvaležna naloga, najti notranje vezi med obema; tedaj bi se tudi Meškova podoba pokazala jasnejša. Nikakor pa ne zadovoljujejo take panegirične krilatice, kakor jih n. pr. beremo na str. 100, ki dokazujejo, da se avtor ni v ničemer dvignil nad snov, da je ni dovolj uredil in da se ni približal njenim stvarnim osnovam. Literarni termini so mu zelo poceni in jih je kar nabral v takole vrsto: »Ne le jezik, slog, misel, forma, dikcija, ampak vsa skupna vrednota pisateljevega dela ga bo (bravca) kot sorodno struno napela in vzbudila v njem tisoč najlepših rož mogot v veliko življenje, ki ga bo usposobilo za najvišji polet na njegovi poti.« Ali kar pravi o romanu Na Poljani. »Impresionistično kondenzirana plastika. To ni niti realistična niti romantična zgodba, to je naš najboljši roman selskega župnika o njegovi fari, domovini v malem« (str. 111) — in to je avtor še podčrtal! Nasprotij v sodbah in ocenah, neorganskih literarnih krilatic je mnogo, n. pr. da je Meško prišel od renesanse do klasicizma (str. 119) ali sodba o Iv. Cankarju na str. 117. Kako so nekatere važnejše označbe površno premišljene, nam dokazuje zlasti v začetku knjige slika prve polovice devetdesetih let, n. pr. »Kulturni boj se javlja poleg narodnega, politične organizacije se začno v obeh smereh, še napredne poleg konservativnih. A. Mahnič, Rimski katolik ter Dom in Svet si utirajo svojo pot ob boku Ljubljanskega Zvona in napredne akademske mladine, ki žal ni imela svojega Mahniča — le Masaryk se je javljal polagoma na njenem obzorju« (str. 15—16). To je po logičnih zakonih težko razumljivo, tudi za tistega, ki glavne obrise 90 let že pozna. Koliko pa je že tedaj vplival Masaryk pri nas, za to pisatelj morda ne bo imel

več dokazov, kakor da je v LZ 1897 tik za Meškovim »Kam plovemo?« na str. 606 informativen članek Iv. Žmavca: »Masaryk — slovanski filozof«. Tedaj so se res odpravljali prvi naši visokošolci v Prago, toda viden izraz nove socialne in kulturne orientacije je šele Lončarjeva poslanica: »Kaj hočemo« (Lj. 1901).

Glede svojstvenosti Meškovega jezika je našel A. Oven sicer posrečeno mesto iz Vojaka Ivana (str. 120), vendar je prav ta posebnost v splošnem tisto, kar govori proti dobri ritmiki. Mnogokrat čutimo, kako je Meško obložen in prav zaradi svojih atributov nepregleden in neplastičen, n. pr. iz prve dobe: »Ona pa se je z eno roko oklepala poročnika, z drugo pa je gracijozno zibala belo, fino, skoro prozorno pahljačo ter si hladila vročo glavo, katero je koketno in zaupno in kakor utrujena naslanjala na široko, podloženo ramo častnikovo« (»Kam plovemo?«, LZ 1897, str. 72), ali iz kesnejšega časa: »Jesenski vzdih ji je objel v istem hipu z obema rokama, hladnima in vlažnima, mehko ličece, nekoliko shujšano in izmučeno, zardelo še od spanja, še vse oblito s toploto postelje, ki je vstala ravnokar iz nje« (Mir božji, str. 19). Studij Meškove ritmičnosti je vsekakor zanimiv in kaže mnogo lepih zgledov, vendar tudi takih, ki čednost doženejo v skrajnost, kjer se začenja zlo.

Kako oblikovno neizčiščeno in zlasti v življenjskem nazoru netrdno je pričujoče delo, nam pričajo zlasti razne glose, ki jih vpleta pisatelj v svoja izvajanja in ki vodijo do izrazitih nasprotij. Z njimi se na tem mestu ni mogoče ukvarjati, škodujejo pa v veliki meri predmetu samemu. Tudi ni delo nič v prid literarno garniran slog, v katerem nam n. pr. dvakrat govori o »zarjah Vidovih« v popolnoma subjektivnem pomenu, ali ko navaja stavek »naš narod, ki je zdrav, in ve, kaj je prav«, seveda ironično, ne da bi povedal, da je iz Cankarjevih »Hlapcev« in ga marsikdo v tej zvezi utegne pripisati Mešku. Nekateri stavki so utrgani in brez zveze.

Za orientacijo v celotnem literarnem opusu imamo na koncu bibliografijo. Ta pregled je izčrpen, vendar glede ločitve med Meškovim delom in referati o njem ni pregleden. Vpleta vanj tudi druge stvari, n. pr. 1926: »Meško, častni občan Slovenjega Gradca (8. nov. 1924. Gaspari). V Sl. Gradcu je tudi Meškova ulica« (str. 154), ali za 1927: »Že tega leta je dr. Vojtěch Měrka, ravnatelj trg. akademije, v Košicah predaval v radiju o Meškovem delu ... Tako je bil menda prvi, ki je o Mešku predaval v radiju«!? (str. 155). Podrobnih stvari je še več. Ne vem, čemu je pri tej in taki izčrpnosti opustil pesem v Miru 10. sept. 1899? Iz kakšne sramežljivosti? Feljton Repičeva Tonica v SN 1897, št. 30—33 ni Meškov, ampak Murnov. Za 1933 navaja A. Oven tudi Biogr. leksikon, pa brez imena sestavljavca tistega članka o Mešku, pač pa navaja v oklepaju: »Prof. naloga A. Ovna o Mešku je v študijski knjižnici v Lj. in Mariboru.« Malo težko razumljiv primer; članek ni anonimen, a tudi delo A. Ovna ni, čeprav sem na Meškovo opozorilo iz njega črpal biografijo, kar sem pač tudi navedel; če pa gre v zgorajšnji opombi g. Ovnu za popravek, kje se zdaj dobi njegova naloga, moram pripomniti, da se mi do danes ni posrečilo najti v študijski knjižnici v Lj. to njegovo prvotno delo.

V splošnem je to jubilejno delo o Mešku nedozorelo. Prinaša mnogo dragocenega literarno zgodovinskega materiala, mnogo bibliografskih pripomočkov, a poleg nekaterih resničnih dognanj tudi mnogo trditev, ki niso v korist ne Mešku človeku ne Mešku pisatelju. Čeprav je Meškovo delo danes zaključena celota, je vendarle za neposredne in zaključene sodbe še prezgodaj.

F. K.

Frana Erjavca Zbrano delo. Uredil Anton Slodnjak. Prvi zvezek. Ljubljana 1934. Drugi zvezek. Ljubljana 1934. Jugoslov. knjigarna.

Poleg Jurčiča, ki je bil že v Levčevi izdaji iz l. 1882.—1892. kmalu razprodan in ponatisnjen, je od vseh naših pripovednikov realistov iz druge polovice prejšnjega stoletja še danes mladim in starim najljubše čtivo — **Fran Erjavec**. To dokazujejo že številne izdaje njegovih spisov. Tudi njegove spise je po pisateljevi smrti v izboru prvi izdal Levec (I. del 1888, II. del 1889) in jim dodal temeljito spisan življenjepis Frana Erjavca. L. 1909. je izšel Sajovčev izbor: *V naravi*, izbrani naravoslovni spisi Frana Erjavca. L. 1919. je začel izdajati Erjavčeve *Izbrane spise* Iv. Dornik, a izdaja ni prišla preko prvega zvezka. L. 1921. pa sta izdala Erjavčeve *Izbrane spise* za mladino, opremljene z dolgim uvodom in obširnimi tolmačem, **Fran Erjavec** in **Pavel Flerè**.

Najnovejša Slodnjakova izdaja, ki je danes spet nujno potrebna, naj bi bila — če bi človek sodil po naslovu — prva, ki naj bi podala Erjavčevo *zbrano delo*. Razumljivo je, da človek v taki izdaji za širše občinstvo ne bo pričakoval Erjavčevih strogo znanstvenih spisov, pisanih večinoma nemški, niti njegovih najrazličnejših prevodov in prireditev (zlasti šolskih knjig) — gotovo pa je, da mora *Zbrano delo* prinesiti poleg vseh spisov, ki so jih doslej objavljali razni izbori, tudi njegove »Domače in tuje živali v podobah« ter »Naše škodljive živali v podobi in besedi«; saj so to sami spisi, ki jih je Erjavec vestno oblikoval v poljudni obliki v užitek svojemu narodu, za katerega tudi danes še niso izgubili cene.

Prvi zvezek Slodnjakove izdaje prinaša poleg 112 strani obsegajoče urednikove študije o Erjavcu še *Spise iz prirode* (Žaba, Mravlja, Vulkanske moči, Kako se je Slinarju z Golovca po svetu godilo, Velblod, Živali popotnice, Odkod izvirajo gliste in kako se izpreminjajo, Rastlinske svatbe, Rak).

Slodnjakov uvod je doslej najobširnejša in najgloblja študija o Erjavcu, njegovem delu in o dobi, v kateri je živel. Z občudovanja vredno marljivostjo se je Slodnjak poglobil v temelje Erjavčeve osebnosti in v duhovno ter politično ozračje dobe, ki ga je dala. Ni se zadovoljil z dosedanjimi ugotovitvami literarnih zgodovinarjev (ki temeljijo vsi na Gregorčičevi in Levčevi biografiji). Slodnjak je s svojo pronicavostjo navrtal popolnoma nove, doslej neizrabljene vire za očrt Erjavca in njegove dobe; tako se mu je posrečilo razbliniti marsikako bajko, ki se je vlekla skozi dosedanje Erjavčeve življenjepise, in utrditi marsikako dejstvo, pomembno za slovensko literarno zgodovino. (Prim. le razjasnitev smrti Erjavčevega očeta, njegovega odnosa do Schmidta in Dežmana; točno in jasno sliko o nastanku »Vaj« in točno ugotovitev in datiranje njihovih zvezkov; nove oznake nekaterih Erjavčevih sodobnikov; točno ugotovitev Erjavčevih virov in njegove »odvis-

nosti' od njih, itd.) Posebej moram — četudi kot nestrokovnjak — omeniti, da se je Slodnjak skušal poglobiti tudi v onodobno prirodoslovje, da more tudi s tega stališča izreči o Erjavcu pravično sodbo.

Slodnjakov uvod ima seveda tudi svoje nepopolnosti. Jezik, v katerem je pisan, je slovnično premalo čist (bogat na duhovnih silah 8; so se zavedli 9; s Nesovo krvjo 9; se je pečal 10; ni postala stara 12; pri... enemu 15; gimnazija se je nahajala 17; na svoje (!) zanimce (!!)) 19; izobraženejši 31; se poda na Dunaj 41; bil je imenovan učiteljem 53 na večih straneh 63; duh acc. od duh = animus 67; odgovarjajoč jezik 66; pero ne bi bilo v stanu opisati 76; itd.). Izraz je včasih laksen, pogosto pa nekam preveč patetičen ([Erjavce] je bil pravi človek z nenasitnim, vesoljnim tekom 16; Bezlajev Francelj je tedaj skoprneval ob drugem svojem učitelju 33; gobezdavost 23 [zadostoval bi kak milejši izraz] itd.) — Zlasti pa trpi Slodnjakov uvod radi neurejenosti in prenatrpanosti. O marsikateri stvari govori urednik po večkrat in ponavlja svoje sodbe. Ponekod pa omenja, da je o stvari že govoril, dasi ni (n. pr. »Videli smo, kako plaho se je 1876. l. umaknil z zagrebške vseučiliške stolice, zato, ker se ga je tam polastila zavest izkoreninjenosti« 111; — a o kakem občutku izkoreninjenosti v Zagrebu vse do sem ni nikjer govora!). Dolgi odstavki iz Erjavčevih del (ki so v tekstih tako še enkrat natisnjeni) ter iz Gregorčičevega in Levčevega življenjepisa so v tej obširnosti v uvodu nepotrebni; radi njih je uvod le še nepreglednejši. Mnogo citatov in podrobnih dokumentacij bi bilo treba iz uvoda prenesti v opombe, pa bi bil uvod vse lažji in preglednejši.

V opombah pogrešam obračuna z dosedanjimi Erjavčevimi biografi in dosedanjimi tiski in izdajami njegovih spisov. Nikjer se n. pr. ne omenja niti mladinska izdaja Erjavca-Fleréta, ki ima v obsežnem življenjepis in v opombah marsikak nov podatek, četudi ne vedno točno dokumentiran.

Kot drobnost naj omenim še, da Linnéjev sistem na 3. mestu ni imel plazilcev (glej str. 19), temveč dvoživke s pododdelkoma plazilcev in kač (prim. Claus-Grobbe, Lehrbuch der Zoologie 9. Aufl. 1917, str. 18).

V drugem zvezku je poleg urednikovega uvoda priobčen nad poldrugi snopič Domačih in tujih živali (opis domačih četveronožnih živali, živali po tujih krajih udomačenih, divjih četveronožnih živali — med temi tudi vodnih sesalcev). V uvodu urednik po nepotrebnem ponavlja nekaj podatkov iz prvega zvezka, nekaj jih popravlja in dopolnjuje, v celoti pa dobro označuje nastanek, značaj in pomen Erjavčevih domačih in tujih živali v podobah.

Pri ravnanju s teksti se je Slodnjak spet pokazal vestnega in sodobnega urednika, ki jezika svojega pisatelja ne spreminja samovoljno in brez potrebe. Popravljal je le tiskovne (in uredniške) pomote in zapisal Erjavčevo besedo po sedanjem pravopisu. V »Urednikovem poročilu« pa je ob koncu zaznamoval vse oblike, ki jih je bil popravil.

Janez Logar

Molière: *Tartuffe*. Poslovenil Oton Župančič. Založba »Hram«. Ljubljana 1934. 87 strani.

Prevajanje francoskih klasikov ni igrača; to velja še prav posebno za Molière-a. Slog mu je pristno odrski, jezik svojstven. Puristom je bil pre-

malo čist, očitali so mu barbarizme; drugim se je zdel spet nenaraven, zveržen, mestoma zmeden, poln neskladnih primer. Res je, da je Molière pisal zelo hitro, a vendar so gornji očitki sodobnikov krivični, ko vemo, kako je ustvarjal: njegove osebe so vzete iz vsakdanjega, resničnega življenja, zato govoré na odru tako kakor v življenju: kmetica v narečju, sluga preprosto, precioza izumetničeno. Halles in Palais se vrstita, izbrani govor in žargon. Kako naj vse to izrazi prevajavec, ko je zraven vezan še na verz in rimo, na duhovite namige in krepke primere, na pomembne aposiopeze in tehtne aforizme! Župančič je to znal. Zdi se mi, da prav taki trdi orehi najbolj mičejo njegovo prevajavsko veščino, saj ima ob njih priložnost, pokazati vso svojo stvariteljsko silo in bogastvo izraza. Župančičeve prevajavske vrline poznamo že iz prejšnjih prevodov: ob njem naj bi se učili naši prevajavci, posebno pa naj bi ga vpoštevala naša srednja šola v svojih prevodnih vajah! Zato nekaj opazk o Župančičevi prevodni tehniki v Tartuffeu.

V izvirniku šteje vrstica šest stopic, rima je moška ali ženska (hiperkataleksa). Ta stih je slovenščini preohlapen, saj je vsakemu prevajavcu znano, da more slovenščina štiri strani izvirnika podati na treh. Ker gostobesednost ni Župančičeva slaba stran, si je izbral za osnovo peterostopni jamb (blank verse, a z rimo), ki more biti zaradi prožnosti nadštevilen. Pravim, da za osnovo, zakaj na kakih dvajsetih mestih se mu je le zapisalo šest stopic, pa brez potrebe, n. pr.:

še bolj od matere, od hčere, sina, žene (16)

Izprva sem se bal, da s takimi željami (47)

Tudi sicer se prevajavec prav često ni držal osnovne mere, večkrat je preskočil v spondej ali daktil namenoma, da bi razbil enozvočnost:

Žêni, ki le možú je rada všeč (8)

žívi pošteno, kakor veš in znaš (10)

To se navadno dogaja v prvi stopici (70 krat), od tegà vsaj tridesetkrat namenoma, da dá stopici poseben poudarek. Redkejša je ta pesniška svobodnost v ostalih stopicah (kakih trideset kratov), pa tudi tu je poudarek več ali manj potreben, n. pr.:

kedor ima največ m a s l a na glavi (11)

Priznam da je táko razbijanje enozvočnosti prevodu zelo koristno, vendar pa se mi menjava mere zdi nepotrebna in škodljiva, kadàr z njo podčrtavamo mesta, ki ne bi smela biti poudarjena. Tako mi popolnoma razbijejo soglasje takile verzi:

ko sluša to brezpametno zmešnjavo;

v hipu napihnejo vsako drobnjav; (12)

Menim, da so se taki verzi po nesreči vtihotapili, zakaj na drugih mestih Župančič kar podčrtava jambsko mero:

Norčkà oba. Saj ona kar trepeče (39)
Možú ne bom ničesar razodela (49),

saj je sam postavil akcent.

S peterostopnim jambom se je torej prevajavec izognil mašilom, a prevod si je s tem izredno otežil. Zatorej si je pomagal s stikom. Medtem ko ima izvirnik zaporedno rimo, rabi Župančič tudi prestopno in oklepajočo. S svojim ostrim čutom za skladnost je prevajavec ugenil, da prevod s tem le pridobi, ker se izogne neki monotonosti izvirnika. Toliko se je Župančič oddaljil od originala, a nič več. V vsem ostalem se ga vestno drži, celo tako vestno, da skoraj vedno podaja vsebino francoskega verza z istim verzom (če izvzamem en nadštevilen stih str. 33/11 in dva, ki sta izpuščena na str. 49. po 7. vrstici. Mordà druga izdaja!). In kako jo podaja! Le primerjajmo:

et j'ai prèdit cent fois à mon fils, votre père,
que vous prenìez tout l'air d'un méchant garnement,
et ne lui donneriez jamais que du tourment

stokrat sem rekla tvojemu očetu,
da bo s teboj še križ imel na svetu,
ker si zanikarno, skaženo seme

Koliko krepkeje zveni naš križ od francoskega tourment!

Mon Dieu, sa soeur, vous faites la discrète,
et vous n'y touchez pas, tant vous semblez doucette;

Lej no, sestrìca-tìholazka,
ti nunica, svetničica pohlevna!

Kdo je bolje označil Marijano?

Un gueux qui, quand il vint, n'avait pas de souliers
et dont l'habit entier valait bien six deniers.

Ta plaščar, ki je bos pricepedrinil,
razcapan kot strašilo za v proso.

Že original se izraža krepko, kaj šele prevod!

Ceux de qui la conduite offre le plus à rire
sont toujours sur autrui les premiers à médire;
ils ne manquent jamais de saisir promptement
l'apparente lueur du moindre attachement,
d'en semer la nouvelle avec beaucoup de joie,
et d'y donner le tour qu'ils veulent qu'on y croie.

Kedor ima največ masla na glavi,
najrajši krade svojim bližnjim čast:
ljubezni senčico je kje ujel,
iz ust devetih je drobtino izvedel,

iz nje novico véliko izpredel
in zdaj razglaša jo ljudem vesel.

Tu je prevod brez dvoma nad izvirnikom; prav vse isto pove, a z mnogo lepšimi primerami! — Pa kaj porečete k tejle besedni igri o jezikih:

C'est véritablement la tour de Babylone,
car chacun y babille, et tout du long de l'aune;

Da, to so prav resnično Babilonci,
a slabo kuhajo ti babji lonci;

In ta odrezavost:

Sans être damoiseau
Tartuffe est fait de sorte ...
oui, c'est un beau museau.

Res ni zapeljivec,
vendar gospod Tartuffe ...
je svinjski rivec.

Ali bi mogli naslednje bolj po naše povedati:

Vous nous payez ici d'excuses colorées
et toutes vos raisons, Monsieur, sont trop tirées

Vsak teh izgovorov, gospod, je brezov,
vsak vzrok privlečen je za lase, prazen.

In tako od začetka do kraja! Prav posebna bisera sta Tartuffova izpoved ljubezni (str. 47, 48) in Loyalov zaključek (85).

Ob takih vrlinah kar izginejo nekatere netočnosti. Tako bi Dorino pač rajši imenoval spletično (suivante) kakor strežnico. Tudi izraz *srborit* slabo podaja *bourru fieffé* v izvirniku. V originalu: *qui d'un siège pliant vous feront honorer*, Župančič prevaja: pred vami na kolena pada, novice zanimive vam razklada (33). Dobesedno: počastili vas bodo s sklopnim sedežem (tega so takrat dajali samo manj uglednim gostom!). Najbrž gre tu za kako varianto. — Fagotina prevaja Župančič s Pavliho; v resnici je bilo tako ime opici, ki jo je v Molièrovih časih sprevaljal po Parizu sloviti lutkar Brioché.

Smisel ni točno zadet v naslednjih primerih:

s'il le faut écouter et croire à ses maximes,
on ne peut faire rien qu'on ne fasse des crimes.

kdor veroval bi nauke take vrste,
bi mislil, da za vsako je zločinec (9)

il faisait des soupirs, de grands élancements
goreče vzdihal kot iz svetih sanj (18)

il s'impute à péché la moindre bagatelle (t. j. sebi šteje v greh!)
ob slednji se malenkosti spotika (18)

Naj povzamem: brati Tartuffa v Župančičevem prevodu je prav takšen užitek kakor brati ga v originalu. Prevod toplo priporočam posebno srednješolcem, a beró naj ga ob izvirniku, zakaj tako bosta pridobila izvirnik kakor prevod.

Dr. A. Bajec

Emile Zola: **Germinal**. Roman. 1933. Tiskovna zadruga v Ljubljani. Poslovenil Alfonz Gspan. (Mojstri in sodobniki 7.) Strani 617.

»Germinal« se je v petdesetih letih, odkar je nastal, dobro uležal in prišel že davno med tako imenovane »svetovne« romane. Zató mu gre po pravici mesto med »mojstri in sodobniki«, v zbirki Tiskovne zadruge, ki je to pot v Gšpanovem prevodu, opremljenem z resno studijo domačega romanista Fr. Sturma kot uvodom, dala Slovincem sploh prvega Zolaja s književno ambicijo, dočim smo ga doslej prejeli le kot tržno zabavno ali propagandno blago. V tem oziru pomeni »Germinal« prijetno novost v naši knjigi, tem bolj, ker spada roman zares med mojstrska dela Zolajeva in francoskega naturalizma sploh. Pa je tudi aktualno berilo spričo svoje socialne vsebine, privlačno od včeraj v danes in dogledno še za dolgo naprej. Prevajalec se je vidno trudil ob avtentičnem besedilu in s pripomočki. Dal je kolikor toliko skrben književni prevod v razmeroma dobri slovenščini brez vonja. Komaj nekajkrat namreč je poizkusil presaditi francosko argot-jstvo v našo besedo. Tudi tehnični izrazi so mu delali preglavico (vzdrževalna partija, odvozač, hunt, blok i. p.). Takoj na prvih mestih sem našel nekaj stavkov, ki mi niso dovolj jasni. (Tedaj je mož spoznal rudnik. Spet ga je bilo sram: le čemu? Saj vendar tu ne bo dobil dela. Str. 26; Razložil si je vse to do izpuščanja pare str. 28; Pod nasipom je vse utihnilo; nič več niso delavci pretresali kobil z neprestanim drdranjem str. 31.) Simbolno nakazano le en zgled, kakó bi bilo prav slovenski! »Sunki vetra so postajali zmerom besnejši« (str. 30) za: »Veter je suval zmerom huje«.

Dr. I. P.

E. Spektorski j: **Zgodovina socialne filozofije**. Zvezek 1. in 2. Izdala Slovenska matica v Ljubljani.

Slovinci smo piscu tega dela kakor založnici lahko hvaležni. Prof. E. Spektorski j, po rodu Rus, ki že nekaj let predava na naši univerzi, nam je v dveh zvezkih poklonil bogat in izčrpen pregled socialne filozofije v preteklosti. Ruski rokopis je prevel na slovenščino Jos. Vidmar.

Vsebina knjige so — kakor pravi v kratkem predgovoru pisec sam — izkušnje predavanj na petih univerzah. Njen namen je: »pokazati vznik in razvoj evropske socialne filozofije in s pomočjo genetične metode bralcu pomagati razbirati vprašanja, ki vznemirjajo sedanost«. Knjiga je v naši znanstveni knjižnici lepo izpolnila vrzel po takem pregledu in bo marsikomu razširila in poglobila duševno obzorje ter mu razjasnila poglede na to in ono kulturno smer v dosedanjem zgodovinskem razvoju. V prikazo-

vanju tega zgodovinskega razvoja socialne filozofije nam avtor v navpičnem prerezu razvija in opredeljuje vse številne časovno-kulturne pojave, ki so bili nastopili, se uveljavljali in izgubljali svojo ekstremno ostrino v poznejših naprednejših nazornih strujah, tičočih se ureditve družbenih odnošajev. Knjiga nam je dobrodošla kot enciklopedično delo. Škoda morda le, da kot tako kljub svoji oblikovno vsebinski porazdelitvi nima podrobnejšega stvarnega abecednega kazala in še določnejšega pregleda. Če bi se odstranile nekatere subjektivneje obravnavane strani tega ali onega vprašanja, bi bilo delo v še bolj zgoščenem vsebinskem razporedu lahko primeren in potreben učbenik in priročnik našemu (tudi srednješolskemu) dijaštvu in izobraženstvu. Rabi pa lahko tudi kot osnova za kulturno zgodovino, ki bi morala že nadomestiti zgodovino vojsk in letnic po naših šolah. V sedanji obliki pa zahteva od bralca precej truda, preden se prebije skozi njo, in predpostavlja tudi mnogo ne le zgodovinske, ampak tudi filozofske izobrazbe. Oblikovno se vidi, da je imel prevajavec dovolj truda z vsebinsko-izrazno stranjo prevoda, da je ostal mestoma nam tuj (ruski?) slog, ki nekoliko moti.

Izčrpnije je obdelana antična doba, a tudi najaktualnejši sodobni pojavi bodo privlačevali, odnosno zanimali, zlasti končni del okrog svetovne vojne do današnjih dni. Prav je, da je spregovoril pisec več tudi o slovanski kulturni probuji in nacionalnih vprašanjih. Bistro in jasno razgrinja ideje različnih časovnih struj in filozofskih osebnosti, nastopajočih v posameznih dobah, in dokaj spretno veže prejšnja in poznejša zgodovinska dejstva. V uvodu razmotriva pisec o treh pojmovnih kategorijah, ki se tičejo njegove teme: o filozofiji, družbi in zgodovini; že tu naniza mnogo zanimivih misli, ugotovitev in sodb. Poudarja izkustveno-genetični vidik, da je treba mimo metod »posvečati pozornost osebnostim filozofov«, »a prav tako tudi okoliščinam, duhovnim in družbenim, v katerih žive in delujejo, ki učinkujejo nanje, kakor učinkujejo tudi oni na okoliščine in zoper katere se tudi nereditko bore«. — Govoreč o srečanju poganstva s krščanstvom, navaja po G. Boissieru (*«La fin du paganisme»*), da »poganstvo prav za prav ni umrlo, marveč da ga je vsesalo krščanstvo vase«, ter ruskega pisca V. Ivanova in prof. Zielinskega, da »resnični stari testament, ki je pripravil krščanstvu tla, ni bil judaizem, marveč helenizem«. Vendar sodi, da je krščanstvo »pomenilo popolnoma nov svetovni nazor, ki ni ne s krščanskega ne s poganškega stališča poganstvu prinašal novega razvoja, marveč eno izmed največjih revolucij, ki je pomenila konec vse antične kulture«. Krščanstvo se ni omejilo samo na individualno etiko, marveč je izdelalo tudi svojo socialno etiko. Nova etika zdaj v soglasju s formulo »Slava Bogu na višavah in na zemlji mir ljudem, ki so Bogu po volji« nalaga človeku, ki živi v družbi, tri dolžnosti: vertikalno in metafizično dolžnost, častiti Boga; vodoravno ali socialno dolžnost mirnega sožitja z vsemi drugimi ljudmi in globočinsko dolžnost razvijanja ljubezni v sebi. Juridičnemu egoizmu se pričinja zoperstavljati krščanski altruizem. Nastopil je dalje nov problem države, gospodarstva in krščanske družbe sploh, ki jih je spretno razreševal v pravcu ideala krščanske teokracije: »Država je obsojena na pogin ali pa se bo stopila s cerkvijo. A dokler ne pride do spojitve, se cerkev ne sme

omejevali samo na dušno pastirstvo, marveč sme in mora voditi vse življenje ljudi na zemlji.« (Str. 98.)

Temu poglavju o prodoru krščanstva slede poglavja: Srednji vek, Prehod v novi čas, XVII., XVIII. in — v drugem zvezku — XIX., konec XIX. in začetek XX. stoletja ter končno poglavje: Po svetovni vojni, kjer razpravlja o vojni in krizi, o problemu mednarodnega reda, o državnem in nacionalnem problemu, o pravni filozofiji, o filozofiji države ter gospodarstva, o ruski uganki in o usodi kulture. Vsa ta poglavja so kot začetna polno zanimivih strani in dejstev iz zgodovine, prepletenih mestoma s citati, in knjiga se zdi človeku kot razgledni stolp, raz katerega motrimo pestro vrvenje človeških misli in usmerjenj. Če pomislimo, da je to prvi poskus sistematičnega prikaza socialno-filozofske zgodovine, moramo pač oprostiti metodичne nedostatke te deskriptivne kulturne zgodovine kakor tudi — zlasti mestoma — eklektično zasnovo dela. Ob koncu je dodal pisec tudi izbor sem spadajočega tujega in domačega slovstva po strokah (kompendiji in splošni pregledi, religija, filozofija, literatura, historiografija, pravo, država, gospodarstvo, družba), kakor tudi pregled svojih del. E. B.

Naša vas. Oris vede o vasi. Spisal dr. Josip Jeraj. Založila in izdala Slovenska šolska matica.

S to knjigo smo dobili Slovenci prvi očrt vede o vasi. Napisal jo je naš znani sociolog dr. Jos. Jeraj. Kakor sam pravi v predgovoru, mu je nastala iz zasnutkov predavanj, ki jih je imel na kmetijsko-nadaljevalnih tečajih, le da jih je poglobil in razširil. Uvodoma spregovori o kmečki stanovski kulturi in vaškem okolju in primerjajoč ga z industrijskim in mestnim okoljem, ki čisto na svoj način oblikujejo mladega človeka, razdeli snov na štiri poglavja: Kultura vasi, kjer govori o verskem, нравstvenem, gospodarskem, umetnostnem in izobrazbenem življenju in dejstvovanju na kmetih, dalje sociologija vasi (družina, sosedstvo, politično in občestveno doživljanje), psihologija vasi (kmetova duša in vrednočenja, o kmečkih tipih, kmečkem otroku, mladostniku, mladostnici) in vaška pedagogika, v katerem riše razmerje šole do vasi, svojstvene naloge vaške vzgoje, krvaveče rane vaškega občestva in vzgojo vaškega otroka in vaškega mladostnika.

Knjiga je pisana v lahkem, poljudnem slogu in vsa prilagojena našim razmeram, zlasti še štajerskemu tipu vasi, ki jo je imel pisec najbolj pred očmi. Nič čudnega, če toplo pisana knjiga prehaja mestoma v apoteozo kmetištva in vaške kulture, saj nam ona najizraziteje oblikuje našo narodno usodo. V podrobnosti se tu ne moremo spuščati, ampak se le pridružujemo želji urednika prof. dr. Ozvalda: »Naj bi se ob vodstvu in opori te bogate knjige kar najkrepkeje prerodilo življenje v slovenski vasi.« E. B.

Temelji obče metodike. Spisal dr. Stanko Gogala, 1933. Založila in izdala Slovenska šolska matica.

Ta knjiga je bila našim pedagoškim krogom potrebna. Priv. docent dr. Gogala podaja v njej zaris delokroga in vprašanj praktične pedagogike z

njemu lastno znanstveno poglobljenostjo in razpredeljenostjo vsebinskih poglavij. Vse od najsplošnejših in osnovnih vprašanj, ki zadevajo pedagoški postopek, pa do najpodrobnejših, ki govorijo o učni metodi, je en sam bogat in globok kašipot učitelju in vzgojniku. Knjiga bi pa utegnila živo zanimati tudi tiste kroge naše inteligence, ki jim ni ukvarjanje s šolsko deco vsakdanji kruh; v njej bodo morda našli marsikak nov in globlji pogled na vzgojno-življenjska vprašanja, ki se jim ne moremo izogniti, hkratu pa morda tudi dojel vso aktualnost učnovzgojnih zakonitosti, ki nam jih je pisec dobro razpredel in približal. Našemu osnovno- kakor tudi srednješolskemu učiteljstvu pa bo — kljub nekoliko težjemu znanstvenemu slogu — neobhodno služila za temeljitejšo orientacijo v vzgojnih vprašanjih. Saj doslej še nismo imeli tako vsestranske knjige o šolsko-vzgojnem postopku in je torej to pri nas prvi sistematičnejši poskus, znanstveno prikazati vzgojna vprašanja. Piscu se je posrečil njegov namen, »da bi spravil s tem spisom v notranji in vsebinski sklad najnovejše rezultate psihologije in vseh njenih podrobnih področij na eni strani, ter spoznavno teorijo na drugi, z občo metodiko,« kot pravi v uvodu. Zdaj, ko imamo teoretično metodiko, ki ni nič manj važna od praktične, bomo morda kmalu pričakali tudi to!

E. B.

Iz sodobnega srbsko-hrvatskega književnega življenja (Misli, portreti in ocene)

Luča» biblioteka Zadruga profesorskega društva, Beograd. I. serija. 1933.

Biblioteka »Luča« (bakla) ima značaj šolskih izdaj šolskih klasikov kot pomožna knjiga za dijake. Nudi predvsem poceni tekst, ne pa tudi razen jezikovnega tako izčrpnega komentarja kot na pr. Konovi Školski pisci. V tej prvi seriji, s katero se je to novo podjetje predstavilo, sta izšla dva srbska pisatelja (Sterija-Popović in Matavulj), dva hrvatska (Šenoa in Novak) ter en Slovenec (Cankar), poleg ene poljudno-znanstvene knjige.

1. Sterija-Popović je srbski Molière, še ves v stilu klasicistov, komediograf komičnih značajev izpred 100 leti. »Tvrđica« je Molièrov »Skopuh« v srbski obleki, »Pokondirena tikva« (= Buča, ki se je pogospodila, »jara gospoda«) pa nekake »Smešne precijoze«. Sterijeva komika obstoji v pretiranosti slabih strani značaja, v smešnih zapletih in — v jezikovni spačenosti, in ima didaktični namen, vzgajati pravo družbo. Jezik teh dveh burk je mešanica prave navlasuljene predvukove slavlanske srbsčine (mi bi rekli pesniške koseščine), ki jo seveda rabi Sterija v ironičnem smislu. Poleg tega pa še pokvarjenega banatskega »modnega« jezika, polnega francoskih in nemških, z nerazumevanjem rabljenih izrazov. In še grških, slovaških, ruskih besed in nesrbske sintakse, kar vse vpliva na Srba komično, našemu dijaku pa le otežuje čitanje in razumevanje. Zato bo te »čitalniške« burke razumel le oni, ki dobro pozna jezik. Literarna vrednost teh prvih srbskih komedij pa je ravno v tem, da je ta Molière precej okretno prestavljen v pristno srbsko — sicer precej stilizirano — malomeščansko sredino. Nujno dobrodošel je jezikovni komentar.

2. Šenoa v »Prijan Lovro« je znan Slovincem po davnem prevodu pa tudi po tem, ker je tragični glavni junak Slovenec Lovro Mahnič in je torej toliko tudi naš. Naš pa je tudi glavni problem novele: junak hrvatskega (in seveda — radi Slovenca, glavnega nosivca problema — tudi slovenskega romana) ni salonski aristokratski heroj, ampak tragična oseba, ki ima vse pogoje, da se povzpne do najvišjega družabnega položaja, pa ga nenaklonjena usoda preraste in uniči. Sicer pa je ta novela brez pravega dejanja, je le lepo pripovedovanje »v okviru«, lastno početniškemu realizmu. Nemalo pa nas motijo danes materialistični nagibi Lovrovih ženitev, ki se vse sklepajo radi denarja. Zato danes njegova tragika ne vpliva človeško odrešujoče, ampak malomeščansko sentimentalno, pristno »buržujsko«. — Močnejša je »Kanmarinčeva ljubovca«, ena prvih socialnih črtic v hrvatski književnosti, prava predhodnica Krleževih družabnih presekov. Šenoa plastično pripoveduje (isti opisni način kot pri Krleži!) o propadu hrvatskega plemstva, njega razvratu in — koncu v proletarstvu, ki ga prenaša v neko romantiko, s stoicizmom v spominu na daljno slavo. In tu je začetek Krleževega problema demoraliziranega in sproletariziranega hrvatskega plemstva. — Pogrešam pa pri tej izdaji besednega slovarja za — srbske dijake, kajti mnogo kajkavskih besed (žganci itd.) jim bo neznanih.

3. Matavuljev »Bakonja fra Brne« velja za najboljše leposlovno delo — še posebej roman — v vsej srbski književnosti sploh. Ob letošnjem pisateljevem jubileju — 25 letnice smrti — ga je profesorsko društvo izdalo, pač da ga popularizira med dijaštvom, ki ga mora brezpogojno poznati. Toda — povem takoj — da ga kot privatno branje na naših šolah ni priporočati, ne samo zato, ker je pisan v ikavskem dalmatinskem narečju in kot tak jezikovno pretežak za naše dijake, ampak tudi zato, ker ga smatram vkljub Bartulovićevemu zagovoru v Srb. Knj. Gl. (1933 dec.) in Carovi analizi (Ogledi 1931) za — pamflet na katoliško redovništvo (frančiškane) in je torej — iz vzgojeslovnega stališča neprimeren. Z istega stališča tudi v nasprotnem smislu, čeprav se domneva hipoteza, da je pisatelj črtice pravoslavnih kaludjera, med katerimi je preživel nekaj let svoje mladosti v »djakovanju« = nekakem noviciatu, prenesel na franjevce — in bi potemtakem mogli najti v njem avtobiografskih momentov. Naj bo kakorkoli: s snovnega gledanja roman ni za šolo. Kot umetnini pa ji dajem seveda vso ceno. Zdi se mi Matavulj srbsko pišoči Anatol France (s katerim se je tudi spoznal v Parizu); ž njim ima skupno izredno karakteristiko, objektivno epiko, humor, ironijo in skepticizem v vsako metafiziko, in religiozni indiferentizem. — Škoda, da izdaja poleg jezikovnega slovarja (M. Savković) nima tudi literarno zgodovinskega uvoda o genezi (glej zanimivo razpravo v Misli 1933!) in analizo romana.

4. Lani je zagrebška Minerva izdala Sabrana djela V. Novaka (12 knjig). »Pripovijesti« pa predstavljajo samo izbor krajših črtic, feljtonov, in to socialnih, v smislu nekakega ruskega socializma, polnega principialnih nasprotstev, debat (V glib), tople, lepe ljubezni do ponižanih in razžaljenih (Salomon, Sablasti), čehovske tragične ironije v »Caritas« s karikaturami

uradnikov, (Pripovjest o Marcelu Remeniću), in izredno lepo in tragično usodo delavske družine (Iz velegradskega podzemlja), kjer pijani delavec ubija to, kar najbolj ljubi — svojo hčer —. Novak je psiholog s toplim čuvstvom za uboge kot Cankar, samo da je njegov stil okornejši, hladnejši, skoraj gol in ga umetniško rešuje ostro opazovanje psiholoških razpoloženj ter je v tem precej podoben Velikonji.

5. Ivan Cankar: Novele. Prevel in uvod napisal Tone Potokar. (Cir.)

Ta Cankarjeva knjiga je izbrana kot že prejšnje, v srbsčino prevedene, iz krajših črtic, torej prav iz tega, kar je v njem najlepšega. Zbirka je lepo prevedena in bo dobro rabila srbski šoli in tudi drugemu občinstvu, ki smatra sicer Cankarja za izrazitega marksistično-materialističnega socialističnega pisatelja, kar je dovedlo do razočaranja ob premieri »Kralja na Betajnovi« (Gligorić), in je moral dr. Janković v »Pravdi« (21. XII. 1933) pojasniti razmeroma pravilno Cankarjev socializem. Ta zbirka lahko to razlago še potrdi. O Potokarju, ki že itak redno seznanja srbsko občinstvo z našimi književnimi novostmi, pa moramo reči, da se je uveljavil tudi kot prevajavec in želimo, da mu tudi drugi prevodi iz Cankarja, kakor jih je naznanil Kon, dobro uspo.

6. O knjigi Jovana Lazarja (Tragovi prvih ljudi) ne morem dati strokovne karakteristike. Pisana pa je z realističnega svetovnega nazora in zastopa o izvoru človeka — nekoliko evfemistično sicer, sicer pa dovolj jasno — Darwinovo evolucijsko teorijo, da »su čovek i današnji majmuni životinje, koje potieću od zajedničkih predaka... koji nisu bili ni majmun i ni ljudi« (168). S tem prepuščam drugim v strokovno oceno ta problem. Knjiga pa je pisana zanimivo, poljudno in jasno.

II. Kolo zbirke »Luča« za leto 1934.

1. P. P. Njegoš: Luča mikrokozma. — Uvod B. Kovačević. — Str. 104 (lat.).

2. Dinko Šimunović: Izabrane pripovijesti. — Uvod dr. Bogner. — Str. 146 (cir.).

3. O. Župančič: Pesme. — Izbral in uvod napisal T. Potokar. — (Slov. s slovarčkom za srb.-hrv. bralce.)

4. Savremene bugarske pripovetke. — Preveo N. Mirković. — Str. 161 (s slikami pisateljev — 18 — in kratkimi opazkami).

5. in 6. poljudno znanstveni knjigi Kaman: Priroda i čovjek — in Milojević: O nasledju, knjigi, ki se ne oziram nanje, ker se odmikata moji ocenitvi.

1. Njegoševo »Luču mikrokozma«, to je: svetlobo malega sveta, kar naj pomeni — nesmrtnost duše, je za ponatisk pripravil in z natančnim komentarjem opremil znani srbski esejist B. Kovačević. Uvod je zelo dober: jasno govori o postanku, lit. vplivih in analizi epa (uporabljaajoč vso kritično lit., predvsem Schmausa) epa, ki velja za Gorskim vencem kot najboljšo Njegoševo delo. »Luča« je tip miselnega epa v smislu Danteja in Milтона, po vsebini celo njim zelo sorodnega, dasi zopet po svoje originalnega. Za cilj ima, pokazati novo koncepcijo o postanku življenja na zemlji, njegovo

predzgodovino na nebu. Je to srbska »nebeška komedija«, kjer pesnika do zadnjih mej zemlje spremlja njegova lastna duša-misel, potem pa ga vodi angel — kot Vergil — v nebo, kjer ob nebeškem studentu doživi retrospektivno, pa v tradicijski shematiki, padec človekov v upor proti Bogu. Bog je bil najvišji med bogovi, ki so vladali na planetih, in Adam je bil eden med njimi. Ob Luciferjevem uporu so se borili na njegovi strani zli duhovi, med njimi Adam, Cezar, Aleksander, Napoleon (ki jih Njegoš imenuje narobe, n. pr. Razec). Toda pred odločitvijo se Adam pokesa, za kar ga Bog ne pahnje v pekel, ampak ustvari prav za njega — z e m l j o, kjer naj pozabi na svoje prejšnje življenje v nebesih in naj v telesu dela pokoro. Pusti pa mu seveda iskro božanstva, dušo, »svetlobo mikrokozma«, ki jo pride odrešiti sam Kristus. — To je filozofija Njegoševa o našem življenju, Njegoša »slabega teologa a velikega pesnika«, kot jo je zasnoval sredi največjih borb s Turki in v žalosti za svojim nečakom (Prešeren!). Njegov ep sicer mnogo zaostaja za Gorskim vencem, zlasti po plastiki, ker je vse preveč opisen in ne neposreden, toda Posvetilo in Zaključna pesem sta vredna največjega jugoslovanskega pesnika.

2. D i n k o Š i m u n o v i ć, ki je do lani v največji bedi živel v Zagrebu, dokler mu prijatelji ob 60 letnici niso izdali luksuzno opremljene novele Alkar, kar mu je prineslo majhen narodni dar tik pred smrtjo, je izredno dober pisatelj, pri katerem bi se tudi Slovenci lahko marsikaj učili, čeprav ga je svoj čas (v LZ) Župančič odklonil. Dalmatinsko Zagorje in Hrvatsko Primorje je dobilo v njem svojega pesnika, ne samo opisovavca kot je Novak. Šimunović je morda še najbolj podoben našemu Tavčarju: realizem in folklor se pri njem tako čudovito spajata v neko poetično naturalistično romantiko, v neko bleščečo toploto, ki je svojstvena »poetičnim realistom«. Toda ker je mlajši kot Tavčar, je oplojen po impresionizmu in naturalizmu. Mi Šimunovića vse premalo poznamo: njegov Alkar, ki ni v tem izboru, je po mojem mnenju ena najlepših novel vse srbohrvatske književnosti! V tej zbirki pa je M u l j i k a, ki skoraj ne spregovori besede, pa le pride do izraza njena bolna romantična ljubezen. Koliko je lepote v M a v r i c i (Dugi)! V tej, morda njegovi najromantičnejši novelici, ko mlada deklica hoče iti izpod mavrice, da bi postala fant, pa zagazi v močvirje. Ali v R u d i c i, ki rodi osem sirot! Ali v ljubezenski zgodbi pastirice, ki zaradi cekinastega nakita (Djerdan) zamenja ženina! In v zadnji K r ĉ m i, zelo plastični božični povesti, ko ob pesmih ciganke in pijancev zmrzuje človek, ki ga je v sneg pahnili pijani — frančiškan. To so novele v tej zbirki, ki dobro karakterizirajo pisatelja: romantičnega naturalista s čudovito polno paleto barv, z ljubeznijo do pokrajine, ljudi in folklore, z nežno strastjo in bolno ljubeznijo. — Uvod dr. Bognerja je samo biografski in bibliografski in je škoda, da tudi ne estetsko književni, in to tembolj, ker je dr. Bogner znan kot zelo dober literarni kritik-sintetik in je tudi svoj čas napisal posebno studijo prav o Šimunoviću (Hrvatska revija 1933).

3. Tone Potokar, ki je lani prevedel na srbsko Cankarja, je letos izbral in priredil tudi Ž u p a n č i ć a. Izbor obsega 60 pesmi, med njimi celotni cikel Murnu, ter Z vlakom in Dumo. Urednik se ni oziral na kronološki red

zbird, ampak je zbral pesmi po snovi v posamezne cikle, ki naj odgovarjajo posameznim glosam, postavljenim kot naslov. Če so se pesmi dale lepo ločiti v posamezne skupine: v ljubavne, Manom Murna, v napol epične (»različne«), in Z vlakom in Dumo, se ni posrečila razdelitev sredine v višinskih ciklih Kuj me... kuj! in Predaj se vetrom... Oba cikla obsegata namreč pesmi istega refleksivnega, retoričnega značaja, da, nekatere izmed njih bi spadale že v »različne pesmi« (Kovaška, Dies irae...). Tako se tu — v višku zbirke — tri cikli nejasno prepletajo med seboj; zato ni notranje opravičena taka razdelitev kot jo je izvedel urednik. Iz tega pa tudi vidim, kako težko je Župančiča razpredeliti po vsebinskih vzponih. Povsod je namreč ena sama, vedno ista brušena beseda, refleksija, kot posledica stalne pesnikove zavesti, da piše nekomu drugemu, ne sebi iz dna, — čitajočemu občinstvu. Njegova pesem resnično »ne trepeče, le poje«, kot pravi sam. Zato je njegov ljubavni cikel, vzet kot celota, neplastičen, njegova eklekticistična erotika pravo nasprotje Prešernovi. Posamezne pesmi so izredno lepe, toda refleksija in erotično dekadentstvo ubija elementarnost, zato je v njih Župančič najslabši; najboljši pa je v refleksivnih pesmih. V njih se njegova misel v pesniškem poletu razbohoti v retoričnih apostrofi, monologih, himnah — ali če hočete — prigodnicah na čas (vojno), dogodke (jubilej smrt...) in razne predmete. Ali ni v tem pogledu bolj soroden Gregorčiču kot Prešernu? V slikanju miselnih vizij, bolj kot pevcu lastnega najbolj intimnega peklà! Po pesniškem temperamentu namreč. Brez dvoma je Župančič naša največja pesniška kvaliteta po Prešernu, toda kakšna je ta kvaliteta, še nismo določili. In zato je zdaj že čas. — Ob tej antologiji, izbrani za srbskohrvatskega bravca, se v to ne morem spuščati. O njej bi samo rekel, da je vendarle škoda, da se urednik ni oziral na Jeralo (II) in Deseniško, o čemer se v uvodu sicer opravičuje in da namesto nekaterih dekadentnih pesmi, ki imajo samo historičen pomen, ni rajši prevzel druge, izredno močne »za večnost zlite« (Belokranjska deklica, Telesa naša, Ob jezeru, Zapri vrt, Kapetan Božo... itd.), brez katerih si Župančiča resda misliti ne moremo. Kljub temu, da zbirka podaja tudi za naše šole zadovoljivo podobo Župančičevo (in je najcenejša njegova antologija; 12 Din). Urednik je napisal skromen uvod, h kateremu bi samo pripomnil, da Ketteja, zlasti pa Murna ni tako prezirati na račun Župančiča, in da ni višek Župančičeve poezije ne v Dumi, ne v Z vlakom, dasi je v njih dosegel najširši polet. — Kot izdaji našega klasika za srbskohrvatske šole pa bi priporočil, da ima tekst vsaj glavne akcente že radi ritma, kajti predobro namreč vem, kako zvene naše pesmi iz ust — ne samo dijakov, tudi predavateljev. Razlaga Srbom neznanih besed, ki je v teh šestdesetih pesmih bila potrebna v preko 500 primerih, kaže pač veliko slovensko besedno bogastvo, ki ne more kar tako propasti, dokler bomo imeli tako samonikle pesnike. Za sestavo tega slovarčka gre uredniku posebna zahvala.

4. **Sodobne bolgarske pripovedke** je zbral in prevedel N. Mirković, ki je napisal zelo pregleden in potreben uvod o bolgarski književnosti sploh. Antologija obsega 18 pripovednikov od početnih realistov do najmlajših, rojenih l. 1905. Seveda radi tolikega števila tako malih črtic in na tako

majhnem prostoru (160 str.) ne more postati jasna podoba vsakega posameznika, ob takih prilikah se celo rado zgodi, da kakšen boljši pisatelj slabše izpade kot povprečni literati. Najmočnejši so vsekakor Jovkov, Kalfov, Petkanov, Šašmanov ter lirična poezija Elina Pelina, Dore Gabe in Karaljičeva. Temeljni ton te antologije je poezija zemlje, ljubezen do kmeta, nekaj opisovalni realizem (graditev hiše!), vse to pa prepleteno z osredno liričnostjo. Ni v teh balkanskih pisateljih vele mestnega naturalizma (na Maupassanta spominja samo Šišmanov), ne širokih romantičnih strasti: vse črtice so kratke novelice iz kmečkega življenja, male kabinetne slike ali pesmi z velikim zanosom, in samo ena, dve podobni feljtonom (Gospod iz vodenca in gospodična iz kisleca!). — Knjiga je brez dvoma bila zelo potrebna, mogoče najbolj potrebna med vsemi izdajami »Luče«, in prihaja tudi v pravi čas, ko se nam šele odpira pogled v našo tretjo bratsko književnost. Veliko ceno daje knjigi — ne samo omenjeni lit. pregled, — ampak tudi biografski in bibliografski podatki o posameznih pisateljih (s sliko), največ pa je vreden pregled vseh, dozda na srbohrvatsko prevedenih bolgarskih del (samostojno in v periodikah). Samo v knjigah imajo Srbohrvati vsaj osem del, dočim smo Slovenci še daleč za njimi. Naj bo to opomin, da je že čas, da pogledjmo tudi mi v svoji predvojni maniji vsaj malo tudi — k svojim sosedom.

»Luča« je biblioteka, ki bo brezdvomno tudi na slovensko šolo razvila svoj vpliv kot pomožna knjiga za srbskohrvatski jezik. Zato bi želeli, da bi bile knjige popolnoma komentirane, to je: literarno, historično in jezikovno, kar sedaj niso. Shematični uvod v knjigo je presuh in se čisto v knjigi izdanega dela komaj dotakne, namesto da ga od vseh plati osvetli; jezikovni komentarji pa so nepopolni (Šenoa). Tudi bi želeli, da bi bil svetovni nazor enotnejši, da se ne podira z enim predmetom, kar se z drugim gradi, kakor se je zgodilo v tej seriji, ampak da se po vseh pedagoških principih pomaga naši šoli. Bilo bi dobro, da si prireditelji ogledajo šolske izdaje drugih narodov, da ne bodo njihove izdaje samo pretiskovanje starih tekstov. Profesorsko društvo si mora postaviti večjo in hvaležnejšo nalogo. Želimo pa in tudi upamo, da bomo tudi Slovenci že dobili knjižnico komentiranih šolskih pisateljev, in to domačih kakor tudi svetovnih. Tine Debeljak

Meštrović MCMXXXIII. Izdala »Nova Evropa«, Zagreb 1934.

To knjigo, ki vsebuje razen uvoda 116 slik, je priredil s sodelovanjem J. Kljakovića in M. Ćurčina Meštrović sam. V uvodu, s katerim posvečuje svoje življenjsko delo, zbrano ob svoji petdesetletnici, človeštvu, naglašava Meštrović predvsem svoje lastno razmerje do tega dela. Ta pojasnila so tem bolj dragocena, ker se tičejo bolj kakor umetnin Meštrovićeva razmerja do splošnih kulturnih vprašanj, posebno narodnosti in religioznosti, dveh važnih sestavin njegovega dela, ki ju pogosto njegovi kritiki sploh niso razumeli ali pa ju vsaj niso pravilno doumeli. M. podčrtuje nasproti vsem tem načelo umetniške svobode. Ta kratka umetnikova izpoved je jasna in ne dopušča nobene dvoumnosti več.

Drugi uvodni sestavek z naslovom »O poreklu i detinjstvu Ivana Meštrovića« je napisal M. Ćurčin. Ta sestavek, ki je spisan po Meštrovićevih lastnih

izjavah in je torej do zadnjega avtentičen, vsebuje vse, kar je dodatno k Meštrovićemu uvodu potrebno za pravilno razumevanje njegovega dela in njegovih osebnih, psiholoških in življenjskih korenin. Na koncu knjige je seznam slik z vsemi potrebnimi zgodovinskimi in bibliografskimi opazkami in dobro izpopolnjuje orientacijo v gradivu in porabnost knjige, ki je v svojem bistvu album M.-ćevega dela do njegovega petdesetega leta. Ker je ob svoji petdesetletnici M. uredil in narodu poklonil tudi galerijo svojih del v lastni hiši na Ilici v Zagrebu, je ta knjiga kot navodilo za razumevanje tam razstavljenega gradiva in njega izpopolnilo tem dragocenejša.

Knjiga je izvršena z največjo skrbjo in je dokaz dovršene domače reproduksijske in tiskarske tehnike. Izbor je omejen na zrelo delo umetnikovo in ustreza popolnoma okviru, v katerem je M. zasnoval svojo zgoraj omenjeno zagrebško galerijo. Da pa nobena beseda in nobena reprodukcija ne more nadomestiti umetnine same, ako gre res za umetnino, zato nam je tudi ta knjiga zgovoren dokaz. Pripomoček je pač, a zelo slaboten in medel pripomoček. Kdor je enkrat hodil med temi živimi liki v galeriji v Zagrebu in se ž njimi razgovarjal, bo imel domotožje po njihovi družbi. Temu bodo zlasti te knjige izborno služile, da ob tihih urah ubranosti nadaljuje svoje razgovore ž njimi. Celotno Meštrovićevo delo pa, kakor ga on sam ceni in priznava, podajata šele oba, originali v galeriji in ta knjiga. Zasluga njena pa je, da podaja Meštrovića kot človeka in umetnika brez krinke, brez gostobesednih spekulacij ljudi, ki jim je njegova realnost neznana in brez premodrih teorij, ki tako pogosto zapró naivnemu človeku pot do umetnine sploh.

Knjiga Meštrovićevih del je kulturni dogodek prve vrste, predvsem pa odličen kulturni dokument za vse Jugoslovane in ogledalo Meštrovića kot umetnika in človeka. Frst.

L j u b o K a r a m a n, *Umjetnost u Dalmaciji. XV. i XVI. vijek.* Matica Hrvatska, Zagreb 1933.

Kot nadaljevanje svoje l. 1930 v isti založbi izdane knjige »Iz kolijevke starohrvatske prošlosti«, kjer je strnil rezultate svojih in tujih dosedanjih raziskavanj o starohrvatski in dalmatinski umetnosti dobe hrvatskih narodnih vladarjev in samostojnih mestnih uprav, nam nudi dalmatinski spomeniški konservator Lj. Karaman sedaj oris razvoja likovne umetnosti v Dalmaciji iz XV. in XVI. stol. Opremljena je ta knjiga enako kakor prva, čeprav na zunaj ni označena kot njeno nadaljevanje, in zadostno ilustrirana.

Doba XV. in XVI. stol., to se pravi doba prvih dveh stoletij beneškega gospodstva v Dalmaciji z izjemo Dubrovnika, pomeni od prihoda Hrvatov tretji razcvit likovne umetnosti v Dalmaciji. Stilistični značaj te dobe je gotski in renesanski. Karaman je raziskal najprej prve pojave gotike v Dalmaciji, ki nastopajo v tej umetnostno konservativni deželi najprej mešani z romanskimi oblikami pod vplivom istotako konservativne Južne Italije in šele pod vplivom lombardske in posebno benečanske gotike privedejo ta slog do zmage. Višek pomeni dekorativna benečanska gotika, katere največji mojster je Jurij Dalmatinec. Še v XV. stoletju pa se pojavi ob nji in deloma v

dalmatinsko značilnih zvezah ž njo renesansa, ki jo zastopajo deloma domači, največ pa italijanski mojstri Michelozzo, Andrej Aleši, Nikolaj Fiorentinec in Michele in San Girolamo Sanmicheli. Sinteza te dobe razcveta dalmatinske umetnosti sta palača rektorjev v Dubrovniku in posebno največji proizvod umetnosti v Dalmaciji katedrala v Šibeniku. Doba, ki je ustvarila ti dve deli, je dala tudi končni, še danes občudovani harmonični značaj dalmatinskim mestom.

Vodilna umetnost te dobe je s kiparstvom ozko zvezana arhitektura. V zadnjih poglavjih pa obdeluje Karaman arhitekturo in plastiko razdeljeno po spomenikih istega namena, in slikarstvo. Posebno podčrta delo najpomembnejšega predstavnika domače slikarske šole v Dubrovniku Nikole Božidarevića, samo dotakne pa se delovanja mnogih važnih umetnikov, rojenih Dalmatincev, ki pa po svojem delu in značaju pripadajo popolnoma Italiji, kakor Juraj Čulinović, Andrej Medulić in Julij Klović.

Karamanovo delo je dobro navodilo za študij dalmatinskih umetnostnih spomenikov. Poleg rezultatov dosedanjih raziskovalcev je uveljavil celo vrsto novih samostojnih vidikov in s tem, kakor že poprej v podrobnih samostojnih študijah bistveno utrdil temelje lokalne dalmatinske umetnostne zgodovine.

Frst.

GLEDALIŠČE

Ljubljanska drama v sezoni 1933/34.

Ko govorimo o uspehu oziroma neuspehu naše Drame v pretekli sezoni, moramo najprej omeniti jubilej, ki ga je letos praznovalo naše Narodno gledališče: petnajstletnico, odkar imamo Slovenci samostojno dramsko gledališče v Ljubljani. Resda je bila ta proslava v prvi vrsti slovesen dogodek, ki naj poudari nasprotje med svobodno sedanostjo in suženjsko preteklostjo, praznik Naše besede, ki je izšla med nami, da nam nikdar več ne zaide. A hkrati je bila ta proslava tudi odgovor vsem razdiralnim močem sedanosti in izraz vere in volje, da si hočemo to, kar smo si s trdom in po pravici pridobili, obdržati tudi zanaprej.

Proslava, ki se je vršila na pobudo in po prizadevanju Združenja gledaliških igralcev, je bila tedaj predvsem pomembna narodna manifestacija. Temu namenu je dobro ustrezala tudi slavnostna predstava Finžgarjevega »Divjega lovca«, s katerim se je otvorilo slovensko gledališče pod konec vojske 1918. Ker sta v vlogah Janeza in Majde nastopila Hinko Nučič in Vika Podgorska, slovenska igravca iz Zagreba, je bil ta vzpodbudni poudarek še vidnejši. Vendarle pa moramo mimo vse zunanje slovesnosti poudariti tudi stvarno pomembnost tega jubileja. Ob tej priliki smo se pač vsi Slovenci dobro zavedeli, kaj pomeni gledališče, zlasti samostojno dramsko gledališče v našem narodnem in kulturnem življenju. Brez samostojne slovenske Drame bi bila slovenska narodno-kulturna celota bistveno okrnjena. Varujmo jo! Naj nam bodo te besede, ki jih je občinstvu, zbranem na proslavi v gledališču, zaklical v slavnostnem govoru France Koblar, več en opomin k naši skupni narodni dolžnosti!

V resnici ni sodelovanje vseh nikjer tako potrebno, a tudi ne tako izvedljivo, kakor ravno pri gledališču. Gledališče predvsem ni samo reprezentativna narodna ustanova, še manj zadeva nekega družabnega razreda ali celo stranke, marveč živa potreba in last vsega naroda. Ne samo obstoj, marveč tudi gledališko življenje v ožjem, recimo kar v idejno-umetniškem smislu je odvisno od te skupne zavesti in sodelovanja. Če hočemo imeti res močno gledališče, ne sme pozabiti nanj nihče. Politiki in gospodarstveniki, vodstvo in igravci, kritiki in občinstvo, vsi so mu potrebni. Šele takšno skupno prizadevanje, ljubezen in delo morejo ustvariti zares življenja zmožno, veliko in pomembno gledališče, vredno kulturnega naroda. —

Na osnovi teh misli bi se morali seveda najprej vprašati, koliko je naša Drama tudi sicer, z rednim gledališkim delom med letom stremila za tem idealom: biti osrednje slovensko gledališče.

Na splošno lahko rečemo, da se je položaj v naši drami precej izboljšal in da je opaziti težnje, dvigniti naše gledališče na čim višjo višino. Čeprav so pomankljivosti še velike in čeprav se delajo še vedno težke napake, vendarle ne moremo biti popolnoma nezadovoljni. Kritika, ki bi sodila vse samo z absolutnega vidika idealne mere, bi utegnila biti slej ko prej še zelo skeptična in odklonilna. A takšna kritika bi bila vsekakor nepravilna ter bi samo podirala, ne gradila. Ne bi bilo prav, če bi s hvalo vsevprek zamolčevali resnične napake; a prav tako moramo poudariti vse svetle strani ter zlasti upoštevati tudi razne nepremagljive ovire, katerim ne more kljubovati niti najmočnejše hotenje.

Če moramo na primer ugotoviti, da naš igravski zbor v celoti ni bil letos več na nekdanji višini, moramo videti vzrok za to utrujenost v prvi vrsti v zelo neurejenih materialnih razmerah, v kakršnih večinoma žive naši igravci. Zgodi se seveda tudi v posameznih primerih, da ustvarjajoča moč tega ali onega igravca nenadoma upade iz notranjih vzrokov, medtem ko se nasprotno iz istih vzrokov ta ali oni prav tako nepričakovano dvigne. Takšne primere imamo. Žal pa moramo znova opozoriti vodstvo, da pri zaposlitvi posameznih igravcev ni niti pravično niti ekonomsko-uvidevno. So namreč igravci, katerih skoraj nikoli ne vidimo na odru, medtem ko nastopajo nekateri večer za večerom. Tega ne ugotavljamo sicer toliko zaradi socialnega etosa, čeprav bi bil tudi le-ta vidik umesten, kolikor zato, ker trpe zaradi tega ustvarjajoče sile našega gledališča.

Največ pa je trpelo naše dramsko gledališče v zadnjih sezonah zaradi slabega sporeda. Tudi to, kar nam je nudila pretekla sezona, še ne ustreza našim potrebam niti z narodnega niti z duhovnega niti z umetnostnega vidika. Pogrešamo še vedno urejenega domačega sporeda, čeprav nam vodstvo znanprej obljublja poleg vsega Cankarja tako zvano »revijo slovenske dramatike«. Namero pozdravljamo in upamo, da se ne motimo, če vidimo v tem prvi korak k izboljšanju. Prav tako ne vidimo še jasno, kako misli izbirati vodstvo naše drame dela iz antičnega in modernega klasičnega sporeda ter upoštevati n o v e j š o dramo polpreteklosti in sodobnosti. Čeprav je videti, da nekoliko ostrejša kritika v zadnjih letih le ni bila brez uspeha in da se pri vodstvu naše drame dejansko zopet nekaj smotrnejše dela, je vendarle še

vedno najznačilnejša tista lahkotna smer, ki kar hlasta za senzacijami in povprečnim, dasi morebiti modnim blagom, od katerega pa navadno ne ostane mnogo niti materialnega dobička, kaj šele duhovnega in umetniškega uspeha in sadu! A kakor že rečeno, na splošno se je položaj vendarle izboljšal in naš dramski spored se je tudi v zadnji sezoni — kakor že v prejšnji — vidno dvignil, tako da radi priznamo vodstvu vsaj dobro voljo.

Posebej pa bo treba začeti razpravljati o vprašanju jezika v našem gledališču. Zdi se, da glede tega ni več nikake skrbi, nikake smeri, in zato tudi ni čudno, da naš odrski jezik ni nikaka prava vrednota več. To, da besedilo uprizorjenih del samo na sebi — zlasti pri nekaterih prevodih — ne ustreza najosnovnejšim zahtevam slovenščine, še ni najhujše zlo. Pošten korektor bi ga utegnil z velikim trudom odvaliti. Tesnó pa je človeku večkrat pri srcu, ko posluša »našo« besedo na slovenskem odru. Kdo bi se še upal reči komurkoli: poslušaj, naš slovenski jezik v najpravilnejši in najlepši izgovorjavi! Brez občutja, brez ritmike, brez pravilne izgovorjave in brez pravilnega naglasa, neredko celo brez vsake govorilne tehnike: takšna postaja danes vsebolj — kljub izjemam — naša odrska govorica. Tudi v tem in morebiti zlasti v tem je vzrok, da naše gledališče še vedno ni v zadostni meri to, kar naj bi bilo: slovensko narodno gledališče.

Videant consules! Igravci sami tu ne morejo mnogo pomagati. Treba je šole, treba je jezikovnega vodstva, treba je enotnosti, predvsem pa: resničnega znanja in strastne ljubezni. —

Tudi vrstni red, po katerem se je izvajal, rasel in padal spored v pretekli sezoni, je kazal nekaj več premišljenosti kakor v prejšnjih sezonah, dasi bi bila razporeditev lahko še boljša. Vendarle pa je začetek sam komajda obetal dober razvoj sezone. Čutili smo, da je začetek sezone prehitel čas in da ni bilo prave priprave in trdno določenega sporeda. Ker so bile vse tri prve predstave — Shakespearova »Komedija zmešnjav«, Krležova »V agoniji« in Cankarjevo »Pohujšanje« — prav za prav le ponovitve, čeprav so bile gledališko nanovo pripravljene, bi bili pač imeli za otvoritveno predstavo slovensko delo. Toda pozneje smo spoznali, da je bilo le bolje tako, kakor je bilo; zakaj, bomo takoj videli.

Dasi ni nezanimivo, zasledovati sezono po vrsti uprizorjenih del v časovnem redu, ker tako lahko vidimo razvojno črto dvigov in padcev, razporeditev gledališkega leta z ozirom na zunanje prilike ter notranje delo, zaposlitev in odpornost igravskega zbora ter podobno, se nam zdi vendarle primerneje oceniti posamezna dela po določenih skupinah, in sicer zato, ker na ta način bolj živo vidimo narodno in duhovno smer ter tudi umetniško vrednost gledališča. In zaenkrat so za nas ti vidiki pomembnejši.

Če izvzamemo »Divjega lovca«, je bilo letos na sporedu le troje slovenskih del: Cankarjevo »Pohujšanje v dolini šentflorjanski«, Golijeva »Kulturna prireditve v Črni mlaki« in Tavčarjeva »Visoška kronika«.

S »Pohujšanjem« je skušal dati režiser O. Šest novo gledališko rešitev tega doslej še vedno neizčrpanega dela Ivana Cankarja. To mu je uspelo samo deloma in sicer večinoma v zunanjih stvareh. Tako je bila n. pr. posrečena njegova zamisel, da razširi prostor v II. dejanju. Zato pa je bil

tembolj neokusen prizor z županjo v kamri. Vobče nas ni zadovoljila niti idejna niti stilna interpretacija farse. Njeno bistvo vendar ni v fabuli, zlasti če jo hočemo razumeti le preveč realistično. Še vedno ne razumemo osnovne ideje »Pohujšanja«, ker mislimo, da se je Cankar boril proti morali, to je etičnemu življenjskemu principu, ko se je v resnici obračal le proti »moralim«, to je proti zlagani morali ali licemerstvu oziroma prazni morali zgolj zunanjega videza in družabne laži. Še vedno ne razumemo, da je Jacinta — igravske sposobnosti g. Kukčeve so za to vlogo še mnogo prešibke — sestra Lepi Vidi, a ne morebiti kakšna kurtizana. Prav tako bi bil že čas, da spoznamo, da je jedro Cankarjeve farse v — resda nekoliko nejasnem — dvojništvu Petra in Krištofa Kobarja. Tisti srditi pesnikov obračun z domovino je razumljiv le, če vemo: da je v dolini šentflorjanski pravi popotnik-umetnik, Peter, v resnici samo zaničevana sirota, medtem ko si Krištof Kobar, s tem da je zatajil svojega »brata«, na mah osvoji svetohlinske rodoljube.

Z zelo mešanimi občutki smo sprejeli tudi »Kulturno prireditev v Črni mlaki«, veseloigro, katero je napisal Pavel Golia. Delo ne kaže posebne umetniške vrednosti in je namenjeno v prvi vrsti zabavi. Da bi videli v tej dobrodušni komediji celo satiro, zato ji manjka zlasti duhovne ostrine. Tudi motivno in oblikovno nas delo spominja na celo vrsto znanih del. Veseloigra, ki pada zlasti pri koncu, kjer se malo verjetna zgodba meša s sentimentalnostjo, ima sicer nekaj posrečenih situacij, a to je tudi vse. Uprizoritev moremo opravičiti le z ozirom na nekatere dobre igravske like, kakršni so bili n. pr. Nemec, profesor iz Prage (Železnik) in njegov asistent Miler (Daneš), učitelj Opomba (Kralj) i. dr. — a tudi z ozirom na gmotni uspeh, ki ga je prinesla gledališču.

Tem čistejši duhovni in umetniški užitek pa nam je zato dala »Visoška kronika«, ki je bila ne samo najbolj uspela slovenska predstava, marveč ena najlepših uprizoritev v minuli sezoni vobče. Ne da bi bili z vsem zadovoljni, saj bi se dalo tu in tam oporekati tako prireditvi besedila (zlasti proti koncu), kakor tudi nekaterim manj izdelanim prizorom na odru. A delo je bilo nadvse lep dogodek in le redkokdaj smo videli kaj tako zelo slovenskega na našem odru. Naša zemlja, naši ljudje, naša preteklost, naša duša nam je govorila iz dejanja in prizorov, iz besede in duha, ki ga razodeva delo. Kljub epski širini, ki je nujno ostala tudi v dramatizaciji in ki nam odkriva časovno ozadje, je bila poudarjena usoda Polikarpa Khallana in njegove družine, drama greha, kazni in očiščenja. Tudi igravci so pokazali najboljše, kar znajo: Skrbinšek kot Polikarp in M. Vera kot Pasaverica, dve monumentalni podobi, ki sta bili na višku zlasti ob usodnem srečanju na Visokem; dalje Železnik kot knezoškof Janez Francišek s Freysingena, Bratina kot Jeremija, njegova mati (Medvedova), Margareta (M. Danilova), Agata (Šaričeva) in vrsta drugih. Maria Vera, ki je Tavčarjev roman priredila za oder in ga tudi sama režirala, je s tem delom najlepše proslavila svojo petindvajsetletnico umetniškega delovanja.

V celoti pa slovenski spored letos ni bil v skladu s potrebami in nalogami naše Drame. Deloma moremo opravičiti vodstvo, ker ni moglo v tej sezoni razpolagati z nekaterimi obljubljenimi domačimi novostmi. Neodpustljivo pa

je, da se ni spomnilo na primer Preglja (Ljubljanski študentje!) niti za pisateljevo petdesetletnico, zlasti če pomislimo, kaj vse doživi včasih pri nas svojo »krstno« predstavo.

Mnogo ugodnejši vtis pa je napravil letos izbor iz svetovne, zlasti novejše dramatike. Videli smo vrsto dobrih in celo odličnih del, medtem ko se je število manjvrednih proizvodov na splošno nekoliko skrčilo.

Že zgoraj smo omenili Shakespeareovo »Komedijo z mešnjav«, ki je kot letošnja uvodna predstava v šestovi režiji dosegla zelo lep uspeh. Igra je bila sicer ponovitev, a vsa od besedila do odrske podobe predelana ter na novo pripravljena. Bila je ena izmed tistih lepih predstav, ki vsebinsko in umetniško popolnoma ustrezajo.

Nemajhen uspeh so pomenili tudi »Bratje Karamazovi« v režiji Cirila Debeveca, ki je tudi sam dramatisiral ta silni Dostojevskijev roman. Prav s to dramatisacijo je uspel celo bolje, nego z uprizoritvijo. Zelo spretno in skrajno zgoščeno je organiziral ogromno snov romana ter jo razdelil na osem slik. Za dramatično osišče je z velikim razumevanjem izbral napeto zgodbo očetomora, torej fabulo Karamazovih, a ni se omejil le na to, marveč je poudaril tudi karamazovščino kot naravo in etični problem. V tej združitvi vsebinskega in duhovnega kompleksa Karamazovih moramo — poleg uspele zunanje gradnje — videti največjo vrednoto Debevčeve dramatisacije. Uprizoritev pa je le pokazala, da so sredstva in moči našega gledališča v celoti še premajhne za takšne ogromne dimenzije. Dočim je bila na primer dobro izražena atmosfera doma Karamazovih ter skrbno pripravljeni prizori na sodišču, sta pa obe osrednji sceni, v Mokrojah in v ječi, precej razočarali. Bilo je premalo estetske iluzije, da bi skoz njo mogli videti duhovno resničnost. Tudi igravci so sicer pokazali mnogo, a vendar premalo. Zlasti velja to za vse štiri Karamazove, ki so pokazali dobro pojmovanje in nastavke, a jim je nedostajalo nečesa bistvenega. To smo čutili najbolj pri Ivanu, ki ga je igral Debevec. Ostal je zgolj pri doživetju, ni pa mu našel igravskega izraza in oblike. Njegov Ivan je bil študija, ne umetniška igra. Ne strinjamo se s tistimi, ki trdijo, da Debevec ni igravec (saj ima za seboj vrsto dobrih in celo odličnih igravskih ustvaritev), a videti je vendarle, da niso vse vloge zanj, zlasti pa ne tako zvane »problematične« (to smo čutili že pri »Hamletu«). Tudi Mitja (Skrbinšek), Aljoša (Jan) in stari Karamazov (Cesar) so bili prav dobri, pravilni, a nikakor ne idealni Karamazovi. Še najbolj prepričevalen je bil Smerdjakov, ki ga je igral Kralj. Izmed obeh ženskih vlog je bila Katja (Boltarjeva) vsaj ustrezajoča, medtem ko Grušenjka (M. Danilova) ni bila prepričevalna. Posebej moramo omeniti še govora drž. pravdnika (Lipah) in zagovornika (Gregorin).

Velik uspeh pa je dosegel Debevec kot režiser Strindbergove »Sonate strahov« in Klabundovega »Praznika cvetočih češenj«. Obe predstavi sta bili nedvomno višek pretekle sezone.

»Sonata strahov« spada v vrsto tistih Strindbergovih del, ki jih je avtor napisal — lahko bi rekli — v drugi polovici svojega ustvarjanja, tedaj, ko se je odvrnil od naturalizma k religioznemu iskanju. Poleg »Neveste s krono«, katero je naša drama uprizorila že pred leti, spada v ta krog tudi

tako zvana pasijonska igra »Velika noč«. Dasi je tudi v teh delih še mnogo teme, kaosa in bolečine, se vendarle skozi vse to oglašajo pritajeno ihtenje človeškega srca, ki hrepeni po lepoti, dobroti in notranjem sproščanju, tako da preide vsa človeška tragika končno v privid zadnjih skrivnosti. Oblikovno so to nekakšne lirične tragedije. Takšna je tudi »Sonata strahov«, v kateri se bori s svetom zla svet dobrote in lepote. Obe skrajnosti sta najvidneje poudarjeni v podobah Starca in Študenta. Osebe v tej drami seveda niso značaji, a tudi ne čisti simboli, marveč to, kar so novoromantiki označevali z izrazom »naga duša« ali notranji človek. Debevec je tej zelo nesnovni igri dal začuda dovršeno vnanjo podobo. Dosegel je, o čemer mnogi mislijo, da je nedosegljivo: ujel je lirsko-mistični svet v okvir odra in to v podobi najčistejše iluzije. To ni bil samo izreden umetniški uspeh, marveč pomeni v razvoju našega gledališča novo možnost. S tega vidika sta bila pomembna zlasti začetek prvega dejanja in tretje dejanje.

Isto smer duhovno-umetniškega prizadevanja je poudaril Debevec tudi s »Praznikom cvetočih češenj«. Uprizoritev te japonske igre, katero je spisal po Takedi Izumi moderni nemški pesnik Klabund, je bila v resnici praznik v naši drami. Igra, v kateri imamo čudovito umetniško sintezo starega heroičnega motiva in sodobnega liričnega občutja, je že zaradi svoje pretresljive vsebine nadvse privlačna in očiščujoča. Razen tega je dramatično silno napeta ter prežeta z izredno nežnim občutjem in etično resnobo. Priznati moramo, da je režiser izčrpal vso intimnost tega dela. Z inscenacijo, gradnjo in stilom je dosegel, da se je njegova čudovita poezija ohranila tudi na odru. Tuintam se je dvignila predstava do slovesnosti obreda. Igravci so razodevali v občutju, govoru in kretnji izredno dovršenost. Omeniti moramo zlasti Gregorina, ki je dal kot učitelj Genzo primer vzornega igranja. Nepozabna je bila dalje Šaričeva kot mati Chiyo, ter prav tako Vida Juvanova (Kotaro) in Jan (Kwan), ki sta ustvarila dve čudovito nežni podobi mladosti, ljubezen in žrtve. Odlična sta bila v svoji igri tudi Ciril Debevec (Matsuo) in Skrbinšek (Gemba).

V vrsto večjih gledaliških uspehov moramo šteti tudi Shawovo »Sveto Ivano«, katero je režiral Bratko Kreft. Dasi pisatelj ni nameraval napisati tragedije svete Ivane, je z njo vendarle ustvaril mojstrsko podobo tedanje dobe in obenem, dasi je protestant, popolnoma katoliško rešil osrednje vprašanje Ivaninega spora med vestjo in cerkvenim sodiščem, s tem da je poudaril njeno nedolžnost. Toda takoj, ko je ustvaril pretresljivo tragedijo Bogu zvestega človeka, svete Ivane, se Shaw, da ostane zvest svojemu racionalizmu, ponorčuje iz vsega. A ironija pisateljeve ironije je, da uničuje v prvi vrsti pisateljevo delo samo in nas prepričuje, da je Shaw v resnici le velik žurnalist, dasi bi bil prav lahko velik umetnik. Naslovno vlogo je prav dobro igrala M. Danilova. Razen nje nam je posebno ostal v spominu inkvizitor C. Debevca. Tudi Galsworthyjeva »Družba«, ki nam slika angleško »gentlemanstvo«, je bila v Kreftovi režiji prav dobra ter pripravljena z neko posebno eleganco. Zanimiva je bila zlasti protiigra Žida de Lewisa (Skrbinšek) in stotnika Dancyja (Levar). Še prepričevalnejša pa je bila uprizoritev Krleževe dvodejanke »Vagoniji«. Dasi se nam drama upira zaradi raz-

vlečene dialektike, a tudi vsebinsko, je bila vendar odrsko nenavadno polna, zlasti če pomislimo, da nastopajo v njej samo tri osebe. V igri, katero je režiral B. Gavella, je pokazal velike sposobnosti poleg M. Danilove (Lavra) zlasti Sancin kot baron Lenbach.

Izmed ostalega sporeda moramo omeniti v prvi vrsti komedijo St. L. Kostova »Goljemanov«, ki nas je zanimala posebno kot prvo bolgarsko delo v naši drami. Zadovoljivi predstavi sta bili tudi komediji »Karijera kanclista Winziga« W. Lichtenberga ter »Sonjkin in njegova sreča« Juškijeviča z Danešem v glavni vlogi. Pozabiti ne smemo tudi zelo posrečene otroške igre F. Forsterja »Robinzon ne sme umreti«. Razen »Karijere« je vse režiral O. Šest. Ves ostali spored (razen ponovitev) ni bil pomemben.

France Vodnik.

GLASBA

Glasbena sezona v l. 1934.

Najpomembnejše delo, ki smo ga slišali v operi po božiču, je nedvomno Janačkova »Jenufa«. Janaček v vseh glasbenih panogah orje na globoko. Enako je silen v operi kot v simfoniji, v glagolski maši kot v svetnih zborih. Dasi bi ga po letih šteli skoraj še med Dvořakovo generacijo, govori v vseh svojih delih jezik modernih. Za Jenufo je izbral preprosto zgodbo iz moravskega kmetiškega življenja, predelano po romanu Gabriele Preissove. Jenufo, lepo pastorko stare cerkovnice Buryjevke, ljubita dva polbrata: Laca in Števa. Števa, ognjevit kmetiški fant, osvoji Jenufino srce. Laca ji zato iz ljubosumnosti namenoma skazi lice. Jenufa postane mati. Njena lepota gine, muči jo strah pred ljudmi; njeno trpljenje je najhujše, ko jo Števa zapusti in se poroči z mlado županovo hčerko Karolko. Še težje prenaša njeno sramoto stara Buryjevka. V navalu jeze in razburjenosti vrže Jenufino dete v bližnji potok. Zločin pride na dan, pravica zahteva zadoščenje. Jenufa je od vseh zapuščena, le Laca jo še vedno skrivaj ljubi. V svoji osamelosti se Jenufa opre nanj in stopi z njim v novo življenje. — Zgodba sama je dosti preprosta, a polna duševnih zapletljajev, ki se tudi v glasbi adekvatno odražajo. Da je opera na našem odru dosegla tako lep uspeh, je zasluga režiserja C. Debevca in dirigenta Poliča, ki sta s smiselno interpretacijo pokazala vse lepote dela in obdržala tudi v najkočljivejših trenutkih vez med odrom in orkestrom. Tudi solistične vloge so bile v najboljših rokah. — Z vsem razkošjem, ki ga zmora naša opera, so pripravili Abrahamovo opereto »Ples v Savoyu«. Sodelovale so najboljše operne moči, režiral je prof. O. Šest, dirigiral z veliko ognjevitostjo Niko Štritof, ki mu orkester čudovito poje. Na zunanji blesk preračunana opereta pri občinstvu ni zgrešila svojega namena; v človeku pa, ki tudi v opereti išče kaj več kot golo zabavo, pusti občutek praznote. — Tudi Rossinijevega »Viljema Tella« so pripravili z veliko skrbnostjo. Opera je za sodobnega glasbenika bolj zgodovinsko zanimiva kot umetnostno privlačna. Pri občinstvu pa, ki ne ljubi globokega razglabljanja, je imela lep uspeh. Dejanje slika boj zdravega ljudstva proti krivičnim nasilnikom, ki

narodu pod krinko zakona delijo pravico: zgodba, ki se v raznih oblikah v vseh časih ponavlja; končno zmaga ljudski odpor, narodu zasiže zarja svobode. Rossini, ki se mu je tip komične opere najbolj prilegal, se je v »Viljemu Tellu« lotil resne opere. Ni pa mogel popolnoma zatajiti svoje narave; tako je med dramatično najbolj napetimi mesti na odru in med brezskrbno melodioznostjo glasbe občutno nesoglasje. V časih, ko je bilo razmerje med tekstom in glasbo precej svobodno, tega niso toliko čutili, kot čutimo danes, ko nam je ilustrativna vloga glasbe skoraj vrojena. Izvajanje samo je bilo na lepi višini; glasbeni del je smiselno interpretiral dirigent Neffat; režijo je pa to pot prevzel M. Skrbinšek. — Smetanova »Libuša« je izrazita češka narodna opera, vsebinsko še bolj kot »Prodana nevesta«: davna češka zgodovina z boji in zmagami, s padci in s končnim vstajenjem je njena vsebina; zato ni našla razumevanja v širšem glasbenem svetu; ostala je nujno omejena na češka tla. Pri nas so jo izvajali ob priliki petdesetletnice Smetanove smrti kot uvod v Smetanove slavnosti, zamišljene v večjem obsegu. Ob tej priliki je napravila opera tudi na našem odru ugoden vtis. — Od ostalih opernih prireditev naj omenim zlasti Wagnerjevega »Parsifala«, ki pa je bil, kot je bilo videti, precej naglo naštudiran. Naslovno vlogo je igral kot gost Hans Döpfer iz Gradca, izvrsten wagnerjanski pevec. — V »Carmen« se nam je spet predstavil kot gost naš tenorist dr. Maks Adrian, ki je že v tujini dosegel lepa priznanja. Občinstvo je glasovno zelo izobraženega pevca simpatično sprejelo.

Kot gosta sta nastopila v operi med drugimi tudi tenorist milanske Scale Marion Vlahovič in ga. Vilfan-Kunčeva. — Med uspelimi opernimi prireditvami pretekle sezone zavzema vidno mesto tragična opera »Katja Kabanova«. Njen avtor Leoš Janaček je vzel za libreto Ostrovskega dramo »Nevihita«, seveda močno predelano. V tej operi je Janaček v svoji veliki ljubezni do Rusije in v svojem navdušenju za ruske realiste izvrstno zadel ton, lasten sicer samo ruskim skladateljem. Pod Štritofovim vodstvom in v Debevčevi režiji je opera dosegla velik uspeh.

Koncertna sezona je bila številčno zelo bogata, skoraj prebogata. Moral bo priti nekdo, ki bo z močno roko napravil red v našem glasbenem življenju in ga spravil v neki sistem, sicer bo sčasoma zavladal v koncertnih nastopih kaos, ki bo vsemu glasbenemu udejstvovanju le v škodo. Nevarnost je tem večja, ker se število izvajajočih solističnih umetnikov kakor tudi vokalnih in instrumentalnih združenj, ki hočejo vsaj enkrat na leto pokazati sad svojega dela, vedno bolj množi. Tudi izbira sporeda navadno ni prvovrstna. Hrbtenico vsega glasbenega življenja bi morali tvoriti redni simfonični koncerti z dobro premišljenim programom. Vsaj večja vokalna združenja bi si morala za daljšo dobo načrtovati svoj program po nekem pravcu kakor je to storil Akademski pevski zbor, sicer ne bo konca programov, ki kažejo brez vsake idejne skupnosti imena najrazličnejših avtorjev slogovno čisto nasprotnih dob, da poslušavec na koncu koncerta ni na jasnem, kaj je prav za prav slišal.

V splošnem moramo reči, da so bili koncerti manjšega obsega dosti skrbneje pripravljeni kakor oni v večjem obsegu, kar je sicer razumljivo,

ni pa opravičljivo. V januarju se nam je predstavil mlad čelist B. Leskovic. Tehnično dobro obvlada svoj instrument, kaže razumevanje za pravilno interpretacijo, program je imel še nekam šolsko lice. Imel je izvrstnega spremljevalca na klavirju: prof. Marjana Lipovška. — Pevsko društvo »Ljubljanski zvon« je izvajalo stilno zaključen spored. Imena: A. Hajdrih, J. Kocjančič, A. Leban in H. Volarič so pevskim zborom splošno znana. Vsi štirje so delovali v sedanji Julijski Krajini; v svojih skladbah so se že deloma oddaljili od čitalniške dobe in tako pripravili tla novejši smeri; škoda le, da so vsi štirje legli v grob, še preden so mogli svoje sile prav razviti. Prvi del koncerta (moški zbori) je »Zvon« precej površno izvajal; več življenja je prinesel društveni oktet; izborno je pa rešil svojo nalogo mešani zbor. Koncert je vodil pevovodja Z. Prelovec. — Marljivo delo zagrebške drž. muzičke akademije se je zrcalilo iz koncerta njenih gojencev; koncert je vodil rektor akademije Fran Lhotka. Obširen orkestrski aparat, dobro šolan zbor in šolskemu podajanju odrasli solisti so napravili nad vse ugoden vtis; izvedba se je približevala popolnosti, kakršne od šolskih prireditev navadno ne pričakujemo. V Beethovem violinskem koncertu op. 61 se je izkazal solist Zlatko Topolski. — Ljubljanska »Glasbena Matica« je priredila v tej sezoni več intimnih koncertov v Hubadovi pevski dvorani. Zajemljiv je bil koncert komornega tria (Rupel Karel, Leskovic Bogomir, Lipovšek Marijan), ki je izvajal tri slogovno različnim smerem pripadajoče avtorje: Mozarta, Schuberta in Beethovena. Vsak od njih zahteva posebne interpretacije. Ugajal je posebno Schubert, ki so ga podali s posebno ljubeznijo in globokim doživetjem. — Novosadsko žensko muzičko udruženje številčno ni posebno močan zbor; ima pa zelo dober glasovni material. Iz nastopa sklepamo, da absolvirajo članice dobro pevsko šolo, preden so zrele za zbor. Med njimi so solistinke, ki lahko nastopijo na vsakem koncertu. Artistični vodja zbora je Svetolik Pašćan-Kojanov. Spored je bil za nas po večini nov. — Na naslednjem intimnem koncertu v Hubadovi dvorani je kvintet Korošec, Gregorc, Hauck, Lukas in Švara izvajal Mozartov kvintet v es-duru in Rimski-Korsakov kvintet za flavto, klarinet, fagot, rog in klavir. Udeležba je pokazala, da raste zanimanje za komorno glasbo. Ta pojav je razveseljiv, ker bomo mogli naše občinstvo, ki mu v splošnem manjka sistematične, organsko povezane glasbene izobrazbe, le tako vzgojiti, da bo ščasnoma znalo razumevati tudi novejše pojave. — Boris Popov, baritonist pariške »Opéra comique«, bivši član ljubljanske opere, ima polnozvočen, pevsko lepo izoblikovan glas, kakršnih pri nas malo dobimo. Za nastop je izbral zgolj pevsko hvaležne arije ruskih skladateljev, ki se njegovi miselnosti najbolj prilegajo. S svojim petjem je razvnel občinstvo, ki pa lepe prilike žal ni izrabilo v zadostnem številu. — »Faustovo pogubljenje«, ki ga je izvajala Glasbena Matica v marcu, je danes skupna last vsega civiliziranega človeštva. V tej dramatski legendi zavzame poslušavca zlasti bogata Berliozova invencija, pestra instrumentacija in učinkovito stopnjevanje celotnega dela. Z istim delom je gostovala Glasbena Matica tudi v Beogradu; njeno dovršeno izvajanje je

povsod zbudilo občudovanje. — Med naše najboljše tenoriste štejemo Marija Šimenca. Njegov dramatični tenor se razvije v polni meri šele na odru. V tem nas je potrdil tudi koncert, ki ga je priredil v Unionu s pretežno liričnim programom. V prvem delu njegov glas ni bil posebno prepričevalen; vžgal je šele v zadnjem delu (operne arije). — Med koncertne prireditve štejemo lahko tudi dobrodelno prireditev mestne občine, na kateri so nastopili: orkester Orkestralnega društva in drž. konservatorija (dirigent L. M. Škerjanc), Akademski pevski zbor pod vodstvom Fr. Marolta, operna pevca dr. Maks Adrian in Julij Betetto, operna pevka Bernot-Golobova in mešani zbor Glasbene Matice pod Poličevim vodstvom. Navdušeno odobravanje je žel zlasti Akademski pevski zbor. — Koncerti Donskih kozakov so za občinstvo še vedno privlačni. Zbor sam pa ni več na nekdanji višini. Glasovni material je iz umljivih razlogov od leta do leta slabši; zbor, ki je obsojen na počasno umiranje, gleda bolj na cenen zunanji učinek kot na poglobljeno umetniško podajanje. V zgolj tehničnem pogledu pa je njegovo izvajanje še vedno zanimivo in poučno. — Radi popolnosti omenimo tudi nastop malih harmonikarjev iz Maribora, ki so na svojih instrumentih zaigrali celo vrsto narodnih pesmi in s svojim ljubkim nastopom vzbudili obilo simpatij. — Praški moški pevski zbor »Smetana« lahko štejemo med najboljše češke zbore. Na svojem koncertu nam je pokazal izbor čeških pesmi novejši dobe. — Akademski pevski zbor iz Zemuna nam je nudil veliko manj kot bi od takega ansambla pričakovali; pokazal je sicer dobro voljo in veselje do petja, njegov nastop pa ni bil posrečen. Morda je bila tega kriva neakustičnost prostora, morda tudi premajhna pripravljenost. Na vsak način bo moral pozneje, preden bo odšel na pevsko turnejo, pravilneje preceniti svoje moči. Koncert pianista Orlova je bil razveseljiv dogodek v dolgi vrsti koncertov. Orlov je virtuoz izrednih sposobnosti, ki zna izrabiti svoj instrument do zadnje potankosti. Globoka muzikalnost združena z visoko razvito tehniko in jasnost v igri so njegove glavne odlike. — Na prvem ljudskem simfoničnem koncertu je pomnožen operni orkester pod ravnateljem Poličem izvajal izključno Dvořakova dela. Koncert so v naglici pripravili, zato izvajanje ni bilo na višku. Misel sama pa je dobra in bi kazalo v prihodnji sezoni uvesti stalne ljudske koncerte po znižanih cenah, da bi tudi revnejšim slojem omogočili udeležbo. Če bi se res redno vršil, bi se tudi občinstvo bolj zanimalo zanje. — Narodno železničarsko glasbeno društvo »Sloga« nadaljuje svoje poslanstvo pri glasbeni vzgoji občinstva. Klavirski kvartet (Trost, Šušteršič, Müller, Svetel) je izvajal v aprilu tri kvartete Beethovena, Schumanna in Suka. Izvajanje je bilo do podrobnosti izdelano. — Pevsko društvo »Krakovo-Trnovo« je pod Gröbmingovim vodstvom doseglo visoko stopnjo pevske kulture. Resno stremljenje za umetnostjo je privedlo ta zbor v prve vrste ljubljanskih pevskih društev. — Na drugem ljudskem simfoničnem koncertu so izvajali Smetanov simfonični ciklus »Moja domovina«. Koncert je bil skrbneje pripravljen kot Dvořakov, tudi obisk je bil še precej zadovoljiv. — V začetku maja so nastopili zbori ljubljanskih sred-

njih šol v Unionu. Nastop je dokazal, da je glasbeno življenje na srednješolskih zavodih precej razvito. Vprašanje je seveda, ali ne bi kazalo teh nastopov, kjer so izvajalci obenem sami svoji poslušavci, izvesti v kaki drugi obliki, da bi privabili večje število občinstva. — Brandl-trio zasluži vso našo pozornost. Tvorijo ga samo ženske članice, ki se pa po moči in vrednosti izvajanja lahko merijo z vsakim podobnim moškim ansamblom. — Mladinski koncert glasbene šole iz Kranja (dirigent Albin Fakin) je dokazal, da v gorenjski metropoli z vso resnostjo gojijo glasbo. Na sporedu so bile izključno skladbe Emila Adamiča. — O koncertu Akademskega pevskega zbora bomo poročali posebej. — Istočasno je koncertiral v Hubadovi dvorani pianist dr. Reiner iz Prage. Na sporedu je imel moderno klavirsko glasbo; med drugimi je izvajal tudi skladbe slovenskih skladateljev Osterca, Švare, Šturma in Žebreta. Kritika je, kot je bilo razbrati, zavzela do te vrste skladbe odklonilno stališče. — O Binkošti je obhajalo pevsko društvo »Slavec« svoj petdesetletni jubilej, na katerega se je z vso slovesnostjo pripravljalo. Ob tej priliki sta bila dva koncerta: v nedeljo dopoldne koncert železničarskega društva »Sava« iz Zagreba in moškega zbora »Rodna pesen« iz Plovdiva v Bolgariji, zvečer pa samostojen koncert »Slavca«. »Sava« je agilen zbor, ni pa glasovno ravno prvovrsten, ker je pač navezan na članstvo, pri katerem je glede izbire glasov precej omejen. Vendar je svoj spored tehnično dobro izvedel. Na višku je pa plovdivska »Rodna pesen«. Zbor je po številu zelo močan, izvrstno discipliniran in ima v osebi dirigenta Kočetova zavidanja vrednega pevovodjo. Ves spored je odpel vzorno. Pozornost vzbujajo zlasti ogromni basi, ki so v nižini podobni ruskim pedalistom; želeli bi si pa še za spoznanje prožnejših tenorjev. Tudi »Slavec« se je za svoj nastop zelo potrudil in je storil, kar je bilo v njegovi moči. Zbor in dirigent Rupnik zaslužita zato vse priznanje. Zdi se pa, da so precenjevali svoje moči, zato ni bil uspeh sorazmeren trudu, ki so ga imeli s pripravami. Žal nam je bilo, da niso imeli gostje prilike slišati naših najboljših zborov. Po tem, kar so slišali, si ne bodo mogli ustvariti pravilne sodbe o našem zborovskem petju.

Zelo razveseljivo sliko je pa pokazal koncert mladinskih pevskih zborov v začetku junija. Nastopilo je dvajset zborov posamič in skupno. Na prvem mestu je stal »Trboveljski slavček«, ki je ob tej priliki obhajal svoj stoti nastop, a tudi nekateri drugi zbori niso dosti zaostajali za njim. Tako glede kvalitete izvajanih skladb kakor glede izvajanja samega je koncert v splošnem zadovoljil. Zdi se, da nam raste v naših mladinskih zborih nova pevška generacija, o kateri že sedaj lahko trdimo, da »pišče več ko puta ve«. Tudi državni konservatorij prireja redne produkcije svojih gojencev. Med drugimi omenimo posebno komorni večer, orkestralni večer ruske glasbe, na katerem so nastopili kot dirigenti gojenci konservatorija, potem produkcijo v počastitev Bedřicha Smetane in kot najbolj uspelo produkcijo klavirski večer ruske glasbe, na katerem so sodelovali izključno gojenci prof. Toneta Ravnika. Tudi sklepne produkcije so dokazale, da rodi sistematično delo na našem konservatoriju vedno lepše uspehe.

Matija Tomc

PREJELI SMO V OCENO

Aleksander Dumas sin, **Dama s kamelijami**. Prevel Boris Rihteršič. Ljudski roman 1. Tiskovna zadruga v Lj. 1934.

Frana Erjavca **Zbrano delo**. Uredil Anton Slodnjak. 1. zvezek. Spisi iz prirode. Ljubljana, Jugoslov. knjigarna 1934.

Ada Negri, **Novele**. Prevedel A. Gradnik. Zal. J. Blasnika nasl. Ljubljana, 1934.

Andrej Pirc, **Šmarnice**. Celje, Društvo sv. Mohorja 1934.

Jože Pogačnik, **Praznik presvetega Rešnjega Telesa**. Iz liturgije svete Cerkve, 1. knjižica. Celje, Družba sv. Mohorja, 1934.

Stanko Petelin in Anton Krošl, **Pregled občne zgodovine**, 1. del: Stari vek. Mohorjeva knjižnica 67. Celje, Družba sv. Mohorja 1934.

Knjige Slovenske Matice za l. 1934:

1. **Dnevnik cesarja Marka Avrelija**. Prevel Anton Sovrè.

2. in 3. L. N. Tolstoj, **Vojna in mir**. Poslovenil Vladimir Levstik.

3. in 4. knjiga. Prevodi iz svetovne književnosti. 16. in 17. zv.

Naš rod. Uredil Jos. Ribičič. V. letnik. Ljubljana. N. R. je eden najbolj razširjenih mladinskih listov v Jugoslaviji. 21.500 naklade. Poleg lista dobijo otroci še 4 knjige.

Peterlin-Krošl, **Pregled občne zgodovine**. II. del. Srednji vek. Mohorjeva knjižnica 67. Družba sv. Mohorja v Celju, 1934.

Knjige Mladinske matice:

1. Edo Deržaj, **Kapljice**, besedilo priredila Anica Černejeva.

2. Edo Kardelj, **Potovanje skozi čas**.

3. **Kresnice** za l. 1934.

4. France Bevk, **Tovariša**. Ilustrirala Ksenija Prunkova.

Slavko Raič, **Anton Janša**. Njegovo življenje in delovanje. Izd. Čebelarsko društvo v Lj. 1934.

Der große Herder, Nachschlagewerk für Wissen und Leben. To je četrta izdaja velikega, stvarno urejenega in vsestransko odlično opremljenega konverzacijskega leksikona. Dosedaj je uredništvo prejelo I.—VII. knjigo, ki obsega snov od A—M (Maschinist). O delu bomo še posebej spregovorili.

Popravi: V DS št. 6.—7. popravi: str. 353., op. 1., v. 9. od sp. nm. dotičnega: tistega; str. 357., op. 3., v. 3. beri: Latinus 757/8, 763; str. 359., op. 5., 2. odst., v. 8. nm. Megne: Migne; v. 13. nm. vrei: veri; v. 7. od sp. nm. essum: esum; str. 363., v. 3. nm. napolnuje: napolnjuje; str. 368., op. 15., v. 3. od sp. nm. cervivibus: cervicibus; str. 369., 2. odst., v. 2. od sp. nm. v njem: v njej. — V št. 8.—10. na str. 437. v vrsti 13. od zgoraj: prekrasno nam. prekasno.

OPOZORILO

Tej številki »Doma in sveta« smo priložili brošurico, katera vsebuje program knjižnih zbirk Jugoslovanske knjigarne za leto 1935. Priporočamo našim čitateljem, da s pozornostjo pregledajo tako napovedi založbe za prihodnje leto, med katerimi so izredno pomembna dela, prav tako pa tudi seznam doslej izišlih knjig v knjižnih zbirkah Jugoslovanske knjigarne. Izredno ugodni pogoji za nabavo tekočih in starih letnikov Leposlovne knjižnice, Ljudske knjižnice, Zbirke domačih pisateljev, Zbirke mladinskih spisov ter poljudno znanstvene zbirke Kosmos. — Knjižne zbirke Jugoslovanske knjigarne so si s svojimi kvalitetskimi deli in okusnimi ter solidnimi opremami priborile velik ugled na našem knjižnem trgu; priznanja, ki jih je za to delo prejela knjigarna, so najlepši dokaz za odličnost podjetja.

DOM IN SVET V LETU 1935

Dom in svet začena svoj osem in štirideseti letnik (III. leto nove knjige) in bo vztrajno nadaljeval svoje delo kot slovenska kulturna in umetnostna revija. Gojil bo izvirno slovstvo, razpravljal o sodobnih kulturnih, umetnostnih in književnih vprašanjih ter z besedo in sliko odpiral razglede v sodobni svet. Glede naše smeri, ki smo jo zadnja leta večkrat morali razlagati, poudarjati in braniti, smo globoko prepričani, da bi v urejenih razmerah vsega tega ne bilo treba in da bi lahko šli brez besed po svoji poti naprej. Vendar bi prav danes radi z vso odločnostjo pribili, da Dom in svet noče biti nič drugega ko priča tiste svobodne krščanske življenjske aktivnosti, v kateri se izpolnjuje volja po duhovnem napredku, iskreni človečnosti in čisti umetnosti. Drugače bi Doma in sveta ne bilo treba. Zato se nočemo in tudi ne moremo braniti proti slabo premišljenemu podtikanju, nazadnjaštvu in ozkosrčnosti, najmanj proti tistemu, ki prihaja z lastne strani. Kdor današnji čas občuti v njegovih očitnih in podtalnih tokovih, vé, da v njem more vztrajati in zmagovati samo tisti, ki se ne umika, ampak sprejme boj na isti črti in pokaže stvariteljno silo svojega življenjskega nazora. Zato se nikakor ne moremo vrniti k idiličnemu miru niti k nezasluženi zavesti kakega boljšega prepričanja; z vero v osnovne resnice moramo odpirati vse možnosti človeškemu hotenju po lepem in dobrem in vsemu, kar odrešilno vpliva na današnjo težko skušano duhovno življenje. Prav zato iskreno želimo, da bi se v Domu in svetu mogle združiti in rasti vse sile istega duha in iste sredotežne volje.

Vsa druga vprašanja, ki so potrebna, da jih premislimo pri delu za dobro in koristno revijo, bo Dom in svet reševal s skrbnostjo in vestnostjo. Čeprav se ne bomo mogli spuščati v okvir dnevnih dogodkov in publicistike, kakor bi danes marsikdo pričakoval, bomo vendar skušali dati listu čim živahnejšo in čim mnogovrstnejšo podobo. V ta namen imamo že dovolj gradiva.

Dom in svet bo v prihodnjem letu izhajal v istem obsegu kot mesečnik 15. vsakega meseca, razen julija in avgusta. Dvojne številke bomo izdali samo tedaj, kadar bi bilo nujno potrebno zaradi boljše ureditve gradiva.

Prva številka prihodnjega letnika bo v dvojnem obsegu izšla konec januarja 1935.